

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1974. FEBRUÁR 1.

IV. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Bodrogvári Ferenc, Brindza Károly, Fejes Szilveszter,
Grósz György, Gyollai Mihály, dr. Horváth Mátyás (elnök),
Miloš Ignjatović, Kolozsi Tibor, Ladislav Kovačić, Lázár Tibor,
Mirko Molnar, Petkovics Kálmán, Aleksandar Šarčević,
Marija Šimoković, Szekeres László, Torok Sándor,
Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 27-689

Fogadóórak: 11—13

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Müintézetben.

TARTALOM

IV. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM — 1974. FEBRUÁR

- 103 MOLNÁR CS. ATTILA: Csillagszámokkal mérve
(Dóró Sándor emlékezete)
- 105 **DERŰS ISTVÁN** : A virágok rozsdásodása; Fulladás;
Aztán megpihenhet; Mind kedvesek voltak (versek)
- 107 LATÁK ISTVÁN hagyatékából: Hirtelen jött vihar;
Kigyóbűvölő I—II. (versek)
- 109 GAJDOS TIBOR: A négyoszlopos kastély (novella)
- 114 VIRÁG ÁGNES: Két skarlátlevél (vers)

KÉZFOGÁSOK

- 115 MIROSLAV ANTIĆ: Žarko; Linka; Tugomir; Vojislav — Foky István
fordításai (versek)

ÖRÖKSÉG

- 118 SZEKÉR ENDRE: Hlyés Gyula és Európa (tanulmány)

ÉGTÁJ

- 112 GYÖRE KORNÉL: A Szabadka településnév földrajzi eredetéről
- 128 PÁLINKÁS JÓZSEF: Szabadka népoktatása VIII.

SZEMPONT

- 138 MILOŠ NIKOLIĆ: Marxizmus, a forradalmi gyakorlat elmélete II.
— Nagy József fordítása
- 148 Dr. ANDRIJA B. STOJKOVIĆ: Fidel Castro és a marxizmus-leniniz-
mus — Bodrogvári Ferenc fordítása

ALKOTÓMŰHELY

- 156 LÉVAY ENDRE: Művésztelepek Vajdaságban
- 159 ALADICS JÁNOS: Az emberi kapcsolatok elsorvadása
(három vajdasági hangjáték — Gobby Fehér Gyula: Mit csináljunk
Ellingtonnal?; Németh István: Születésnap; Szimin Magda: Fivérek)

OLVASÓNAPLÓ

- 163 STOJANOVIĆ-KÁICH KATALIN: Egy életmű korszerű aspektusai
(Tanulmányok — Petőfi-szám)
- 167 VARGA ISTVÁN: Korrajz vagy több annál?
(Gion Nándor: Virágos Katona)
- 169 KOPECZKY CSABA: A vers térbeli konstrukciója
(Tolnai Ottó: Legyek karfiol)
- 172 LŐRINC PÉTER: Egy forradalmár arcéle
(Urbán János: Haláltépett élet)
- 173 URBÁN JÁNOS: Együtt a forradalmi harcban
(Milenko Beljanski: Madjari somborskog kraja u borbi protiv fašizma)
- 175 ERDÉLYI LÁSZLÓ: Két műközpontú tankönyv
(Szarvas János—Vajda József: Magyar olvasókönyv)
- 176 KATONA BÉLA: Lényeglátás és tömörség
(Ortutay Gyula: Fényes, tiszta árnyak)
- 179 CSETVEI MÁRIA: Hűség és hitvallás
(Sütő András: Istenek és falovacsok)
- 181 CZAPÁR JÓZSEF: A művészetről — tudományosan
(Művészetpszichológia)

MŰMELLÉKLET

A rajzok Kisgyörgy Tamás munkái.

HELYREIGAZÍTÁS

Januári számunk — sajnos — több értelemzavaró sajtóhibával jelent meg. Pálinkás József *Szabadka népoktatása* című írásában a 28. bekezdés első sora helyesen így hangzik: »A gazdasági ismétlőiskola három osztályból és egy előkészítő osztályból állt.« A 37. oldal harmadik bekezdésének első sora pedig: »Az ifjúsági egyesületek gondolata már 1892-ben hivatalos formát öltött«. *Olvasónapló* rovatunk első oldalának utolsó sorában — Jung Károly Németh István *Zsebtükör* című könyvéről szóló kritikájának negyedik bekezdésében — is elírás történt: gazdaember helyett — korrektori figyelmetlenség folytán — gazember szerepel. A hibákért a szerzők és olvasóink szíves elnézését kérjük.

MOLNÁR CS. ATTILA

CSILLAGSZÁMOKKAL MÉRVE

(Dóró Sándor emlékezete)

Költősors? — kérdezzük megdöbbenve.

Igen, költősors, mi más?

Kortárs koporsó fölött nem éppen könnyű megfelelő búcsúszavakat keresgélni és találni ilyenkor, a megrázó gyász idején.

Ambíciókkal indult el Dóró Sándor, igen vérmes ambíciókkal, éppen úgy, mint mi valamennyien.

Mikor is csak, Istenem?

Másfél évtizeddel ezelőtt márthatta tollát az ihlet verázslatos tintájába Dóró Sándor.

Mennyi ez a másfél évtized az ember életében?

Sok, vagy kevés?

Csillagszámokkal mérve nagyon, de nagyon kevés.

Annyira se elegendő talán, még annyira sem, hogy végiggondoljunk egy mélyebb gondolatokkal átszőtt költeményt, vagy valami egyedit, még sohasem hallottat alkossunk.

A legeslegelső pillanattól fogva Dóró Sándor magas lázban égett.

Akkor még nem a betegség, a végzetes, akkor még nem a fizikai szenvedés menthetetlen láza fűtötte, ó, akkor még nem az, hanem az alkotni akarás, a teremtőerő emésztő heve szikkasztgatta-szaggatta egyre napi gondjainak útvesztőiben is.

Az igazában sohasem ki nem teljesedő költői rang hiánya, az öröké újrakezdők, a türelmetlen kísérletezők égető-emésztő láza sorvasztotta az utolsó pillanatokig, hervasztotta el életerejét, vágyait, reményelt...

Már-már magára talált.

Már-már megcsendítette a valós, kristályos hangokat is. Igaz, a fájdalom, a lemondás, a búcsú reménytelen hangjait.

Dóró Sándor verseket adott, egy részét kötetbe gyűjtve. (Kora tavaszi felhők, Forum, 1959), egyéb versei a vajdasági lapok irodalmi rovatában láttak napvilágot, ott keltek új életre.

Írt, igaz, hosszú szünetekkel megszaggatva. A szünetek akár valami szép szonáta szünetjelel. Példázzák egyben a kicsike, de nem jelentéktelen életművet is.

Mostanában mintha megérezte volna a Kaszás elkerülhetetlen pengeéjét, Kamenicáról, reményes gyógyulása színhelyéről egyre-egyre küldözte költeményeit a 7 Napnak, az Üzenetnek.

Honnan, s miféle műveket?

A kamenicai szanatórium eleve túlvilági légköréből, a lélek örök bizodalmának s a testi szenvedések lemondást sugalló rácsai mögül...

Mert sehogyan sem tudott hinni a halálában, nem is hihetett, mint ahogyan mi, kortársai, tejtestvérei sem hihetünk benne.

Igen-igen jól sakkozott, jó matematikus volt és — mindenekelőtt — érzékeny, a légnyomásváltozásra is reagáló költőember.

Törhetetlen is egyben, félelem nélküli.

Akaratában megküszködött vagy egy teljes évtizeden át a pusztaléért, s időközben — önfeledten-ösztönösen talán — pillanatokra szabott életéből, síkló ceruzájából csak-csak kicsurrant egy-egy igaz költemény.

Ő maga olyan, aki túl a tehetségen, túl az ígéreteken a szenvedés változatos ízeit immár nyershús-színárnyalata tekintetében megismerte, megízlelte túl minden jogszabályon és — így is vetíti elénk »papírozva« a nagyon nagy Kaszásnak:

»Mint a gyertya, fogyok, átalakulok,
gyenge fényem
nem világít be országokat.«

Támadott a halál ellenében is.

Híte és nagy-nagy szíve mégis-mégis átkényszerítette az élet kérésén, oda, ahol, hisszük erősen, ha testi valósága nem is, de szellemi üzenetei föl-föltámadnak majd legalább egy-egy sorában, legalább egy-egy barátjának tett vallomásában.

Ilyféleképpen:

»A csillagokat nézem, s a város
apró fényeit, innen a messziből,
s talán el se kívánkozom már innen;
az ember hamar megszokó, szelíd állat,
s vegyül belé egy kis alázat,
alázat azokkal szemben, kik mentenék,
ha menthetnék az életem . . . «

S tovább:

»Este van. Távolság a város, s távol a csillagok,
s én csak égek, égek magas lázban,
és távol vagy, távol, elérhetetlen . . . «

Ágálni akárhogyan, túlvilági pörbe szállni a költőssorral most már ugyan mire lenne jó?

Figyelhetünk: a vajdasági magyar költő sorsa vigasztalan. S nemcsak a halál miatt.

Valami kegyetlen kaszás szabadult neki a sakkasztalán ellenfélként a harminchat éves Dóró Sándornak, akit az utóbbi években már Derűs István néven ismert irodalmi életünk, és vasárnap, 1974. január 6-án a kamenicai szanatóriumban bemattolta.

A fönmaradt kérdés, az egyetlen:

A kitéjesedett, vagy ki nem tettejesedett vajdasági magyar költőknek vajon előbb halállal kell-e fizetniük mindenkor mindenért?

DERŰS ISTVÁN

A VIRÁGOK ROZSDÁSODÁSA

*Ezek már veszélyes
mozdulatok a térben,
s itt elkezdődik a táj
oldódása,
a foszillis maradványok
felszívódnak tudatomba,
egyre mélyebbre húzódik
az ár s az iszap,
a réműlet madarai röpködnek
felettünk,
lassan, szüntelenül ...*

*A zörejek
messzi, ismeretlen*

*térből gyorsulva érnek
fülembe.
Ez már a virágok konok,
következetes rozsdásodása,
a forrósuló vágyak
kifeszített húrjai leszakadnak,
lepattannak ...
A szél felerősödik,
a tüdő kapkodó játéka
szakítja meg a tűnődést —
s halkan, csendben,
mintha nem is ezt akarná,
az eső lassan megered ...*

FULLADÁS

*... s lassan
szétfolynak a fogalmak,
az inak
szakadni kezdenek,
az ízületek elvesztik
rugalmasságukat,
a tüdőre
nehéz beton zuhan,*

*a száj üresen tátong,
s csak a kéz
kapkod a semmi felé ...*

*... s ha késik
a segítség,
holnap egy táviratban
értesítik a rokonokat ...*

AZTÁN MEGPIHENHET...

*Ki beteg, mind remél, vágyik,
bár alig-alig tipeg a betegágyig.
Remél, hogy ha innen elkerül,
s gyógyultan ismét sikerül
ott folytatnia, ahol abbahagyta,
hogy még a főművet átadja,
s aztán megpihenhet egy kicsit,
mert még várja más is estig ...*

*S így reménykedik valahány,
a remény jó orvosság gyanánt
balzsamba rakja, megnyugtatja,
s röppenne, mint galamb szokta...
S én is így remélek, hisz várok,
mert ha nem remélnék,
rég nem fizetném a vámot
az életnek, s elszelelnék ...*

MIND KEDVESEK VOLTAK...

*Hordozom terhemet szüntelen,
mint süket Prométheusz a tüzet.
Megszállottja vagyok a szónak,
a vívódásnak, a jónak,
a megmondhatatlan igaznak,
s csodálatos, hogy ezért biztatást
sose kaptam — nem is kértem —,
de hiszem, hogy hasztalan
erőmet mégse fecsérelem ...*

*S ha leteszem egyszer e terhet,
lesz, ki majd tovább viszi a tüzet.
Nincs kedvem, s nem is érdekel,
míg pusztán életemért kell
[küzdenem.
S ha elköszönök, elmegyek,
mondhatom, mind kedvesek
voltak hozzám az emberek,
senkit, semmivel nem terhelek!*

LATÁK ISTVÁN

HIRTELEN JÖTT VIHAR

Üvöltő szelek vad nyelve alatt
Kalimpál részegen a szívünk
Szemünkben a tűz mint villanyfény gyújt
Körülöttünk jajgató tenger
Eltűnt a nap és sűrke sziklák sírnak
Minden csak pusztia képzet most
Az élet nehezen várt ökölcsapás
Mázsás ólmok tompa harangja kongat
Összeszűkülten érezzük szegény világunkat
Odvasan hallgató barlangokba
És könnyű házakba szorult emberek
Lengetik reményük zászlaját
A barnászölden huhogó erdőknek
Az elszaggatott tisztaságban hörög
A játszó kis gyermekek félelme
Kis hajó igyekszik erre de elakad
A habokban mintha hátrálna
Tán fél a vicsorgó fogú zátonyoktól
A láthatár darabokra tört
Mint kék szegélyű repedt tükör
Halak és visszfények ugrálnak égve
Futó örvény ordít hullámzó égre
Még szívárványfátylat se kap
A meztelen fázó természet

KÍGYÓBŰVÖLŐ I.

Atomkődben iáznak
kígyószemű bölcsek
búvárok énekelnek
nyelved rájuk öltsed

Késpenge az eszükben
szülnek baj-kritikát
a fülük nagyszamárnai
nyiszlett penész-bikák

*Magjuk nincsen szemernyi
vízen úszva nőnek
ők a napraforgói
megkábult időnek*

*Asztalodat tüzed fel
vívj az áradattal
dühös este köszöntget
nem a nemző hajnal*

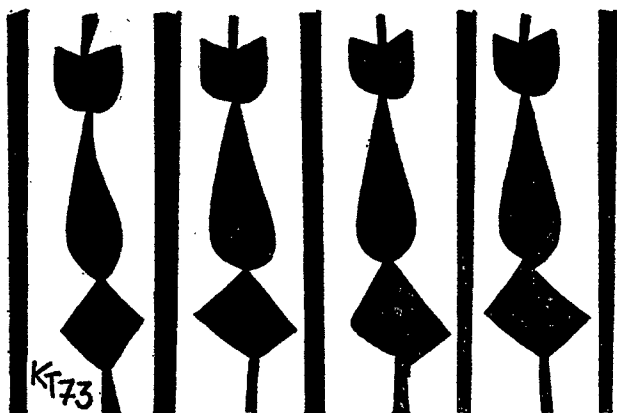
KÍGYÓBŰVÖLŐ II.

*Szelidülj meg pokolbáb
fortyog a Nap-katlan
szappanozd az eget hát
úszkálj a sok habban*

*Hárfa ölel furulyát
varázstáncba ringat
nevet a csontkoponyád
lopod az almáinkat*

*Lüktet gyémánt tyúkszemed
színezüst a harmat
ezer ágyú rád mered
bárányok inálnak*

*Tengert hoznak vad esők
szánthatsz vaj-iszapban
a horkolás egyre több
villám sose csattan*

A költő hagyatékából.

A NÉGYOSZLOPOS KASTÉLY

A meglepetés óriási volt. Talán az alkalom ünnepélyessége, lehet, hogy a frissen vasalt ruhába öltözött emberek tömege, de az is lehet, hogy a hajtókékon aranyosan csillogó jelvények és kitüntetések sokasága okozta, hogy mikor megláttam Boldizsárt, csak hosszú tétovázás után, sértően elkésve nyújtottam feléje kezem. Tekintetem is nagyon riadt és zavart lehetett, mert amikor túl voltunk a kézfogás felengedést elősegítő aktusán, Boldizsár kényszeredett mosollyal jegyezte meg: »Úgy nézel rám, kiskomám, mint aki sírjából kilépett emberrel találkozott.«

»Kiskomám« — ócsudtam fel zavaromból. Ez az, ez már ő, az igazi, a régi. Éppen úgy szólított meg, mint húsz esztendővel ezelőtt, amikor egy tavaszi délután búcsúzásakor alaposan megráztuk egymás kezét. Csakhogy akkor egyikünk se nézte a másikat sírba készülődőnek: mindketten tele voltunk életkedvvel és derülátással.

Igaz, Boldizsár arca most is majd kicsattan az egészségtől, tekintélyes hasa kerekedett, gúnyája sem olyan kopott, mint akkoriban. A kalapja viszont ugyanaz a fekete lekajlított szélű kalap, amelynek láttán annak idején mindig nevethekém támadt, de nem mertem nevetni, mert féltem, hogy megsértem az egyszerű lelkű, tréfára nem túlságosan fogékony embert.

Hát most sem nevettem kalapján, mert megéreztem, hogy Boldizsárban most sincs semmi humoros, mert láttam, hogy a nagy fekete kalap alatt a két mélyen ülő szem szomorúan keresi az elsuhant időben megszakadt barátság bizonytalan fonálát.

»Miért nem szólalsz meg, kiskomám?« — hallottam újra az ismerős, de kaparóssá vált hangot, és most már valóban illet mondanom valamit. »Hát tudod, rossz szóval üdvözöltél. Nem jó annyi év után a sírt emlegetni.« Őszintén szóltam, de bután. Más viszont nem jutott eszembe. Ő meg közelebb jött hozzám, hatalmas karjával átölelt és erőltetett vidámsággal, mely az ilyen ünnepélyes és ritka találkozások alkalmával szokás, fülembe mondta: »Hát az a sírral kicsit igaz is, kiskomám, hiszen tudod, engem és téged is alaposan elfelejtettek. És ez — legalább is számunkra nem egy és ugyanaz?«.

Biztos voltam, hogy Boldizsár jóformán semmit sem tudott életemről az utóbbi két évtizedben, ezért fokozott döbbenettel bámultam szürke szemébe. Vajon honnan tudja, miből feltételezi, hogy elfelejtettek? Hiszen az a tény, hogy éppen most és éppen itt találkoztunk, az ellenkezőjét is bizonyíthatná. Talán feszélyezett mozgásomról, arc kifejezésemről érezte ki, vagy abból, hogy egyedül álltam a márvánnyal borított csarnok egyik oszlopa mellett. Milyen jeleket vehetett észre, melyekből megfejtette az igazságot, hogy véletlenül, talán elírási hiba

folytán kerültem vele együtt ebbe az ünnepélybe? Őszintén szólva én sem tudtam róla semmi bizonyosat, mégis természetesnek vettem a kijelentést, mely egyszeriben áthidalta a húszéves szakadékot.

»Én semmit sem tudok rólad, Boldizsár.« Nem vagyok biztos benne, hogy ezt ki is mondtam, mégis megértette, és már kész is volt válaszolni. Ezt tudtam, mielőtt még megszólalt, mert szürke szemét egy távoli szeglet felé emelte, húsos ajkát felső fogsora alá szorította, aztán kotorászni kezdett zsebeiben, s egy összegyűrt dobozból cigarettát vett elő.

»Azt mondod, hogy utoljára abban a négyoszlopos kastélyban találkoztunk« — kezdett bele a mesébe, pedig semmit sem szoltam. »Tudod — folytatta —, még ma is szégyellem magam azért a két nagy szobáért, meg az aranykeretes tükör miatt is, ami az uraságtól ott maradt. De te vagy a tanúm, hogy nem én akartam odafurakodni. Te meg a többiek beszéltek róla, hogy hagyjam ott azt a szűk, nektek barlangnak tűnő, nádfödeles házikót, mert hát eljött az idő: az uraság meglépett, mi elfoglaltuk a földjét, hát a lakása se maradjon üresen. Isten bizony nem éreztem jól magam azokban a hodályokban, az asszony is sópánkodott, hogy ki győzi majd tudóval, hiszen a cserepes, virágos kandallókban nem ég el a csutka meg a kukoricaszár. Mégis ő meg a három gyerek találták fel magukat a leghamarabb. Az asszonyt rajtafogtam, hogy nagyon sokat áll a nagyitükör előtt és cicomázza magát, a gyerekek pedig fogócskát játszottak a lakásban. Én nem sokat tartózkodtam odahaza, jól tudod, mert jött az agrár, meg a földvásárlás. Csak amolyan vendégnek tekintett a család — az asszony néha duzzogott is, hogy talán más nővel szűrtem össze a levelet, de ezt maga se hitte, hiszen jól ismertük mi egymást, meg tudta azt is, miben kószálok a tanyák között.

Emlékszel milyen jó krumplipaprikást ettél nálunk? Tudott az asszony főzni, de csak azt, amire rászokott. Mégis hálni járt belém a lélek, nem úgy, mint most, ugye. De azért nem volt semmi baj. A sötét ürgelyükből kibújtam, befeküdtem az uraság szobáiba. Minden tágas lett körülöttem, a világ is az enyém lett, hiszen bezörgethettem olyan gazdák ajtaján, akiknek ámbitusában se állhattam meg, ha nem vettem le a süveget. Jól is esett a világnak ez a nagy tágulása, nagyokat járkáltam benne, mindig siettem, mindig úton voltam, még az alvást is sajnáltam magamtól. Mintha megéreztem volna, hogy nem tart sokáig.«

Boldizsár itt abbahagyta, talán mert úgy érezte, hogy fordulópont-hoz ért, lehet, hogy én néztem fel rá ferde tekintettel. Egy pillanatra levette kalapját, nagy kockás zsebkendőjével megtörölte homlokát, majd — miután fürkésző szemmel körülnézett — közelebb hajolt hozzám és így folytatta:

»Azt kifelejtettem, hogy kaptam egy szép darab földet, műveltem is annak rendje-módja szerint, habár bevallom, jól besegített az asszony is meg a legnagyobb gyerek. De tudod, nekem más dolgom is akadt, meg ott volt az első szövetkezet. Már egy év után megalakítottuk, de csak néhányan álltunk össze, amikor aztán az idő megszorította a gazdákat, közülük is jó néhány beállt közénk. Hanem a szövetkezet hamar lábra kapott, elnök köllött, könyvelő, meg meggyás. Nézték a tagok a kastélyt, nézegették, aztán egy napon előálltak, hogy

az jó lenne irodának. Mondtam az asszonynak, hogy ezek kinéznek bennünket a lakásunkból. Azt felelte, pucoljunk mielőbb kifelé, úgysem való az nekünk. Pedig nekem már megtetszett a sok nagy ablak, a fényes padló, a tükör, meg a sok festett kép. De hát példát akartam mutatni, aztán magam jelentettem, hogy átadom. Kaptam egy kis sváb tanyát helyette, aztán kipakoltam, a kastély másik lakója — nagy, agráros család — bizony nem akart kimenni. Ott meg éppen az asszony kötötte az ebet a ikaróhoz. Mondta nekem is szaporán, hogy „nem azt ígérted Boldizsár ha elgyün a mi időnk, tornyos házban lakik majd minden pucérvalagú földmunkás”. Meg azt, hogy „megint valami nyírott hajú kurva kerül a kastélyba”. Mert hát egy gépírónőt is kerítettek egy nagyon ócska masinával. Köllött is, mert mintaszövetkezetet akartunk csinálni.

A sváb tanya nagyon el volt hagyatva, az ablakokat mind lelopták róla, a falakról lepergett a mész, aztán dohos volt a levegője, de éppen nyár volt, aztán volt időnk helyrehozni. Az asszonynak jutott a munka java része, de szívesen tette, mert inkább otthon volt benne, mint a kastélyban. Nekem viszont nem annyira tetszett, őszintén szólva úgy éreztem, hogy nekem a kastély két szobája dukál. Nem is sokat ücsörögtem benne, jártam a magam dolga után. Hanem ahogy esténként, többnyire értekezlet után hazafelé ballagtam, úgy tűnt, a lilába vont tájból kiemelkedő tanyaház előtt négy fehér oszlop áll. Az oszlopok között meg a gyerekek hancúroztak, olyanformán, hogy cikcakkban futkároztak közöttük. Hát a gyerekek azok ott is voltak, de az oszlopoknak hűlt helyük volt, amikor a házhoz értem. El is akartam mondani az asszonynak, hogy milyen látomásaim voltak, de letettem róla, még képes lett volna bolondnak nevezni. Tudod, ő mindig csak azt látta, amit megtapinthatott, az én kiszínezett meséimet is mindig kételkedve hallgatta végig. Igen, néhány esztendővel előbb azt mondtam neki, hogy majd meglátod, eljön még a mi időnk, mi megyünk a kastélyba, az uraság meg ezt a disznóólat kapja. Amikor negyvenöt januárjában beköltöztünk, azt mondta nekem, képzeld, azt mondta, hogy ez az egész hurcolkodás is csak mese, a kastély két szobája sohasem lesz a mi otthonunk. Meg is mondta a magáét, amikor el kellett hagynunk azt a meselakást.

Na, szóval lebonyolódott minden: az agrár, a szövetkezetalakítás, a fölvasárlás. Nem is volt semmi baj, a mi udvarunkba nem jött a hivatali ember, se rendőr — amink volt, azt megtarthattuk magunknak, mondhatom, irigyeltek is bennünket a gazdák.

Güröltem sokat, de a gyerekek is nőttek, aztán mindent fölfaltak. Mégis jó módúnak éreztem magam, mert mindenben benne voltam, mindent szívvel-lélekkel csináltam. Fölszedtem jó néhány kilót — na, nem ennyit, de hogy, ez a pocak csak később kerekedett ki. Szégyellem is, őszintén szólva, látom, hogy az elvtársak némelyikének rászáradt a hasa a gerincére, pedig automobilon érkeztek az ünnepségre. Neked még nincs? Na, csodálom. Vagy fene tudja, az se való mindenkinek, igaz?

Hát a szövetkezetnek egyik főmozgatója voltam, azt elfelejtettem mondani. Annál nagyobb volt a baj, amikor a szövetkezetből kiléphetek a volt gazdák. A kicsik is meg a nagyobbak kezdtek szétszéledni. Maradt egynéhány magamfajta nyavalyás, nem is tudtunk mit kezdeni azzal a kevéske szétszórt földdel, meg néhány kehes lovunkkal. Erőlködünk egy-két évet, betakarítottunk még néhány sovány termést, aztán szétszéledtünk.

Hamar rájöttem aztán, hogy a gazdának is csak akkor könnyű a sorsa, ha sok a jószág, földje. Nekem meg éppenséggel nem volt sok az az öt hold, mert volt benne egy darab nádas rét is. Szerencsémre megalakult egy állami nagygazdaság, oda is járhattam napszámba, ha volt időm. Márpedig volt, mert az asszony meg a nagy fiam elvégeztek mindent a ház körül.

A kastélyt is a birtok kapta meg. Oda köllött bemenni havonta a béremért. Nem szívesen tettem, de muszáj volt. Ahányszor a tájékára kerültem, mindig elfogott a hányinger. Úgy véltem, hogy a kövér derekú oszlopok felém nyújtogatják nyelvüket, a tükör, amit otthagytam a szövetkezetnek, meg éppenséggel incselkedett velem. Erről se szóltam az asszonynak, csak csodálkozott, hogy miért háborgok, ha az irodába kellett mennem. No de a dolgok ezzel nem érték véget. A fiam katona lett. Míg ő odavolt, kezdtek tagosítani a község területén. A birtok nagyon szétszóródott, és azt mondták, azért van a ráfizetés. Az én tanyám meg az én kis földem is útban volt. Mikor mondogatni kezdtek, hogy így önkéntesen, meg úgy öntudatosan, hát szóltam az asszonynak: „Mire a gyerek hazajön a katonaságból, ennek a tanyának már nyoma se lesz.” El sem képzelheted, milyen jajveszékelésbe kezdett. Bele is betegedett. A kislány dolgozott helyette, pedig elég vézna volt, — meg persze én. Ott a birtokon, meg idehaza is. Volt mit megfogni. Morogtam éppen eleget, de csak magamban, mert hát tudod hogy van az öntudatos emberrel.

De azért el kellett menni. Mikor kész lett az aratás, szóltak, hogy válasszak magamnak új házat, másik földet. Az egyik parcella jó meszse volt a tanyától, meg a birtoktól is, de a régi odúm közelében. Mikor megmondtam a beteg asszonynak, hogy hol kaphatok földet, fölragyogott a szeme. „Visszamegyünk!” — mondta határozottan, mint aki hazatér és összeszorította állkapcsát. Abban a házikóban más ütött tanyát, de egy jobbért szívesen átadta nekünk. Kis holminkat szekérré raktuk és megindultunk az őszi esőben. Az asszonyt az első fordulóval vittem, nagyon sietős lett neki a hurcolkodás. Vissza sem nézett az elhagyott házra, pedig nagyon fájhatott neki. Hanem a kastély közelében felemelte a kezét és öklével valakit megfenyegetett. Most láttuk aztán csak igazán, hogy miben élünk, amikor még nincstelen zselérek voltunk. A kis cókánk alig fért el benne. A kislánynak külön fekhely kellett már, én sem fértem el a beteg asszonnyal a régi festett ágyban. Szóval alig tudtunk mozdulni, de az asszony nem elégedetlenkedett. Többet volt ágyban, mint lábon, pedig nagyon akart dolgozni, nagyon erőlködött szegény.

Hanem amikor a fiam lezserelt és a tanya hült helyét találta, vasvillával indult a kastély felé. Alig bírtam visszatartani a bolondját; egyre hajtogatta, hogy leszúr valakit, én meg egyre mondogattam, hogy ez nem egy ember dolga, hogy ez közös akarat következménye, mert a nagybirtok nem a régi úré, hanem az államé, az állam meg kié, ha nem a miénk. Erre kicsit lehült, mert az államot azt tisztelte, meg a közös akaratot is. Ezt szépen belenevelték a katonaságnál, hálás is voltam érte.

Én meg a nagy gondok és a sok munka közepette is egyre hittem. Az asszony meg csak sorvadt, mintha rám akarta volna átruházni egész testét, minden porcikáját. És akkoriban rettenetes álmaim voltak. Úgy véltem, hogy léggömbként lengek a szűk szobában és az ablakon akarok valaki elől elszökni. De mindig beszorultam a szűk ablakrámába és addig vergődtem benne, míg meggyötörve fölélbédtem. Nem furcsa, hasonló álmaim suttyó gyerek koromba voltak. Aztán vénülő fejemre újra visszatértek.

Nem untatlak? De látom, úgy is készülődnek már befelé. Hogy az asszony megmaradt-e? Dehogy. Már tíz éve, hogy eltemettem. Itt fekszik a városi temetőben, mert a kórházban szenvedett ki szegény. A birtok hozatta be saját költségén, koszorút is hoztak, csak éppen nem volt, aki beszéljen a sírjánál, mert én papot nem engedtem közélébe. A fiam, a nagyobbik, asszonyt hozott a házikóba, ők ketten rendbe is hozták, amennyire csak lehetett. A kisebbik gyerek nemrég szerelt le, már el is ment munkára külföldre. Én ugyan marasztaltam, de a mai gyerekek nem hallgatnak az apa szavára. A kislány még otthon van, iskolába jár, és képzeld, verseket ír. Néhány már nyomtatásban is megjelent. Azt mondja, ő sohasem megy férjhez, mindig mellettem marad... de ez... — lám, könnyezek szégyenszemre — ez olyan gyerekesbeszéd.

Induljunk mi is a többiek után. Még csak azt akarom megmondani, már azt gondoltam, hogy engem mindenki elfelejtett, közben látom, te is megismertél. Amikor a postás kikézbcsítette a meghívót erre az ünnepségre, el sem akartam hinni, hogy valóban nekem van címezve, pedig világosan rá volt gépelve a nevem. Akkor is elfutották szememet a könnyek; vénségére gyerek lesz az ember.

Aznap éjszaka bolond szép álmom volt. A kastélyt láttam nyári napsütésben. A négy hófehér oszlop mögött együtt sétált a család le és fel. Az asszony fiatal volt, a gyerekek meg kicsinyek. Csakhogy az egész álmokép a feje tetején állt. Az oszlopok is, az asszony is, a gyerekek is. Én meg szaladtam feléjük, hogy visszafordítsam őket. De hiába szaladtam, mert beszorultam az oszlopok közé. Úgy maradt minden, ahogy volt. Mégis szívesen látom azt a furcsa képet magam előtt. Mert azért minden szép volt rajta és színes.

Bolond dolgokat daráltam le neked, ugye. Valamikor másfajta ügyekről beszéltünk, de mit csináljak, kiskomám? Ilyen ez az élet.»

Széles karimájú, fekete kalapját levette fejéről, karon fogott, és bementünk a terembe.

VIRÁG ÁGNES

KÉT SKARLÁTLEVÉL

I.

*Nem vetem le
ölelésed brokátköntösét.
Csókjaid drágakövei szikráznak rajta.
Hajamat ezüsthálóba csavarták
gyanakvó ujjaid.
Fogaim platinagyűrűjén tüzel
számra tapadásod izzó rubintköve.
Halálos szorításod topázai
sápadoznak csípőm körül.
Karomon ragadozó fogaid metszette
ametiszt ragyog.*

*Igy érkezünk ünnepi díszben
a szerelem báljáról.*

*Ne vedd még le te sem
ölelésem bársonyát.
Szemed kékje szebben világol
sejtelmes suttogásaim
aranyisakja alatt.*

II.

*Előbb csak úgy érintse
szemed, kezed, szád
a testem,
mint vizet fecske szárnya,
ágot lepke szárnya,
ahogy árnyék szegődött nyomodba,
ahogy Corot ecsetje érinthette a vásznat,
mikor nyírfáit festette.*

*Csak aztán legyen derékroppantó ölelésed.
Forró viasz cseppenése a csókod,
melybe fogaid pecsétje vési bele
Indulatod Inicialéit.*

KÉZFOGÁSOK

MIROSLAV ANTIĆ

ŽARKO

*Ej, Ljiljana, ej, fekete Ljiljo,
te fehér szemű,
nagy bolond vagyok én, bolondok bolondja,
hogy nem vettem neked akkor cukorkából,
amíg huszonnégy tizesem volt.*

*Ej, Ljiljana, ej, fekete Ljiljo,
te arany szemű,
nagy bolond vagyok én, bolondok bolondja,
hogy nem vettem neked akkor az almából,
mikor huszonnégy tizesem volt.*

*Tolókocsis testvéremnek
nincs egyik lába se.
Neki vettem a cukorból,
neki bizony az almából.
Nézem, Ljiljo, nézem, ahogy eszik,
húgom nézem — bizony téged látlak.*

*Fehér vagy te, Ljiljo, vagy talán fekete,
olyan, akinek nincs csöpp esze se.
Magam kormos, Ljiljo, vagy fehér vagyok,
— mind fehér lesz egyszer, ki belül zokog.*

LINKA

*Ej, napocskám, melyre most felnézek,
elmondanám megannyi bánatom.
Sikátorban anyám nélkül élek,
lopni tudok, kéregetni félek.*

*Lopnom se megy mostanság,
végtagjaim a hidegtől lilák;
meztláb járok a földön,
fáj a föld, hát táncolok meg sírok.*

*Úgy lesz, hogy a földnek is van szíve,
torró szíve, jó cigányos szíve,
mellyel szörnyen sütöget
fagyos télvíz idején*

TUGOMIR

*Dino, Dino, erdőknek madara,
milyen újságot hozol?*

— *Anyádnak átkát hozom,
mert hegedűd vízbe dobtad.*

— *Anyám átkoz, Dino, s haját tépi,
mindent összehord, s mindigre bánja.*

— *Ne átkozzon anyád téged, Tugomir,
aranyfog nélkül legénynek se leszel jó,
csizmád s szűrőd se léssen,
se füledbe fülrevalód.*

— *Legyél rendes, fiam kedves, Tugomir,
s velem jöhetsz a csókai vásárra,
elvezetlek, hogy megláthasd, Tugomir,
hogycsap le a más gyereke álvádra.*

VOJISLAV

*Azt kérdezd, hogy mért nem
játszom sárga tamburán.
Benne lakik az apám,
aki gyakran elver.*

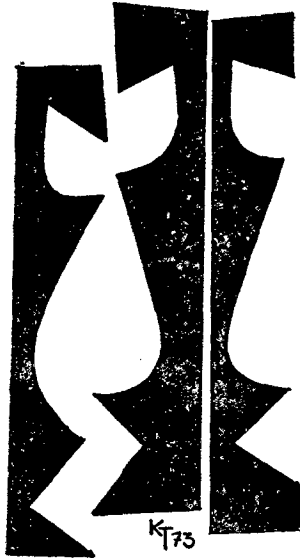
*Ne kérdezd, hogy mért nem
játszom barna hegedűn.
Benne lakik az anyám,
aki gyakran elver.*

*Ne kérdezd, hogy mért nem
játszom éjszín harmonikán.
Abban meg magam lakozom,
hogy én addig éljek.*

*Harmonikám hallod,
engem vélsz jajgatni
annak bensőjéből,
hogy csak addig éljek.*

*Vegyél nekem egy pisztolyt,
játszhatnékom rajta,
— hogy csak addig éljek.*

Foky István fordításai

ÖRÖKSÉG

SZEKÉR ENDRE

ILLYÉS GYULA ÉS EURÓPA

Illyés Gyula a modern magyar irodalom kiemelkedően nagy alkotó-egyénsége, aki szinte minden műfajban jelentőset alkotott. E műfaji sokszínűség mellett talán az egyik legjellemzőbb vonása művészetének, hogy ezer hajszálygyökérrel kötődik nemzetéhez, a magyarsághoz, a magyar múlthoz; másfelől pedig kiemelkedik a nemzeti irodalom olykor szűknek tűnő sövényfala mögül, együtt lélegzik a nagyvilággal, Európával. Ez a kettősség nem alkalmoszerű: régen is és most is, versben vagy prózában, esszében és természetesen műfordításban is együtt jelentkezik a szűkebb hazához való kötődés és a tágasabb horizont, vagy ahogy ő írja műfordításkötetének címéül: a »nyitott ajtó« lehetősége.

Egyik legjellemzőbb és legszebb versének az *Amikor az Óceán partjára jutottam* címűt érzem. Benne van az igazi Illyés, az, aki egyszerre van otthon Rácegrespusztán és Párizsban. De sokkal többet fejez ki ez a vers! A költő idegenben van, eljut az Óceánig. Éjjel van, feljönnek a csillagok, s egyszerre »otthonos« lesz neki minden. A tenger felől feljön a Göncöl, s ezért ismerős lesz számára most már a csillagos ég: »s lett Franciaország oly kicsi tőle, / szinte enyém lett: / már nem szorított.« A távoli táj az otthoni, gyermekkori emlék igazságában formálódik, alakul át. Ahogy otthon a kút felől jött a Hold, »társává törpítve a földet«, úgy jelenik meg most is. »Mint apám mellett, ha a bakra fölvettem, / ültem, dudoltam.« Illyés számára nem a franciaországi útiélmény a fontos. Neki fontosabb az otthoni, a régi. A *Franciaországi változások* című útijegyzetében írja: »Tudom, hogy az élmények pontosan olyanok, mint a madarak: minél határozottabban — minél egyenesebben — közeledsz feléjük, annál bizonyosabban elröppennek a felhőbe vagy a szomszéd jegenye csúcsára. Akkor járulnak hozzád, ha mozdulatlanul, behunyt szemmel fekszel, mintegy halottnak tettetve magad. Arra kell gondolnunk, hogy az igazi élmények

tán nem is élő embernek valók.« Alapvetően igaz Illyés megfigyelése. Nem lehet »keresni« és »megtalálni« az útiélményt. Az igazi élményt. Az véletlenül lep meg bennünket. Illyés így járt. Az Óceán partjára jutva, a hazaihoz hasonló, ismerős csillagos ég alatt érezte jól magát. S ezek után jut el a vers legfontosabb gondolatáig:

*Milyen kicsi is az a nagy Mindenség!
Milyen óriás dolog: benne élek!
Mienk a világ! — szívem ilyet érzett,
érez ma is még.*

Párizs Illyés második otthona. Fiatalon kerül ki a »világ fővárosába«, jár a Sorbonne-ra, közel kerül a munkásmozgalomhoz, eljut Cocteau-hoz és Tzarához, tőlük kap ösztönzést a merészebb képalakításra, versírásra. »A jó vers tartozéka az, hogy minden sorában meglepetés legyen.« (Nem véletlenül adta az Illyés Gyulával való interjú címéül ezt — »A világoosság szürrealistája« — Hornyik Miklós.) A *Hunok Párisban* című regényében, párizsi emlékeit feldolgozó könyvében nemcsak önmagáról ad képet, hanem korrajzot is ad. Ott vagyunk Illyéssel a Sorbonne Petőfi-ünnepségén. Ott tapasztaljuk, Illyéssel együtt, hogy mennyire nyugtalankodott Európa a húszas években a »keleti nagy példa« miatt. Találkozunk párizsi munkanélküliekkel, szervezett munkásokkal. Amikor egyik munkásösszejeövetelen Illyés számolt be a világpolitikai helyzetről, így vallott: »Úgy éreztem, máris van céloom, rendeltetésem.« Új műfaji kísérlet a *Hunok Párisban*. Ön-életrajzi elemekkel átszőtt mű, regényszerű feldolgozásban, mely mint az emlékiratok: korpéppé szélesülnek. Nincs főhőse. Maga az író is csak mint »riporter« vagy mint megfigyelő van jelen sok esetben, s inkább a bemutatott alakok válnak élőbbé. Illyés felkereste akkor Párizsban a modern költészet mestereit, például Tzarát; ott hallotta Anatole France halálhírét; ott van egy folyóirat indulásának izgalmas perceinél Bretonnál Eluard-ral együtt. Egy érdekes megfigyelése Jules Renard-tól ered: Párizs legismertebb helyein, mulatóiban, az utcákon legtöbbször idegenekkel találkozhat, míg a párizsiak visszahúzódnak, s általában igen tartózkodóak az idegenekkel szemben. S követhetjük e könyvben a fiatal Illyés lépteit: hogyan kerül a párizsi magyarokhoz; miként dolgozik együtt a Szajna partján a zsákoló munkásokkal; hogyan fordítja, tanulmányozza a régi francia irodalmat, így például Ruteboeuföt. Vall az idegenben levők megrohanó honvágy érzéséről: ahogy egy-egy levél vagy csomag érkezése után felmerül benne is a hazai táj, vagy egy báli meghívó miként idézi fel benne az otthoni viharos jegenyesor képét. Majd a befejező részben a havas Párizst bemutatva újra rendezi emlékeit: »De minden eseményt egyforma távolságban vélttem látni, s ettől valahogy az egész esztendő karika alakú lett. Megálltam jártomban. Olyan volt, mintha egy cirkusz porondján álltam volna...« A *Hunok Párisban* újrakiadásakor utószót illesztett művéhez Illyés, melyben hősei sorsát követi tovább. Azóta mi történt? Aragon a francia nemzeti felkelés Tirteusza lett, Eluard belépett a pártba, Coc-

teau az egyházba, Montherlant az akadémiaiba... S rég-volt, párizsi szerelme, Anna azóta járt Ilyéséknél Tihanyban, és nemrég hunyt el. Őrá így emlékezik *A boulevard Bourdon-on* című versében:

*Örökre szép, mi szép volt egykoron,
Anna,
ez dúdolom a boulevard Bourdon-on.
Köszönet érte,
hogy föl, magasba
nézve lépek ma is, semmit se téve,
a mindörökre sűrűsödő éjbe.*

A magyar múltat felidéző drámaíró, aki például a forradalmár parasztvész: Dózsa alakját örökölte meg; a magyar történelmet, sorostól Árpádtól napjainkig átélő lírikus: számos versében közvetve vagy közvetlenül reagál a nagyvilág eseményeire. Párizst idézi a *9. Rue Budé* című verse: itt lakott évekig egy padlásszobában. Itt küzdött, »mint Szent György a sárkánnyal« a fiatal Ilyés egy nagy hőskölte-mény megírásával. S a kis sziget, Szent Lajos szigete szinte bárkaként lebegett alattuk. Ők a jövőt építették. És verset írtak. Majd évtizedekkel később újra feldolgozta a témát; címe: *Páris, szerelem*. Valószínűleg a tihanyi házból való kipillantás élménye indította a verset: »... a tó felett / a tenger-zöld ég / a légtornász-artista föcskék / gyakorló tere lett: ... « Egy különös jeladást sugall a pillanat: »Páris, szerelem, ifjumunkás-mozgalom.« Néhanyszor egy-egy külföldi utazás ihleti versre: olykor alig lép túl az útijegyzeten, máskor pedig egyik legnagyobb gondolati versének írására ad ösztönzést. Bulgáriában jár, Plovdivban megnézi a Lamartine-házat, Gabrovóban a munka ihleti versre, Tirnovo csodálatos környezete szinte Krúdy Gyulát képzelgeti oda... *Erdélyben* című verse a »bérccel büszke föld«-et, a hatalmas hegyeket, a szánccsengést, az ifjúság szépségét idézi. Ilyés költői életművének egyik legjelentősebb alkotását egy »útiélmény« váltotta ki. Ez a vers *A reformáció genti emlékműve előtt* című. Vívódik Kálvin, Cromwell, Bocskai igazán, kik »ott álltak, nem tehettek másképp«. Harcoltak, feláldozva mindent. Mert nincs megalkuvás. Megérte? Mi lett Európával? Pusztulás, törökűlés. »Balekok« voltak? Kár volt a küzdelmük? Megbuktak?! Nem. »Övék az érdem, kiket sem a máglya / nem riaszthatott vissza, sem a gálya — / sem harcaik bukása, ... « Igen. Ők látták, hogy nincs visszafelé út. S ezért tenniük kellett.

Az esszéíró Ilyés nemcsak a magyar írók, például Fazekas Mihály vagy Kosztolányi Dezső írói arcképét rajzolja meg, hanem — ahogy kötetcíme is jelzi — »ingyen lakomára« hívja olvasóit távolabbi irodalmi tájakra. A francia írók állnak talán a legközelebb hozzá. Ő szerkesztette *A francia irodalom kincsesházát*, nagy részét ő fordította, kis írói portrékat rajzolt. Ilyés megkóstolta a francia szavakat: ízük és zamatjuk van, és csiszoltságuk, fényük, hitelük. »Sőt szinte már csak jelek és képletek, mint a matematika ábrái.« Tanulmányt ír Ra-

cine-ról, közel érzi magát a népi Molière-hez, Baudelaire példáját többször idézte: »Egyénisége csupa ellentét, költészete csupa rend és fény.« De talán Eluard-t szereti legjobban. »Eluard olyanféleképpen szólalt meg, mint a mesebeli gyermek, aki rámondta a királyra, hogy meztelen. Egy agyoncifrázott költészetbe vitte vissza a keresetlenséget.« S épp ebben rokonok. Tzaráról felejthetetlen esszét írt: meglátogatja a költőt nem sokkal halála előtt. A találkozás élménye igazán megrendítő. A később leírt temetés is. Majd egy Tzara-vers tiszta költömbjéről vall. S így folytatja: »De bizonyosan érzem, hogy az idő nagyítója megmutatja majd bennük azt a rendet, amellyel korunkra ütöttek.« Aztán érdekes bevezetőt ír Ilyés az úgynevezett »személytelen« lírát reprezentáló Follain-kötet elé. »Személyietlenség nem emberietlenség« — jegyzi meg. Máskor a szürrealizmus mesterét, Bretont mutatja be. Vagy: André Frenaud-t, a »dialektikus« francia költőt. De talán mindennél jellemzőbb Ilyés Gyulára a *Hajszályökerek* című eszékötetének címadó írása. A költő Franciaországban, Provence tetején, Regusse-ben járva a hajdani konstantinápolyi rabszolgapiacról 1526 után idekerült magyarokkal találkozott. A régi anyakönyveket vizsgálja. A mai Fouque család neve Fokos volt, a Sappe a Pappból származik. S elgondolkodik a magyarság sorsán. S a világen. »Minél tökéletesebb az együttélés, annál tökéletesebb az egyén. Az ember ettől a közös élettől lett egyáltalán ember. Jövője is ettől függ. Egyre végzetesebben. Egyre végzetszerűbben. Attól függően, hogy milyen lábön áll a társaival. A világgal. Hovatovább ez minden tettünk és lehetőségünk talaja. Ez minden reménységünk.«

Ilyés, a költő, az ember több tekintetben igen közel áll a nagyvilághoz. Megszólaltatja magyar nyelven a világlíra nagy alkotóit Catuiliustól Ruteboeufig és Paszternakig. De szívközelben a franciák vannak: az Edgar Poe sírjáról valló Mallarmé, a sejtelmes vers-zenét felfedező Verlaine, a kölyök-Shakespeare Rimbaud, az olykor naiv túlegyszerű Francis Jammes, a Mirabeau-híd alatt elfutó Szajnat idéző Apollinaire, a rejtélyes szómagiát megszólaltató Reverdy, az örök fiatal játékos Cocteau néhány verse található remek fordításban Ilyés műfordításkötetében. Egyik legkedvesebb Ilyés-műfordítás számomra Eluard verse, a *Jó igazság*. »Szelíd a törvényed ember / Vízet fénné változtatni / Valósággá ami álom / Testvérré az ellenséget.«

Közel van Ilyés tihanyi otthona Párizshoz. Felkeresik költőbarátai a világ messzi tájairól. Rousselot Ilyésnek és feleségének, Flórának ajánlotta a *Mi vagyok én itt?* című versét: »Lehunyor a szemem s magamra találok. Elég, ha vagyunk, / s már mindenütt az emberrel van találkozónk.« Találkozik költőtársaival. Ő volt a budapesti nemzetközi költőtalálkozó házigazdája. S egyik előadója. Azt fejtegette, hogy bár a modern költészet alapja a kétségbeesés, de fölébe tudunk kerékedni költészettel, mosollyal, reménnyel.

... »azt próbálom létre idézni, / azt a lényt, aki még csak agyag / bennetek s halvány akarat; / akire vágytok, / amikor sürgetve mondjatok: költő, előzd meg korodat!« (Ilyés: *A költő feletl*)

ÉGTÁJ

GYÖRE KORNÉL

A SZABADKA TELEPÜLÉSNEV FÖLDRAJZI EREDETÉRŐL

A településnevek nyelvi keletkezésével gazdag irodalom foglalkozik.¹ A kutató nyelvészek és történészek a helynevek kialakulásával kapcsolatban néhány alapvető kérdésben megegyező véleményre jutottak, melyek a következőkben foglalhatók össze:

A helynév természetes tájékoztató, helymeghatározó jellegű, ezért mindig valami olyan jellegzetességre utalt, amely a környezet számára meghatározást, megkülönböztetést tudott nyújtani. A településnévnek »olyasfajta volt a jelentősége a falvak életében, mint a személynévnek az ember életében: a környező világban egyéni létezésének, különvalóságának és másoktól való megkülönböztetésének a kifejezésére szolgált.«² A falunevek legtöbbször nem valakinek az ötletéből születtek, hanem a környezetben spontánul alakultak ki, a falut körülvevő szomszédság körében, akiknek elsősorban volt szükségük a megnevezésre. A források arról is szólnak, hogy a földesúr, vagy éppen a király volt a névadó. Az ilyen tervszerű névadások azonban egészen kivételesek voltak. A falunevet a legtöbb esetben a szomszédos közösség tájékoztatói, megkülönböztetési igénye hozta létre.

Bármely vidék helységnevei a földrajzi keletkezés szempontjából két alcsoportra sorolhatók.

Az egyik, jóval népesebb csoportot azok a helynevek képezik, amelyek ott helyben, az illető vidéken keletkeztek. Ezek az autochton helynevek. A településhálózat besűrűsödésével és a népesség vele összefüggő helyváltogatásával kapcsolatban azonban egy másik jelenség — a helynevek térbeli vándorlása — is igen gyakori volt. A más tájra költöző népesség nem egyszer magával vitte az elhagyott lakóhely nevét, vagy a környezet földrajzi neveiből telepített át néhányat. Ezek az allochton falunevek. A helyben keletkezett és az áttelepített helynevek között gyakran típusbeli különbségek észlelhetők — az allochton nevek kiríznak új környezetükből. Ez a különbség még szembevetőbb, ha a helynevek más etnikai közegekben jöttek létre. Az etnikai

hatás természetesen egy adott heterogén népi összetételű környezet autochton neveiben is megnyilvánul.

E néhány alapvető gondolatot előrebocsátván, vizsgáljuk meg városunk nevének földrajzi eredetét, szem előtt tartva azt a tényt, hogy a magyar törzsek honfoglalása és megtelepedése idején, Bácska mai területén a Tisza és a Duna mentén, továbbá az említett két terület-sávhoz hasonló kedvező vízrajzi feltételekkel rendelkező homokvidékünk peremén szláv lakótelepek voltak. Városunk neve tehát lehet autochton, helyben keletkezett, vagy más vidékről áthozott átköltöztetett településnév. Nézzük meg mindkét lehetőséget. Először is azonban lássuk, milyen alakokban változatokban szerepelt a Szabadka helynév a török uraltság előtti korszakból származó oklevelekben. A mintegy 150 évet átfogó időközből (1391—1541) vegyünk néhány oklevelet különböző évekből:

Zabotka (1391)	Zabadka (1499)
Zabathka (1429, 1439)	Zabathka (1502)
Szabathka (1448, 1464)	Szabadka (1504)
Zabathka (1497)	Zabathka (1511, 1519)

Az első esetben azt tételezzük fel, hogy városunk neve helyben, vegyes népi összetételű környezetben keletkezett, tehát vagy magyar, vagy szláv eredetű. Iványi István szerint ez a helynév magyar eredetű és »oly helységet jelent, ahol szabadosok, ahol szabadalmazott jobbágyok laktak. Szabadka neve e szerint egyértelmű Szabadhely, Szabadszállás helységek nevével«. ³ Ebben az esetben a környezet névadó lakossága magyar, a település lakossága pedig lehet magyar, szláv vagy bármely más etnikumhoz tartozó. A középkori helynevek eredetére vonatkozó nyelvészeti kutatáseredmények mai állása alapján megállapítható, hogy a Szabadka helynév nem keletkezett a szabad, szabados szóból. Iványi István magyarázatát nem támasztják alá a történeti tények sem. A XV. század második felében a kiváltságokkal rendelkező települések közül a mezővárosok száma kereken 850-re rúgott, ⁴ a különböző szintű jobbágyi kiváltságokkal rendelkező szabad falvak száma pedig ennél jóval nagyobb lehetett. Ezek szerint ennek a helynévnek igen gyakorinak kellene lennie, pedig nem így van. A megoldást tehát más irányban kell keresni, vagyis a keletkezés helyét tekintve a Szabadka helynév lehet ugyan autochton, de más — mondjuk szláv vagy kun — nyelvi közegből jött szó rejtőzik mögötte. Vidékünkön a középkorban a magyar, szláv, kun együttélés nyomai mutathatók ki. Ez a tény a helynevek alakulásában is visszatükröződik. Íme néhány példa:

Pusztasegyház	Martonos	Madaras	Kanizsa
Ludasegyház	Györgyén	Tompa	Szabadka
Likasegyház	Páli	Vastorok	Kelebia
Veresegyház	Adorján (Hadrián)	Vámtelek	Bajmok
Sebesegyház		Nagyfény	Tavankút

A személynévre, tulajdonságra, szerepkörre utaló önállóan vagy szóösszetételben jelentkező magyar eredetű helységnevek első pillantásra elkülöníthetők. A negyedik csoport helynevei azonban teljesen elűtő hangzásúak, és értelmüket illetően is bizonytalanságban vagyunk. Kanizsa a Tisza partján létesült, a többi Szabadka környékén tömörül. Kanizsa neve biztosan szláv eredetű, de lehet, hogy a többi is az. Annak sem zárhatjuk ki a lehetőségét, hogy a kunok szerepeltek névadóként. Tudjuk, hogy a kunok külön jogállású területe századokon át közvetlenül szomszédos volt a szabadkai birtoktesttel. A mondottak alapján a Szabadka helynév jelentését és keletkezésének forrásait, ha autochtonnak tekintjük, az ószláv, vagy a kunok nyelvének szókincsében kell keresnünk. Ez a munka a nyelvészet hatáskörébe tartozik.

A másik feltevés az, hogy Szabadka neve idegen vidékről áttelepített, itt meghonosodott és az új nyelvi környezetben módosult településnév. Ez a feltevés igen közel állhat a történelmi igazsághoz, mert biztosan tudjuk, hogy Szabadkán éltek telepések — hospesek. Ugyanis egy 1429-évi oklevél — a város lakosságáról beszélve — róluk szó szerint megemlékezik (»hospites et incola regales«). Amint látjuk, a néváthozatalnak megvolt az objektív lehetősége.

Iványi István után negyed évszázaddal később Toncs Gusztáv ebben az irányban kereste a megoldást.⁵ Tudományos, helynév-etimológiai módszerrel arra a megállapításra jutott, hogy a Szabadka név a régi szláv *bat* (hegygerinc, hegyhát, hegység, dombhát) szónak a *z* a prepozícióval és a *ka* képzővel ellátott összetételéből keletkezett. »A *za-bat-ka* jelentése (...) a kis hegygerinc, a kis dombhát mögé, illetve a kis dombhát mögött levő vidék s egy értelmű a *zagorie*, a *zagorica* (hegymői vidék, kishegymői vidék) elnevezésekkel.«⁶ Földrajzi szempontból ez a nyelvészeti gondolatmenet azzal a topográfiai megjegyzéssel egészíthető ki, hogy a *zagorje* szó mindegyik szláv nyelvterületen a *hegyvidék* formakincshez kapcsolódó helymeghatározást jelent. Síksági tájakon, még ha kissé mozgalmasabb is a térszín, mint például felénk, sem helymegjelölésre, sem más értelemben nem használatos ez a kifejezés. Helymeghatározásra utaló ilyen nevet eredetileg tehát csak a felföldi települések kaphattak és viselhettek. Vagyis hegyvidékről kerülhetett el hozzánk ez a helynév. Honnan és mikor jöhettek azok a telepések, akik a szabadkai birtok megfogyatkozott lakosságának számát gyarapították? — tehetjük fel a kérdést, ha helyesen fogadjuk el Toncs Gusztáv magyarázatát.

A telepítések már a XII. században megkezdődtek és abban az időben főleg a királyi és egyházi birtokok felé irányultak.⁷ Ezek az oklevelekben *libernek*, *hospesnek* nevezett jövevények jobbra külföldről érkeztek és jóval nagyobb kiváltságokat élveztek, mint a későbbi századok telepesei. A XIII. század második felétől kezdve a feudális állam megszilárdulása a termelőerők gyorsabb fejlődését eredményezte, ami többek között abban nyilvánult meg, hogy nagyobb érdeklődés kezdett mutatkozni a megművelhető földek iránt. A gazdasági-társadalmi változások és igények hosszan tartó telepítési folyamatokat indítottak meg. A szervezeten mozgatott és tervezett népességáramlás a gyéribben lakott, de gazdaságilag hasznosítható országrészek és az elnéptelenedő feudális nagy- és középbirtok felé irányult. A telki gazdálkodáson

alapuló úrbéres szolgáltatási rendszerben a birtokosoknak különleges érdekük fűződött a jobbágyok számának szaporításához, ezért a királyi, egyházi és világi birtokon egyaránt meghonosodott a telepítés gyakorlata. A telepítésnek többféle módját ismerjük. Gyakori eset volt, amikor a földesúr egy másik saját közelebbi vagy távolabbi birtokáról telepített át lakosokat az üressé vált, vagy az újonnan szerzett birtokra. A munkaerő szerzésének ez volt a legegyszerűbb és legolcsóbb módja, mert a telepítés a földesúri üzem szervezésében történt. Az ilyen telepítés azonban a munkaerőhiány növekedésével egyre ritkábban volt kivitelezhető. Messzi tájakról, idegen birtokokról kellett hozni jobbágyokat — olyan helyekről, ahol a munkaerő a természeti adottságok miatt nem volt gazdaságosan kihasználva. A népességmozgás jogi alapját a jobbágyok szabad költözködési joga képezte. A gazdasági szükség hozta létre a telepítők rétegét. A »telepítők« szerződéses úton végezték munkájukat, amiért őket a földesurak anyagi ellenszolgáltatásban részesítették. A pénzbeni fizetés helyett elterjedt szokás volt a birtok zálogba adása bizonyos időre. A telepítés sok gonddal jár, fáradtságos, de kifizetődő művelet volt. Ezért számos vagyon- és birtokszerző család vállalt telepítési bérleteket és szerződéses telepítéseket.

A telepések — az oklevelekben hospesnek, vagy libere conditionisnak nevezett jobbágyok — számos kedvezményben részesültek, többek között néhány évre a földesúri terhek alól is mentesültek. A hospesközségek azonkívül bizonyos fokú bíraskodási jogokat is élveztek. Ezért emlegették az oklevelek az ilyen településeket szabad falvakkal (libera villa). Kik voltak ezek a telepések? Határozott feleletet nem adhatunk, azonban egy dolog bizonyos. Nevezetesen az, hogy a korábbi századok hospeseivel ellentétben, a XIII. és későbbi századok hospesnek nevezett parasztsága zömmel a belföldi magyar, délszláv, szlovák, oláh jobbágyok soraiból regrutálódott, akiket a súlyossá vált feudális terhek kényszerítettek jobb életkörülmények keresésére. Ezek tömegével szemben a külföldről érkező telepések száma csak еле-nyészó lehetett.

A településtörténet egyik igen fontos feladata a természeti-gazdasági hatások, valamint a népszaporulat területi különbségei folytán előálló kirajzások, elköltözések centrumainak felkutatása, továbbá a mozgások idejének, irányainak, intenzitásának és társadalmi-gazdasági okainak feltárása. Ez érthető, mert a középkori települések életében, a népesség számának alakulásában nem a természetes szaporulat, hanem a vándorlási nyereség volt a döntő. Általában elmondható, hogy a népességtöbbslet a Kárpát-medence erdős-hegyes, pásztorkodásra és erdőkihasználásra alkalmas peremtájain mutatkozott, amelyre a munkaerőre örökké éhes alföldi földművelő gazdálkodás mindig szívóhást gyakorolt. Egyik ilyen kirajzási terület volt századokon át a szlovákiai felvidék. Oklevelek hosszú sora bizonyítja, hogy az alföldi tájak felé szinte megszakítatlan volt a népesség áramlása.

És itt most ismét visszakanyarodhatunk a feltételezett helynévát-hozatal kérdéséhez. Számunkra különösen azok a területek érdekesek, amelyekben az egykori Magyarország Nyitra, Bars, Nógrád, Kishont-Gömör, Abaúj-Torna, Sáros, Zemplén és Ung megyéi helyezkedtek el. A

Kárpátok belső, alföldre néző övezetének egy része ez a vidék. Felszínre a 600—1400 m magas alacsony- és középhegységek jellemzőek (Zobor, Tribecs, Szitnya, Vepor, Osztrovszki, Gömör-szepesi érchegeység), amelyek dél felé enyhén mozgalmas vonalakkal belesimulnak az alföldre. A térszint dél felé kiszélesedő fővölgyek (Nyitra, Zsitva, Garam, Szikince, Korpona, Kürtös, Ipoly, Rima, Murány, Sajó) és a haránt fekvésű mellékvölgyek tagolják és aprózzák fel kisebb-nagyobb terjedelmű halom- és dombvidékre. Ezen a tájon emlegetnek a XIII., XIV. és a későbbi századokból származó oklevelek városunk nevéhez hasonló nevű falvakat. Erre a tényre már Iványi István is rámutatott.⁸ A településnevek a következő változatokban fordulnak elő: Zobothchat, Zavadka, Zavatka, Szabatka, Zavada. Egy 1567. évi oklevél a Rima folyó mellett Kishontban egy Szabadka nevű várost említi. Ha városunk nevének eredetével kapcsolatban elfogadjuk a helynéváttelepítés lehetőségét, melyhez szervesen kapcsolódik Toncs Gusztáv magyarázata, nyilván érrefelé kell keresnünk azt a vidéket, ahonnan az egykori telepések elindultak az új alföldi lakóhelyük felé és magukkal vitték elhagyott falujuk nevét. Érdemes megemlíteni, hogy a közel fekvő magyarországi Gyula és Békéscsaba városok határában szintén volt szó Szabadka nevű pusztákról. A helynév áthozatalának ténye természetesen nincs szigorúan kötve a Toncs-féle jelentés-értelmezéshez. A szó esetleg mást is jelenthetett, de nem valószínű. Az új környezetben gyökeret vert helynév a meghonosodás után új életet kezdett — írásmódja több-kevesebb változáson ment át, jelentése pedig új tartalommal telítődött. A város nevét egészen a XVIII. század közepéig t-vel, nem pedig d-vel írják. Később más tartalmat magyarázva bele a szóba az írásmód megváltozott és eltűnt az eredeti jelentést őrző szóalak.

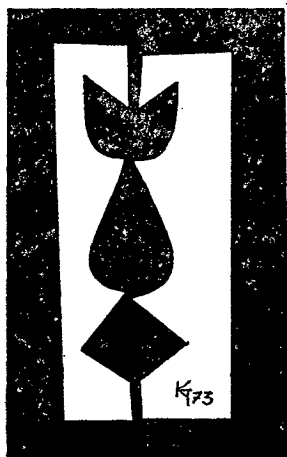
A telepítéssel kapcsolatban szükséges még felvetni két kérdést: ki vagy kik végezték a telepítést és mikor? Tekintettel arra, hogy a szabadkai birtoktest királyi tulajdonban volt, a telepítést a királyi uradalmi tisztartók közvetlenül végezték el, vagy szerződés alapján hivatásos telepítők hajtották végre ezt a munkát. Volt ezen a tájon egy híres vagyonszerző, gazdag földbirtokos, a Becsei családból származó Töttös László, aki a XIV. század közepe táján évtizedeken át foglalkozott telepítésekkel. Töttös birtokai Tavankúttal és Madarassal közvetlenül szomszédosak voltak. Tudomásunk van arról, hogy Töttös többek között a kalocsai érsek hat falvát és a szekszárdi apátság birtokát is benépesítette. Azt is tudjuk, hogy halála után a telepítési bérletek a fiaira szálltak. Nincs kizárva, hogy a telepítést éppen a Töttös család valamelyik tagja végezte. A telepítés ideje az 1337 és 1429 között eltelt 90 évre rögzíthető.⁹

»De vajon mikor keletkezett s kik által telepített Szabadka? E kérdésre biztos adatok hiányában csak véleményünk lehet.« — vetette fel a kérdést Iványi István.¹⁰ Igen, a probléma még fennáll. Talán más szemszögből kell megközelítenünk a dolgokat. Az a feudum, amelyet a középkor vége felé szabadkai birtok néven emlegetnek az oklevelek, mint királyi várbirtok már a X. század végén létezett. A nagy történelmi viharok kivételével a birtokon mindig éltek emberek, akik a földeket megművelték, kifogták a halat, gondozták a jószágot. A település-hálózat kialakulása és megszilárdulása századokon át tartott. A fejlo-

dés útja a néhány házas faluszerű képződményektől vezetett az állandóan helyhez kötött soros-utcás faluhoz. Kezdetben előfordulhatott tehát, hogy a jobbágyok több lazább települési alakzatban laktak a birtok területén. Az a beköltözés, amelyről a jelen esetben szó van, kétségtelenül a mai Szabadka ősenek, elődjének tekinthető település népességét gyarapította meg. Ilyen értelemben a város középkori történetének egyik legjelentősebb mozzanata volt, mert a jövevények új szokásokat, életmódot, esetleg nyelvet hoztak, növelték a település gazdasági erejét, bővítették kiváltságait és fokozták társadalmi szerepét.

JEGYZETEK

1. A településnevek keletkezésével kapcsolatban elsősorban Bárczi Géza, Kniezsa István, Györffy György, Lőrincze Lajos, Szabó István és Mályusz Elemér alapvető megállapításai érdemelnek különös figyelmet.
2. Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X.—XV. század)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 132.
3. Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története I.* Szabadka, 1886. 5.
4. Elekes-Léderer-Székely: *Magyarország története I.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1961. 321.
5. Toncs Gusztáv: *A Szabadka név magyarázata.* Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulat Évkönyve, 1913. I—II. füzet.
6. Dér Zoltán: *A tudós tanár.* Eletjel Miniatűrök 22. Szabadka, 1972. 23.
7. Magyarország fent említett történetének I. kötetében a telepítések kérdése sokoldalú megvilágításban van feldolgozva.
8. Iványi István: I. m. 10.
9. Györe Kornél: *Szabadka a századok sodrában. A tanítóképzés száz éve Szabadkán.* Szabadka, 1972. 13—19.
10. Iványi István: I. m. 35.

SZABADKA NÉPOKTATÁSA (VIII.)

(1687—1790—1868—1918—1941)

FELEKEZETI JELLEGŰ NÉPISKOLÁINK

Szabadka város vezetősége 1869. évi döntése ellenére sem nyilváníthatta minden népiskoláját községi jellegűvé. A népoktatási törvény értelmében tiszteletben kellett tartania a felekezeti egyházak iskolaalapítási jogait és meglevő iskoláikat csak beleegyezésükkel nyilváníthatta községiékké. Érdekes módon alakult ebből kifolyólag a város területén működő szerb iskolák helyzete. A városi szerb iskola fenntartásához hozzájárult a város is, és azt a községi népiskolák igazgatósága alá helyezte, ugyanakkor a kelebiai szerb iskolát továbbra is meghagyta a szerb hitközség gondozásában. Nem vette át a zsidó hitközség chéder rendszerű népiskoláját sem. 1874-ben telepedtek le a városban a Miasszonyunkról elnevezett iskolanővérek és megnyitották a katolikus zárdai leányintézet népiskoláját.

A városban a községi jellegű népiskolákon kívül működtek tehát felekezeti népiskolák is, amelyekkel külön kell foglalkozni.

A szerb iskola

A görögkeleti szerb iskolákat a népoktatási törvénnyel egybehangolt és 1872-ben az uralkodó által jóváhagyott *Školska uredba* (Iskolai szabályzat) alapján szervezték át. A szabályzat meghozását élénk, sokszor viharos viták előzték meg a tanítógyűléseken. Ezekben sok olyan újdonságot javasoltak, amelyet a konzervatív beállítottságú főpapság és a vele együtt haladó világi képviselők visszautasítottak a haladást követő néppárti képviselőkkel szemben. Valamennyi képviselő megegyezett abban, hogy a szerb iskolák az egyházi és nemzeti autonómia keretében tartsák meg felekezeti jellegüket, de az oktatással és neveléssel kapcsolatos alapelvek körül komoly vita fejlődött ki az üléseken.

Komoly ellenállást váltott ki a tanítók és haladó képviselők között az ifjúság vallásos nevelésének előtérbe helyezése az elemi iskolákban és tanítóképzőkben. Az egyház arra törekedett, hogy az iskolákban a hittant a papok tanítsák. Ezzel szemben elhangzott olyan vélemény is, hogy a hittan tanítását az alkalmas politikai körülmények között meg kell szüntetni az iskolákban. Sok vita folyt arról, milyen kötelezettségeik vannak a tanítóknak az egyház iránt, s végül kiharcolták, hogy a szabályzat tervezetébe nem került be a tanítók

ingyenes és kötelező kántori tevékenykedése. 1876-ban a tanítók nagy ellenkezésére mégis bevezették a kántori kötelezettséget, ami ellen az I. világháború végéig folyt a harc.

A szabályzat rendezte a tankötelezettség kérdését, megszervezte a hatosztályú népiskolát és ezzel eltűnt a régi főelemi iskola fogalma a szerb iskolákból. A tanköteles gyermekekre vonatkozó intézkedéseiben a szabályzat lényegében csak egy helyen tért el a népoktatási törvénytől, ott, ahol a helyi iskolaszékeket kötelezi a tanulók tanfelszerelésének ingyenes ellátására azzal, hogy a tankönyveket és palatáblákat csak használatra engedi át azoknak. Előírja továbbá a leányok különválasztását a fiúktól az oktatás folyamatában. Ott, ahol két tanító van, külön kell tanítani a leányokat, külön a fiúkat. Be kell tartani ezt az ismétlőiskolákban is.

A szabályzat szerint a következő tantárgyakat kellett tanítani az elemi népiskolákban: 1. hittan, 2. szerb nyelv és egyházi-szláv nyelven való olvasás és értelmezés, 3. földrajz, 4. honismeret a szerb nemzeti történelemmel együtt, 5. számtan és mértan, 6. természetrajz és fizika, 7. honvédelmi ismeretek, 8. egészségtan, 9. gazdaságtan, 10. egyházi és világi ének, 11. szépírás és rajz, 12. torna, 13. női kézimunka. A tanulók heti óraszámát nem haladhatja meg a 25 órát, de ebben nincs benne a torna és a kerti munka. Minden tantárgyat a tanító tanít. A tanítás délelőtt három, délután pedig két órát vesz igénybe naponta azzal, hogy az csütörtökön és vasárnap szünetel. Az előírt tantárgyakhoz 1879-től csatolták a magyar nyelv tanítását.²⁰⁰

Szabadkán az elemi iskolák jellegének megállapításakor közös iskolaszéket szerveztek, amelyben helyet kaptak a szerb iskolák képviselői is. Külön szerb hitközségi iskolaszék csak 1872-ben alakult, amikor a város létrehozta a községi elemi iskolák igazgatóságát s nem vette át a kelebiai szerb iskolát. Erről az iskoláról továbbra is a szerb hitközség gondoskodott. Mivel a városi szerb iskolát már eddig is támogatta a város, a községi iskolák közé sorolta és a közös igazgatóság alá helyezte. A szerb hitközség azonban továbbra is fenntartotta jogait mindkét iskolára.

A városi szerb iskola a népiskolák igazgatóságának átszervezésével a VIII. körű iskolakerülethez tartozott, ahova igazgatónak rendszertől valamelyik szerb tanítót nevezték ki. Ide tartozott a kelebiai szerb hitközségi iskola igazgatása is.

Szervezésére nézve négyosztályú, mint a város legtöbb népiskolája, azzal a különbséggel, hogy a fiúosztályok részben osztottak (I.—II. és III.—IV.) külön-külön tanteremmel és külön tanítókkal. A leányokat ugyan egy tanító tanítja úgy, hogy külön foglalkozik az I.—II. és külön a III.—IV. osztályokkal. Elhelyezésében és felszerelésében nem különbözik a város többi népiskolájától. Tantermei azonban közel sem annyira zsúfoltak, mint a többi iskolában. Tanulóinak száma az 1882—83. tanévben 55 fiú és 66 leány.²⁰¹ Itt valóban be lehetett tartani a törvény által előírt létszámot, mert egy-egy tanteremben sohasem volt több tanuló a megengedettnél. A tanulók száma később sem változott jelentősen. Az 1905—6. tanévben a városi szerb iskola tanulóinak száma 160-ra emelkedett — 92 fiú és 68 leány

—, de meg kell jegyezni, hogy a szerb nemzetiségű gyermekek mellett más nemzetiségű gyermekek is jártak ide. Ugyanebben a tanévben a kelebiai szerb hitközségi iskola tanulóinak száma 27 volt.²⁰²

Függetlenül attól, hogy a városi szerb iskola közös, a kelebiai pedig hitközségi jellegű volt, a szerbek sokat foglalkoztak népiskoláikkal. A tankötelezettséget valójában végrehajtották. Alig akadott szerb szülő, aki gyermekét ne járatta volna rendszeresen iskolába. A tehetősebb családok alapítványainkkal támogatták az iskolákat és a szegényebb sorsú gyermekeket, ösztöndíj juttatásával pedig jobb eredmény elérésére serkentették a tanulókat.

Már 1810-ben volt egy ilyen alapítvány. Összegét ugyan nem ismerjük, de tudjuk az alapító nevét: Stevan Milinović nemes. Alapítványának kamataiból 1814-től kezdve évente két középiskolai szerb nemzetiségű tanulót jutalmaztak meg.

1824-ben Julijana Mamojlović sz. Nikolić tett alapítványt egy fiúgyermek eltartására. Joakim Radišić 1863-ban tett 100 forintos alapítványának kamataiból 1878-tól kezdve jutalmazták meg az erre érdemes tanulókat.

Közismert volt a szerb elemi iskolák tanulói között az ún. Sofina dukata (Szófia aranya), amellyel minden évben megjutalmaztak egy kitűnő eredményt elért elemi iskolai leánytanulót.²⁰³

Csak néhányat említettünk meg az alapítványok közül, pedig 200 és 400 forintos alapítványok is voltak. Hasonló alapítványokkal a város többi községi népiskolájában nem találkozunk.

Külön gondot fordítottak ebben az iskolában a zenei nevelésre. Bár a városban 1868 óta működött zeneiskola, a szerb iskolában 1889. november 1-én ünnepélyes keretek között nyitották meg a szerb gyermekek részére a »zeneiskolát«. Valószínűleg nem volt szó önálló zeneiskoláról, hanem jól megszervezett hosszabb lélegzetű zenei tanfolyamról, amelyet az akkor már jónevű szerb dalárda szervezett a szerb hitközség támogatásával. Ebben a zeneiskolában a tanulók szabadon választhattak a hegedű-, zongora-, harmónium- és énektanulás között. A jelentés nem beszél arról, hogy ebben a zeneiskolában kik tanítottak és milyen tanterv szerint. Arról sem beszél, hogy az iskola meddig működött. Annyi bizonyos, hogy az 1905. évi jelentés már nem említi a zeneiskolát és az ilyen irányú zenei oktatást. Kezdetben a tanulók nagy számban jelentkeztek a zeneiskolába, később számuk csökken.²⁰⁴ A tanintézet célja valószínűleg a szerb nemzeti dalkultúra ápolása és a már magának jó nevet kivívott dalárda tagjainak utánpótlása volt.

A múlt század utolsó évtizedeiben egyre jobban erősödő magyarosítási folyamat ebben az iskolában is éreztette hatását, a tanítás nyelve azonban 1879 után is az anyanyelv maradt és a törvény értelmében bevezették a magyar nyelv kötelező tanítását. A nyelvi törvény végrehajtását a megyei tanfelügyelőség éber figyelemmel kísérte és az iskolát a megyei királyi tanfelügyelő is gyakran látogatta.²⁰⁵

Nincsenek adataink a szabadkai szerb ismétlőiskolákról, amelyek a szerb ifjúság nevelésében oly nagy szerepet játszottak.

Munkájukban a szabadkai szerb iskolák erősen magukon viseltek a zombori szerb tanítóképző pedagógiai fejlődését, amely alapjában megegyezett a magyar tanítóképzők pedagógiai fejlődésével. Natoszević és Vukićević, a zombori tanítóképző kiemelkedő pedagógusai átvitték tanítványaikra a korszerű és haladó pedagógiai nézeteket. Pestalozzi, Diesterweg, Dittes és a többi haladó pedagógus tanai helyet kaptak ebben a tanítóképzőben is és azon át jutottak el a tanítókig, akik azokat több-kevesebb eredménnyel munkájukban alkalmazták. Akadtak azért a szerb tanítóság között is Herbart-követők, majd századunk elejétől az újabb, modernebb pedagógiai áramlatok is helyet kaptak tevékenységükben.

Eredményeiket tekintve a szabadkai szerb iskolák megállták helyüket, aminek bizonyítéka, hogy az innen kikerült és továbbtanuló gyermekek legnagyobb része be is fejezte a középiskolát.

Jelentősebb változás ez I. világháború végéig nem történt ezekben az iskolákban.

A zsidó hitközségi iskola

Az 1867-ben meghozott emancipációs törvény jelentős változást hozott a magyar területeken élő zsidó társadalom továbbfejlődésében. Röviddel a törvény meghozatala után a kultuszminiszter összehívta a magyar zsidó kongresszust abból a célból, hogy »a hazában létező izraelita hitfelekezet mint önálló vallásos társulat éppen olyan szabad és autonóm testületet képezzen, mint a keresztény autonóm egyházak.«²⁰⁶ A kongresszus hosszan elhúzódó tanácskozása három részre osztotta a zsidóságot: a kongresszusi hitközségekre, az ortodoxiakra és a »status quo ante« alapon álló hitközségekre. Leghaladóbbak a kongresszusi hitközségekhöz tartozók voltak, akik gyorsan bekapcsolódtak az ország gazdasági és kulturális életébe és a polgári fejlődés útját követték. Életfelfogásukban gyorsan hozzáidomultak a polgári életformához, és ha nem is hagyták el vallásukat, azzal kevesebbet foglalkoztak, mint a másik két csoport. Gyermekeiket már a közös iskolákba iratták, elkerülve a chéder rendszerű zsidó iskolát, majd a középiskola befejezése után az egyetemekre adták. Ezzel megindult az európai műveltségű zsidó értelmiségi réteg kialakulása, amelynek már idegen volt a chéder és a talmudot magyarázó jesiva.

Ez a változás a szabadkai zsidók körében a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben válik érezhetővé, azzal, hogy nagyobb gondot kezdenek fordítani meglévő iskolájuk korszerűsítésére. A zsidó iskolában nem történik egyidejűleg a népoktatási törvény alkalmazása a város többi népiskoláéval. Először, ahogy azt már említettük, csak a III. és IV. fiúosztály számára állítottak be egy tanerőt 1873-ban. Az I—II. fiúosztályt csak öt évvel később szervezték meg. Végül is csak 1884-ben került sor a korszerű zsidó iskola megszervezésére a népoktatási törvény értelmében. Ehhez azonban szükséges volt a leszámolás a zsidó hitközségben az ortodox hitközségi tagokkal és az, hogy helyükbe olyanokat állítsanak, akik a haladás eszméit követik. Az előkészületek már 1878-ban megkezdődtek, de hat év kellett ahhoz,

hogy a hitközséget új alapokra helyezték. 1884-ben választották meg az új zsidó hitközséget, megszervezték a 15 tagból álló hitközségi iskolaszéket, amelynek élére olyan egyén került, aki az iskolaügyeket jól ismerte, mivel fiatalkorában maga is tanítószkodott. Mindenekelőtt a zsidó iskola tanítójának státusát kellett rendezni. Már említettük, hogy a régi zsidó hitközség a véglegesítés elkerülése végett minden év végén felmondott és azután, ha megfelelt munkájában, újból alkalmazta. 1873-tól már csak háromévenként mondott fel ugyanilyen okokból. De ha a tanító munkája megfelelt, akkor már felmondása előtt megsúgták neki, hogy újra alkalmazzák. A második tanító azonban ezt a felmondást nem fogadta el. Ügye a kultuszminiszter elé került, aki véget vetett ennek az állapotnak, és elrendelte a szabadkai zsidó hitközségnek a tanítók véglegesítését a törvényben előírányzott szabályok szerint.²⁰⁷

Az új hitközségi iskolaszék megválasztásáig a zsidó iskola tanítóinak nagyon sokat kellett küzdeniök a korszerű pedagógiai elvek bevezetéséért. A konzervatív iskolaszék minden újítástól félt és gátolta a tanítót munkájában. 1884-től az iskolaszék a tanító mellé állt, elkészült a miniszteri utasítás szerint a részletes tanterv, a törvényes óra-beosztás, beszerezték a szükséges iskolai felszereléseket, ifjúsági könyvtárat létesítettek és meghonosították a rendes évi záróvizsgákat.²⁰⁸

A zsidó hitközségi iskola általános óraterve az 1898—99. tanévben:²⁰⁹

Heti óraszám

	I. v.	II. v.	III. f.	IV. f.	III. l.	IV. l.
Hit- és erkölcsstan	1	2	1	1	1	1
Héber olvasás	—	}	0,5	0,5	1	1
Imafordítás	4		0,5	0,5	—	—
Bibliafordítás	—	3	1,5	1,5	—	—
Magyar írás és olvasás	5	5	2	2	2	1,5
Magyar nyelvtan	—	2,5	2	2	2	2
Beszéd és ért. gyakorlat	3	2,5	—	—	—	—
Számtnan	5	3	2	2	2	2
Földrajz	—	—	1	1	1	1
Német írás és olvasás	—	2	1	1	1	1,5
Ének	1	1	0,5	0,5	0,5	0,5
Rajz	—	—	0,5	0,5	0,5	0,5
Szépírás	—	1	0,5	0,5	0,5	0,5
Testgyakorlat	1	1	1	1	1	1
Kézimunka	2	2	—	—	1,5	1,5

Az I. és II. osztályok vegyes osztályok voltak, a III. osztálytól kezdve a leányok külön váltak a fiúktól külön tanítóval.

A bemutatott óratervből könnyen megállapítható, hogy a tanítás központja a magyar nyelv tanítása volt, ami az összes órák közül 35,5 órát vett igénybe. A magyar nyelvet követi a hittan 23 órával, míg a természettudományi tárgyak még a XIX. század utolsó éveiben sincsenek képviselve a tantárgyak között. Előirányozták a német nyelv tanítását is a zsidó iskolában, noha azt a népoktatási törvény nem irányozta elő az elemi iskolákban. Ez azért van, mert a zsidók közül még mindig sokan németül beszéltek odahaza és így az iskola ezzel az óraszámmal elsajátíttatja a gyermekekkel az írást és olvasást is ezen a nyelven.

A zsidó hitközségi iskola tankönyvei — a hittantanítás tankönyvein kívül — megegyeztek a többi népiskolában bemutatott tankönyvekkel. A hittantanításra alkalmazott tankönyveket pedig zsidó szerzők, főleg tudós rabbik írták.

1891-ben megszervezték a szabadkai zsidó hitközség elemi iskolájában a leányosztályokat és vezetésükre két tanítónőt alkalmaztak. 1904-ben az iskolát újból átszervezték és egyes osztályokat alakítottak, aminek az lett a következménye, hogy minden tanító egy egyes osztályt vezetett.

A zsidó hitközségi iskolaszék sokat foglalkozott az iskolaépület kérdésével. Nagyon mostoha körülmények között dolgozott az iskola mindaddig, míg 1892-ben közadakozásból fel nem építették az új iskolaépületet a mai zsidó templom portáján. A korszerű hittantermes új iskolaépület felépítésére és felszerelésére gyűjtést szerveztek. Voltak olyan adakozók is, mint például Geiger Adolf, akik 10 000 forinttal járultak hozzá az építkezéshez.²¹⁰

Az iskola munkáját 1895-ig az iskolaszék elnöke irányította. Ekkor szervezték meg az igazgatóságot külön iskolaigazgató tanítóval az élén, aki az oktatás és nevelés pedagógiai irányítását és a közigazgatási ügyeket végezte. Tanítónak csak tanítóképzőt végzett egyént alkalmaztak. A zsidó tanítóképzéssel kapcsolatban meg kell említeni, hogy az előző kétéves zsidó tanítóképző már 1857-ben megnyílt.²¹¹ Vagyis a zsidó tanítók saját felekezeti tanítóképezdeikben készülhettek fel hivatásukra, vagy látogathatták az állami tanítóképezdeket is 1868-tól.

Hogy az iskolaszék milyen gondot fordított tanítóinak munkájára, felmérhető abból is, hogy az iskolaszék elnöke az 1898—99. tanévben 100 alkalommal látogatta meg az egyes osztályokat. Ezenkívül komolyan foglalkozott az iskolaszék a szegény gyermekek helyzetével, amelyet a hitközséggel egyetemben oldottak meg. Az iskolában tandíjat kellett fizetni. Ezért sok szegény zsidó szülő gyermekeit nem ide, hanem a közös iskolákba íratta be. Hogy ezt elkerüljék, legalábbis csökkentsék a közös iskolákba járó zsidó gyermekek számát, a szegényebb sorsú gyermekeket felmentették a tandíj fizetése alól. Az izraelita nőegylettel együtt pedig anyagi támogatásban részesítették az arra szorulókat. Több alkalommal gyűjtést szerveztek, vagy a rendezvények tiszta jövedelmét fordították erre a célra.

Az új iskola felépítésével, majd a tandíj rendezésével növekedni kezdett a zsidó iskola tanulójának száma; az 1898—99. tanévben már 225 gyermek tanult.²¹²

Keveset támogatta a város a zsidó hitközségi iskolát. Egy 1868-ban hozott tanácsdöntés alapján évi 100 forinttal és a téli tüzelő juttatásával segítette. Többször fordult a hitközség azzal a kéréssel a városhoz, hogy vegye fel az iskolát a községi népiskolák sorába, de kérése nem talált meghallgatásra. Még 1905-ben is kísérletet tett a hitközség erre, hogy megszabaduljon az egyre növekvő kiadásoktól. Ekkor közbelépett Barta Antal tb. tiszti főorvos, és a zsidó hitközség eltért ettől a gondolattól. Így az iskola továbbra is felekezeti maradt.

A zárdai leánynépiskola

Szabadka helyi papsága az összefogott haladó társadalmi erőkkel szemben nem tudta kivívni a népiskolák katolikus jellegét. Erősebbnek bizonyultak a haladó társadalmi erők, amelyek a közös iskolákban látták az ifjúság korszerű oktatásának és nevelésének jövőjét. Ezt diktálták különben a megváltozott társadalmi viszonyok, életkörülmények, melyekről a konzervatív beállítottságú papság nem akart tudomást venni. Iskolaalapítási jogairól azonban nem mondott le.

Iskolaszervezésében a város figyelme nemcsak az elemi iskolákra terjedt ki, hanem a népoktatási törvényben előírányzott felsőbb népoktatási intézetek megnyitására is. Már 1869-ben lépést tett a város a megyei tanfelügyelőségen át, hogy a tervezett két állami tanítónőképző közül az egyiket a minisztérium Szabadkán nyissa meg. Foglalkozott továbbá a leánypolgári iskola megnyitásának gondolatával is. Az állami tanítónőképző ügye valamivel gyorsabban haladt, és a város haladó értelmiségi rétege benné látta az elhanyagolt nevelés magasabb fokon való megoldását.

A város serény tevékenysége az iskolák megnyitása körül a helyi katolikus papságot tétre készítette.

Lux János csantavéri esperes plébános, egyházkerületi tanfelügyelő jól ismerte Szabadka közművelődési állapotát. Tanfelügyelői minőségében sokat foglalkozott az oktatás kérdéseivel. Jelentéseiben többször rámutatott a hiányos tanítás kárára, az iskolák elhanyagolt állapotára és a leánygyermek iskoláztatásának nagyfokú mellőzésére.

Amikor a népoktatási törvény a tankötelezettséget mindkét nemre egyenlő joggal bevezette, Lux megtalálta az utat egy katolikus iskola megnyitására a városban. Abból indult ki, hogy a népoktatási törvény újabb iskolák megnyitására kötelezi a várost, amit az korlátozott anyagi lehetőségei miatt nem bír teljesíteni és nem tudja beiskolázni a tanköteles gyermekek nagy számát. Ismerve a leánynevelés mellőzését, könnyen megállapította, hogy a szülők fiúgyermeküket szívesebben íratják be a kötelező mindennapi iskolába, mint leányikat. Ezért egyelőre a leánygyermek iskoláztatását kell támogatni.

Erre pedig nagyon alkalmasak a zárdai leányiskolák a tanító apáca-rendek vezetésével. Ki kell tehát eszközölni a várostól az apácák letelepedésére való engedélyt.

1871. október 1-én Lux beadvánnyal fordult a városhoz. Ebben kiemelte egy apácázárda keretében megnyitandó leánynevelő intézet szükségességét és kérte annak engedélyezését. Terveiről értesítette főpásztorát, Haynald kalocsai érseket, akinek támogatását meg is nyerte.²¹³

Lux beadványa nagy felháborodást váltott ki a város politikai köreiből. Három éven át folyt a harc az apácák betelepítése ellen, aminek Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter vetett véget. Trefort a várost engedékenységre készítette és a Mirasszonyunkról elnevezett iskolanővérek 1874-ben letelepedtek a városban. Hogy a kalocsai érsek milyen biztos volt dolgában, látszik a zárda alapítólevelének meghozatalából. Az érsekségnek tudomása volt a város haladó erőinek kifejtett ellenállásáról. Ennek ellenére az alapítólevelet már 1873 októberében kiadta, még mielőtt Trefort miniszter pontot tett e harc végére.

Az alapítólevél a zárdában felállítandó iskolát »római katolikus népiskolának és vele összekapcsolt árvaintézetnek« nevezte. Haynald érsek kieszközölte az iskola nyilvánossági jogát, amiről Trefort miniszter táviratilag értesítette. »Megnyugtatósa végett tudósítom Nagyméltóságodat, hogy Fránkl István tanfelügyelőt egyidejűleg értesítettem, miszerint a szabadkai nőzárdban megnyitandó tanintézet nyilvánossági joggal felruházottnak tekintessék« — hangzott a távirat.²¹⁴

Ma már nehezen lehet megállapítani, hogy az 1874-ben letelepedett apácák mikor kezdték meg a tanítást. Valószínű, hogy abban az évben az nem kezdődött meg, mert a mai Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskola helyén megvásárolt épületet, amelyben csak három tanteremnek megfelelő szoba volt, adaptálni kellett iskolai célokra. Egy évvel később újabb ház- és telekvásárlással bővültek az apácák helyiségei; a tanítás csak ekkor kezdődhetett meg.

Lux elképzelései szerint a zárdaiskolát úgy kell megszervezni és felszerelni, hogy az elhomályosítsa a város elhanyagolt népiskoláit, ami nem is volt megoldhatatlan, és az állami tanítóképző gyakorlóiskoláját. Tervei nem jártak ilyen eredménnyel. Legalábbis nem annyira, hogy a zárdai leányiskola az állami gyakorlóiskola fölé kerüljön.

Erről pedig egy, a kalocsai érsekséghez intézett és az iskola fogyatékosságait felsoroló magánlevélből lehet meggyőződni. A Szt. Teréz-tanítványok egyik káplánja a következőket írja tíz évvel az apácák letelepülése után Kalocsára az igazgató kanonoknak: »Ismeretes Nagyságod előtt, hogy a szabadkai zárdaiskolának 1874-beni felállítása után a főgyűházmegyei hatósággal ez ügyben ellenkező Szabadka városi hatóság sietett már 1875-ben polgári leányiskola felállításával a vallásos nevelést előmozdító apácaiskolának versenytársat szereznit nem a vallásos nevelés előmozdításában, hanem a növendékek elhódításában. Nagyságodnak mint Igazgatónak e téren boldogult előde ezen célt felismerően, mindenáron azon volt, hogy a zárdaiskolát az

itteni polgári iskolával legalábbis versenyképesé tegye, nehogy a szülők a vallási nevelés érdekében a havonként fizetett tandíjban hozott áldozat mellett még az előkészületben elmaradást is kénytelenek legyenek tapasztalni. És most magunk között már kénytelenek vagyunk bevallani, hogy túlszárnyaltattunk, és ami legfájdalmasabban esik az ügyben, az, hogy túlszárnyaltatásunk nem az ő haladásuk, hanem a mi visszaesésünk. E tekintetben első lépés volt a zárdaiskolában a polgári elnevezésének felsőbb leányiskola címmel való kicserélése és vele természetesen a tantervnek is lejjebb szállítása. Az egyenrangúság mindazonáltal, ha nem erőltetéssel is, fenntartott egész a lefolyt iskolaévig, midőn a legfelsőbb osztály névleg tanulóihiány, valójában azonban egy tanítónő megtakarítása végett bezárított és a VII. osztály növendékei a VI. osztállyal, az V. osztály a IV. osztállyal egy teremben tanítottak...

Azért midőn ezek után a zárdaiskola tananyagát a polgári iskolával összehasonlították, mi szembetűnő hátrányban voltunk. Most előttünk áll vagy a hiányt pótolni egy tanítónő szaporításával, vagy versenyképtelenségünket nyíltan bevallani.²¹⁵

E levélből világosan látszik, hogy az iskolával szemben táplált elképzelések nem valósulhattak meg. Nem is voltak meg arra a feltételek 1896-ig, míg fel nem épült az emeletes épület, ahol ugyan tanterem már volt elegendő, de a felszerelés még nagyon hiányos maradt.

Szervezetileg a zárdaiskola nyolcosztályúnak indult úgy, hogy a törvény előírta hatosztályú mindennapi kötelező iskolához hozzácsatolták a kétéves felsőbb leányiskolát. Tantermek és tanulók hiányában 1875-ben csak négy osztály működött 90 tanulóval. Egy évvel később megnyílt az ötödik osztály is, amelyet az apácák szobáiban helyeztek el. A tanteremhiányt csak a zárdaeépület felépítésével oldották meg.

Anyagiakban sem bővelkedett a zárdaiskola, bár mint leánynevelő intézet tetemes alapítványokkal rendelkezett. 1878-ban a zárdát támogató I. Szabadkai Nőegylet megkísérelte, hogy a szűkös helyviszonyok között dolgozó zárdá bennlakásos intézetté alakuljon át és a szegényebb sorsú leánygyermekek otthont találjanak itt. Valamivel később ez a terv megvalósult és az iskola mellett kialakult a zárdai bennlakásos intézet. Tíz forintos havi ellátási díjért a vidékiek és a szegényebb sorsú gyermekek elhelyezést nyerhettek az intézetben. Sok szegényebb sorsú gyermek kedvezményt kapott a havi ellátási díj fizetésében, többen pedig teljes ingyenességet élveztek.

1898-ban átszervezték a zárdaiskolát. Megszüntették a kétéves felsőbb leányiskolát, a mindennapi kötelező népiskola V. és VI. osztályait, és megnyitották a négyosztályú polgári leányiskolát, ahova a tanulók a mindennapi kötelező népiskola IV. osztályának befejezése után iratkozhattak be. Ekkor vált valójában leánynevelő intézetté a zárdaiskola.

Városi támogatásban a zárdaiskola nem részesült, hanem különböző alapítványokból és a kalocsai érsekség támogatásából tartotta fenn magát.

Közigazgatásilag a kalocsai egyházmegye főhatósága alá tartozott, amely az iskolák irányításában nem térhetett el a népoktatási törvény előírásaitól. Az egyházmegyei főhatóság az iskola vezetésével a Miasszonyunkról elnevezett iskolanővéreket bízta meg, akiknek mindenben eleget kellett tenniök a tanítókra vonatkozó törvényes előírásoknak. Megfelelő képzettség nélkül sem a mindennapi kötelező, sem a polgári leányiskolában nem taníthattak. Ebből kifolyólag a kalocsai érsekség megszervezte Kalocsán a katolikus tanítónőképzőt, a polgári iskolai tanítónőképzőt, és az innen kikerült végzett, tanítással foglalkozó iskolanővéreket helyezte az általa felállított zárdaiskolákba. Világi személy a zárdaiskolákban nem taníthatott.

Századunk elején a zárdai leánynevelő intézet megnyitotta kapuit a más vallású leánygyermekiek előtt is.

A zárdai leánynevelő intézetek a vallásos nevelés melegágyai voltak, azok is maradtak fennállásuk egész ideje alatt, munkájukkal mégis valamelyest hozzájárultak az elhanyagolt nőnevelés felemeléséhez.

Felkezelti népiskoláink bemutatásával eljutottunk a szabadkai népiskolák hálózatának olyan kiépítéséig az I. világháborút megelőző években, amely a korabeli városi tamács véleménye szerint e nagy kiterjedésű város minden területi egységét felölelte. A polgári társadalomban a város valójában sokat tett az iskolaépítés terén, de mégsem annyit, hogy az egyre növekvő tanköteleseket a meglévő népiskolák fel tudták volna ölelni. Tovább kellett tehát folytatni a megkezdett munkát a két világháború között. Ebben a korban azonban kevés népiskola épült fel a városban, amit ma szocialista társadalmunk igyekszik pótolni.

(Folytatjuk)

J E G Y Z E T E K

200. Dr Radomir Makarić: *Povodom stogodišnjice donošenja uredbe za srpske narodne škole*. Pedagoška stvarnost, Novi Sad, 1972. 9. 540—549.
201. *Razrednica učenika i učenica srpske osnovne škole subotičke za školsku godinu 1882—3*. Sombor, 1883.
202. *Razrednica učenika i učenica subotičke srpske osnovne škole i srpske verospovedne škole na Kelebiji za školsku godinu 1905—6*. Sombor, 1906.
203. *Razrednica učenika i učenica srpske osnovne škole subotičke za školsku 1889—90. godinu*. Novi Sad, 1890.
204. Uo.
205. Uo.
206. Simon Dubnov: I. m. 356.
207. *A szabadkai izraelita népiskola értesítője az 1911—12. tanévről*. Szabadka, 1912.
208. Uo.
209. *A szabadkai izraelita hitközség elemi iskolájának értesítője az 1898—99. tanévről*. Szabadka, 1899.
210. Szabadkai Történelmi Levéltár: II. 1892. II. 58/1892. 1930.
211. Szakál János: *A magyar tanítóképzés története*. Budapest, 1934. 55.
212. *A szabadkai izraelita hitközség elemi iskolájának értesítője az 1898—99. tanévről*. Szabadka, 1899.
213. Kalocsai Érseki Levéltár: Lux János levelei 1659. pr. 30—12. 1870.
214. Kalocsai Érseki Levéltár: 25941—1874. sz. távirat 1406. exp. 19-a 1874.
215. Kalocsai Érseki Levéltár: Mamuzsics Mátyás 1884. július 21-én keltezett levele.

SZEMPONT

MILOŠ NIKOLIĆ

MARXIZMUS, A FORRADALMI GYAKORLAT ELMÉLETE (II.)

III.

A II. internacionálé marxizmusának valódi bírálatát csak a gyakorlat adhatta meg és adta meg. Ugyanis csak Lenin forradalmi irányvétele és az orosz proletariátus forradalmi tettei és gyakorlata teremtette meg azt a szükséges gyakorlati-forradalmi helyzetet, amely lehetőséget adott a felülkerekedésre nemcsak a revizionizmuson és a forradalmi harc nyílt feladásán, hanem a II. internacionálé elméletének és gyakorlatának uralkodó reformizmusán és opportunistikusán is. A forradalmi gyakorlat (ismételten) bebizonyította, hogy történelmi előfeltételét képezi a forradalmi elméletnek. Mindez a szubjektív tényezőnek mint alapvető forradalmi tényezőnek újbóli elismerése jegyében ment végbe.

A XX. század kommunista mozgalmának Lenin korszakos műve a szülőhazája. Lenin új történelmi korszakot nyitott meg művével: a szocialista forradalmak korszakát.

Lenin tevékenységének történelmi jelentőségét és nagyságát, amelynek alapvető, leglényegesebb elemét a forradalom felé való gondolati és gyakorlati irányvétel képezi, tudatában a forradalom lehetőségeinek és időszerűségének, maga a gyakorlat igazolta az elmúlt fél évszázad alatt.

Íme, hogyan ír Lukács György Leninről szóló tanulmányában (Bécsben, 1924 januárjában) a nagy forradalmárról:

»De azt csak kevesen tudják ma még, hogy Lenin ugyanazt teljesítette a mi korszakunk vonatkozásában, amit Marx a kapitalizmus összfejlődésére nézve. A modern Oroszország fejlődési problémáiban — kezdve a kapitalizmus kialakulásának kérdésével a félféudális abszolutizmusban, el egészen a szocializmus megvalósításának problémáig a visszamaradt parasztországban — mindig az egész korszak problémáit látta. Azt látta, hogy a kapitalizmus utolsó szakaszába léptünk, azt a lehetőséget látta,

hogy a most már elkerülhetetlenné vált végső küzdelmet a burzsoázia és a proletariátus között a proletariátusnak, az emberiség megmentésének javára döntsük el.»

»A forradalom aktualitása: ez Lenin alappondolata — s egyben az a pont is, ahol Marxhoz kapcsolódnak Lenin gondolatai.«

»E ponton Lenin állította helyre a marxizmus tisztaságát. Sőt, éppen e tekintetben az eredetinel is világosabbá és konkrétábbá tette az elméletet. Nem mintha bármiképpen is szándékában állt volna Marxot kijavítani, egyszerűen csak beépítette az elméletbe a történelmi folyamat továbbhaladását, amely Marx halála óta végbement.«

»A forradalom aktualitása tehát azt jelenti, hogy a mindennapi kérdést a társadalmi-történelmi totalitás konkrét összefüggéseiben kell tárgyalni; a napi kérdéseket mozzanatoknak kell tekinteni a proletariátus felszabadulásához vezető folyamatban. Ily módon Lenin csak — csak! — annyiban fejlesztette tovább a marxizmust, amennyiben elméletében az egyes cselekvések még bensőségebben, még láthatóbban és még következményterhesebben kapcsolódnak össze az egyetemes sorssal, az egész munkásosztály forradalmi sorsával. Azt jelenti csupán, hogy a napi kérdések — már mint napi kérdések — a forradalom alapkérdéseivé válnak.«

»Az immár teljesen gyakorlativá vált marxizmusnak ehhez a konkretizálásához egyedül Lenin jutott el. Ezért — világtörténelmi értelemben — ő az egyetlen Marxszal egyenrangú teoretikus a proletariátus felszabadító harcának eddigi történetében.«¹⁹

Az opportunizmusnak és a reformizmusnak, vagyis a II. internacionálé elméletének és gyakorlatának forradalmi tagadása, amelyet az orosz proletariátus és Lenin vezettek le elméleti alkotásukkal és gyakorlati tetteikkel, nem volt mentes az ellentmondásoktól, és megalapozottnak sem bizonyult minden vonatkozásában. A forradalom objektív tényezőinek (a termelőerőknek, a kapitalizmus alapvető ellentmondásai kiélezettségének és az ilyen alapon kifejlődött munkásmozgalomnak) a fejletlensége Oroszországban, és ennek megfelelően azokra a társadalmi ellentmondásokra való támaszkodás, amelyek a nem eléggé fejlett orosz kapitalizmusból eredtek (tehát a feudalizmus történelmi maradványaira, illetve a burzsoádemokrata forradalom feladataira való támaszkodás), valamint azokra, amelyek a kapitalista világrend keretében voltak adottak, döntő módon leszűkítették a szubjektív tényezőt a munkásosztály élcsapatára, s így a forradalmi stratégiát is ehhez kellett igazítani (ez is igazolta a forradalom szubjektív és objektív tényezői dialektikus összefogásának jelentőségét). Az élcsapatnak mint szubjektumnak és az osztálynak mint objektumnak a viszonya, ami Oroszországban a XX. század elején létre jött, megkövetelte az osztálytudat és a marxizmus bevitelét a munkásmozgalomba. Ez a gyakorlat azután kritikátlanul magáévá tette a tézist az osztálytudat beviteléről a munkásmozgalomba, s ezzel együtt azt a felfogást a forradalmi elmélet és gyakorlat viszonyáról, amely voltaképpen a II. internacionálé marxizmusának alapvető pozitívista interpretációja volt. Az oroszországi forradalom előkészítése és megvalósítása ily módon sok tekintetben hozzájárult ahhoz, hogy az orosz marxista forradalmárok jó néhány döntő álláspontot magukévé tegyenek a II. internacionálé marxizmusának pozitívista interpretációjából. Ez annál is inkább érthető, mivel maga Lenin

is a marxizmus II. internacionálébeli uralkodó eszmei áramlatából került ki. Lenin ezen az irányvonalon halad tovább, elfogadja a II. internacionálé fő teoretikusainak (Kautskynak, Plehanovnak) néhány alapvető álláspontját. Ugyanakkor azonban egész lényével, gondolatilag és gyakorlatilag a forradalom felé halad, egész valójával a forradalmat szorgalmazza, és ilyen szempontból élesen bírálja az előbb említett irányzat álláspontjait a forradalmi harcról, amelyek pedig elválaszthatatlanul összekapcsolódtak azokkal az alapvető elméleti nézetekkel, amelyeket, nyílt revizionizmusuk ellenére, s noha lemondtak az osztályharcról, Lenin elfogadott.

Igy alakul ki Lenin tanainak (és egész forradalmi művének) alapvető ellentmondása, amely döntő hatást fog gyakorolni és gyakorol még ma is a marxizmus és a kommunista mozgalom forradalmi irányvételére: némely elméleti álláspontjaiban, amelyek egy forradalmiatlan helyzetnek és az annak megfelelő forradalmiatlan tevékenységnek a kifejezései és termékei, Lenin arra törekszik, hogy elméletileg megalapozza és értelmileg helyessé tegye számos döntő elemét a mozgalomnak, amelyet ő minden gondolatával és gyakorlati energiájával a forradalom felé irányít és a forradalomtól vezet le. Ebből eredően néhány elméleti kiindulópontja, amelyet a II. internacionálé vezető teoretikusaitól (és általában is a marxizmus pozitivistáinak interpretációjából) vett át, Lenin tanain belül ellentmond azoknak az elméleti ismereteknek, amelyek összetevő részét képezik saját forradalmi irányvételének, és amelyeket egyenesen a forradalmi gyakorlatból vezetett le.

Lenin tanainak ezeket az ellentmondásait (amelyek elsősorban az oroszországi proletárforradalom feltételeivel és megvalósításának módjával magyarázhatók) úgy oldották fel, hogy a kifejezetten forradalmi helyzetekben, pontosabban azokban az időszakokban, amikor a munkásosztály széles rétegei közvetlenül mint szubjektumok részt vettek a forradalmi tevékenységben, Lenin tanáiból azokat az elméleti és politikai álláspontokat hangsúlyozták ki, amelyek ezt a tevékenységet fejezték ki, tehát a forradalmi marxista irányzatra vonatkozó álláspontok kerültek túlsúlyba — azokban az időszakokban viszont, amikor a munkásosztály széles tömegei még vagy már nem voltak közvetlenül mint szubjektumok angazsálva a forradalmi tevékenységben, és olyan helyzetben, amikor a forradalom különlegesen nehéz problémákkal került szembe, akkor Lenin tanáiból azok az elméleti és politikai nézetek kerültek előtérbe, amelyeket a II. internacionálétól vett át.

Lenin tanainak ez az ellentmondása (ami különösen erőteljesen jutott kifejezésre a párt és az osztály viszonyában) nem akadályozhatta meg ezeket a tanokat abban, hogy helyesen értelmezzék — pontosabban, hogy előkészítsék és sikeresen végrehajtsák az októberi forradalmat, hiszen ezúttal a hatalom kivívásáról volt szó, vagyis arról a politikai forradalomról, amely első történelmi szakaszát képezi a szocialista forradalomnak (a szocialista forradalmak eddigi gyakorlatában) — márpedig a forradalomnak ezt a szakaszát (amint a történelmi tapasztalatok már bebizonyították) végre lehet hajtani a munkásosztály élcsapatával mint a forradalom alapvető szubjektumával (jóllehet ez nagy veszélyeket hordoz magában a forradalom továbbfejlődése során, és megnehezíti ezt a fejlődést — amit a történelmi gyakorlat ugyancsak bebizonyított). Mindennek ellenére még Lenin élete során bebizonyosodott, hogy tanítása, éppen a II.

internacionálé marxizmusából eredő pozitivista irányvétel soha le nem győzött maradványainak hatására, nem mutatott fel kielégítő forradalmi irányzatosságot, bátorságot és következetességet, amikor a szocialista forradalom második, döntő fontosságú kérdése, a termelési mód gyökeres megváltoztatásának feladata került sorra.

A kommunista mozgalmon belül a húszas években két jelentős, de homlokegyenesen ellentétes kísérlet történik a lenini tanokhoz való hozzákapcsolódásra.

Az egyik oldalon Lukács György és Karl Korsch a lenini tanok forradalmi összetevőinek álláspontjáról, valamint az orosz és az európai proletariátus forradalmi gyakorlatának szemszögéből (s ez utóbbi különösen jelentős) megkísérlik mélyrehatóan, a végsőkig felülbírálni a II. internacionálé revizionizmusának és opportunistusának elméleti alapjait — a marxizmus pozitivista irányvételét —, hogy ily módon megszabadítsák Lenin tanait ettől az elméleti örökségtől, s hogy továbbfejlesszék a forradalom elméletét. Amíg azonban a II. internacionálé marxizmusa pozitivista irányzatának bírálatában teljes sikert értek el (mind a mai napig ez a legmerészebb bírálata ennek az irányzatnak), és elméletileg helyesen alapozták meg és fejlesztették tovább Lenin néhány álláspontját is, Lenin tanainak lényeges továbbfejlesztése azonban nem sikerült sem Lukácsnak, sem Korschnak, nem sikerült a marxista gondolatissággal (amelyet pedig helyesen értelmeztek a forradalom forradalmi elméletének) átfogniuk a forradalom döntő kérdését, a munka kérdését, a termelési mód radikális megváltoztatásának kérdését. Nem sikerült, mert elsősorban is megmaradtak a politikai forradalom gondolati keretei között, vagyis gondolatilag csupán azokig a határokig jutottak el, ameddig abban az időben az orosz és az európai proletariátus harca is eljutott. Ismételten bebizonyosodott tehát, hogy a forradalmi gyakorlat (tovább) fejlődése nélkül a forradalmi elméletben sincs (tovább)fejlődés.

A másik oldalon viszont a sztálinizmus arra törekedett, hogy, elvétvén Lenin tanításának forradalmi komponenseit (és megtartván ennek az irányzatnak csupán a fogalomtárát), csatlakozzon e tanok pozitivista álláspontjaihoz, s hogy ezeket az álláspontokat önálló elméletté formálja át és megvalósítsa. Ez a kísérlet sikerrel is járt, de csak azon az áron, hogy lényegesen el kellett térnie a munkásosztály történelmi céljaitól és az októberi forradalom programjától.

IV.

Marx és Lenin tanításának revíziója, amelyet Sztálin hajtott végre, nem (elsősorban) egyik vagy másik elméleti kérdést érintette, hanem ennek a tanításnak teljes egészét, értelmét, funkcióját.

Egyrészt Lenin tanításának egésze számunkra sérthetetlen dogmák összességét képezi. Ezt az egész tanítást voltaképpen kaptafaszzerű, formalisztikus tudássá változtatják át, amelyből mindenekeelőtt hiányzik a valódi dialektika. »Sztálin álláspontjainak a leninizmussal szemben — írja Muhamed Filipović — elsősorban nem az a gyöngesége, hogy kiforgatják Lenin egyik vagy másik téziséét, noha erről is szó van, hanem az a teljes leegyszerűsítés, s az ily módon kiváltott elszegényítés, sematizmus

és pozitívizmus, amelyet saját tolmácsolásával Sztálin visz be a marxizmusba és leninizmusba. Az életerős, gazdag, ellentmondásos és ezért igaz lenini tanításból, amelyben mindig döntő fontosságú a marxi hozzáállás, szellem és módszer, Sztálin hideg és élettelen sémát farag, megfosztva azt a dialektikától; fölépíti a formális álláspontok rendszerét, kódexet készít a bürokratikus dogmatizmus számára.²⁰

A szovjet marxizmusról szóló elemzésében Herbert Marcuse kiemeli, hogy Sztálin és a szovjet teoretikusok nem a marxista dialektika valamely vonatkozását vették revízió alá, hanem döntő módon megváltoztatták annak jellegét, illetve annak »használhatóságát«: ez az elmélet, miután voltaképpen átalakult a formális logikának valamely sajátos változatává, az általános metodológiai sémák zárt rendszerévé vált, s ezáltal oly sok változást szenvedett, hogy ezt a lenini tézisek semminemű formális revíziójával nem lehetett volna elérni.²¹ Marcuse a továbbiakban így ír: »Arra törekedvén, hogy bemutassák a dialektikát — mint olyat — a szovjet marxisták, konkrét dialektikus elemzésekből kiindulva semmi egyebet nem tesznek, mint meghatározott klasszikus elveket szűrnek le, s ezeket szemléltetik és állítják szembe egy-egy nem dialektikus gondolattal. Hegel és Marx dialektikájához képest ezek a tézisek (a szovjet teoretikusok dialektikus tézisei) nem igazak és nem is hazugok — ezek csupán üres keretek«.²²

Másrészt az ily módon eltorzított lenini tanítás arra szolgál, hogy szükség szerint kiragadjanak belőle egyes álláspontokat, amelyek azután mint dogmák szolgálhatnak bizonyítékul egyik vagy másik bürokratikus politikai inézkedés helyénvalóságát illetően.

Sztálin révén a munkásmozgalomban teljes mértékben polgárjogot nyer az elmélet kettős funkciója, pontosabban a kétféle elmélet fennállása, melyek közül az egyik a gyakorlatot, helyesebben szólva a bürokráciát szolgálja, a másik pedig a tömegek felé irányul, a tömegeknek szól, s feladata az ideologizálás, az edukáció.

Ez a jelenség szorosan kapcsolódik a sztálinizmus lényegéhez, szoros összefüggésben van a szubjektívizmus és voluntarizmus kölcsönös okozati összefüggéseivel és egymás kiegészítésével, de másrészt az objektivizmussal is, pontosabban a kontemplatívizmussal és fatalizmussal, ami Marcuse szerint ugyancsak jellemzi a sztálinizmust, noha így ez felfedi magában a polgári gondolkodás elemeit is (ezeket az okozati összefüggéseket ugyanis Lukács úgy vette elemzés alá *Történelem és osztálytudat* című művében, mint egyik leglényegesebb vonását a polgári gondolkodásának).

Említsük meg egyik jellemző megnyilvánulását az elmélet e kettős funkciójának, ami abban a dialektikaellenes ellentmondásban fejeződik ki, hogy különbség mutatkozik egyrészt a korszerű kapitalizmus fejlődésének, másrészt pedig a kommunista mozgalom stratégiájának és taktikájának elméleti elemzése között.

A Szovjetunió és a kommunista pártok teoretikusai a korszerű tőkés rendszerről szóló elemzéseikben évtizedeken át arról írtak (vagy arról voltak kénytelenek írni), hogy mennyire kiéleződnek a kapitalizmus ellentmondásai, hogy mennyire elkerülhetetlenek az egyre élesebb összetűzések a tőkés országokban, hogy mennyire szükségszerű a nagy gazdasági válság bekövetkezése, hogy a tőkés rend mennyire nem képes megszilárdulni

stb. — egyszerűen azt fejtették, hogy elérkezett a kapitalizmus végső órája.

Amikor például az ismert, különben elhunyt, magyar származású szovjet közgazdász, Evgenij Szamujilov Varga (Varga Jenő) a második világháború után megírta *A kapitalista gazdaság változásai a második világháború alatt* című, figyelmet keltő alkotását, amelyben a kapitalista államok új szerepét próbálta bemutatni, és intervencionalista gazdaságpolitikájuk felett mondott ítéletet, de amelyben eltért a szokványos értékelések keretétől, könyvét éles, szervezett bírálattal érte és az idős közgazdász a kíméletlen politikai nyomás hatására kénytelen volt nyilvánosan visszavonni alkotását.

A szovjet teoretikusok és a kommunista pártok teoretikusai az utóbbi évtizedekben is ehhez hasonló értékeléseket adnak az államimperialista kapitalizmusról — ahogyan »hivatalosan« nevezik a korszerű kapitalizmus fejlődésének legújabb stádiumát. Ilyen értékeléseket tartalmazott például számos beszámoló a kommunista pártok teoretikusainak nemzetközi értekezletén, amelyet a Francia Kommunista Párt szervezett meg *Allamimperialista kapitalizmus* címmel (1966. május 26—29, Choisy-le-Roi-ban).

Ugyanakkor évtizedeken át, egészen a mai napig hangsúlyozzák a munkásosztály abszolút értelmű elszegényedésének téziséjét is, ami párhuzamosan a kapitalizmus fejlődésével megy végbe (azt a tézist, hogy a kapitalizmus továbbfejlődésének minden újabb lépésével a munkásosztálynak, egészében nézve, egyre kevesebb a lehetősége, hogy kielégítse saját szükségleteit).

Az említett nemzetközi értekezleten, amelyet a Francia Kommunista Párt szervezett, egy francia közgazdász, Serge-Laurent (*Allamimperialista kapitalizmus és a dolgozó nép kiszákmányolása* című beszámolójában) és a gyűlekezet több más részvevője is kifogásokat emelt a tézis ellen, amelynek értelmében a munkásosztály egyre inkább elszegényedik a korszerű kapitalizmus fejlődésével. Ezzel szemben a kommunista pártok teoretikusainak egy korábbi nemzetközi megbeszélésén, amelyet *A munkásosztály szerepe a fejlett kapitalista államokban a tudományos és technikai forradalom időszakában* címmel szervezett meg a La Nouvelle Revue Internationale című kommunista folyóirat Kelet-Berlinben 1963. október 9—11-ig, a résztvevők többsége kész tényként fogadta el a munkásosztály abszolút elszegényedésének téziséjét, olyan dogmaként, amit egyáltalán nem lehet megkérdőjelezni.

Mind a kapitalizmus ellentmondásainak, annak további fejlődésével együttjáró kiéleződéséről, mind a proletariátus abszolút elszegényedéséről szóló tézis egyaránt a forradalmi helyzet főnmállását és a mai kapitalizmus forradalmi munkásosztályának létezését kívánja hangsúlyozni. Hiszen ha a kapitalizmus ellentmondásai mindinkább kiéleződnek, ha a nagy válságok elkerülhetetlenek, ha a kapitalizmus nem képes többé már felülkerekedni saját ellentmondásain stb., akkor valóban forradalmivá érett a helyzet, akkor valóban létrejöttek az objektív feltételek a közvetlen forradalmi akcióhoz, vagyis, amennyiben a munkásosztály abszolút elszegényedésének tézise maga az igazság, amennyiben a munkásosztály a kapitalizmus fejlődésének minden további lépésével egyre kevésbé képes kielégíteni saját szükségleteit, tehát helyzete évről évre rosszabbá válik, akkor ebben az

osztályban egyre inkább felhalmozódik a forradalmi hangulat és energia. Tehát fennáll a forradalmi helyzet, és bekövetkezett a munkásosztály forradalmi hangulata — ezt akarják az említett tézisek jelezni.

A kommunista mozgalom mint forradalmi mozgalom számára ebből már logikusan következne a forradalmi stratégia és taktika.

Csakhogy épp ezt illetően hiányzik az összhang, e tekintetben nyilvánul meg az a nem dialektikus ellentmondás, amelyet megmagyarázni igyekszünk.

Amíg a teoretikai elemzések értékeléseiben objektív forradalmi helyzetről és a munkásosztály forradalmi hangulatáról van szó, a kommunista mozgalom stratégiája és taktikája nem ezeken az értékeléseken alapozódnak, voltaképpen nem is forradalmiak; a stratégia és a taktika a sztálinizmus időszakában a Szovjetunió állami politikájának szükségleteihez igazodtak, azon az elváráson alapozódtak, hogy ilyen vagy olyan módon a Szovjetunió meg fogja oldani a forradalom kérdését.

Szovjet marxizmus című könyvében Marcuse említést is tesz egy ilyen hiányról. 1932-ben a Komintern Végrehajtó Bizottságának XIII. plénumán, a kapitalizmusról szóló értékelésekben megállapították, hogy végre érték a tőkés rend stabilizációjának, továbbá hogy új időszaka kezdődik a nagy ciklikus válságoknak és forradalmaknak, növekszenek a forradalmi erők, mindenütt érezhető az erőteljes baloldaliság stb. Ezzel szemben a stratégiai és taktikai utasítások, amelyeket Kuszinen beszámolója tartalmazott, és amelyeket a plénum magáévá tett, egészen elütnek ezektől az értékelésektől; ahelyett, hogy a munkásosztály forradalmi harcának erősítését és kiszélesítését szorgalmaznák, ami ilyen vagy olyan módon elvezetne a hatalom átvételéhez, ezek az utasítások a kapitalista támadások elleni harcra helyezik a hangsúlyt, s csak egészen minimális programot nyújtanak az akciókhoz.

Ez az ellentmondás, amelyről szó van, kifejezésre jutott a legújabb időkből a Francia Kommunista Párt magatartásában is, mindenekelőtt az 1968. évi májusi események során.

Az ilyen elméleti elemzéseknek és értékeléseknek — akár pontosak, akár nem — az a feladatuk, hogy meghatározott tudatot alakítsanak ki, meghatározott ideológiai helyzetet teremtsenek — funkciójuk tehát kifejezetten propagandisztikus.

A tényleges stratégia és taktika viszont nem az ilyesféle (pseUDO)teoretikai elemzésekből és értékelésekből indult ki (s épp emiatt volt megengedhető, hogy az elemzések pontatlanok és nem valóságűek legyenek); a stratégia és taktika alapját más ismeretek képezték, s a Szovjetunió szükségleteivel és érdekeivel voltak összhangban az adott történelmi pillanatban. Ezek a kiindulási pontok korábban mindenekelőtt Sztálinhoz kapcsolódtak — ma viszont jórészt a pozitivistá, pontosabban szólva a szcientista irányú társadalomtudományokból erednek, amelyek a technobürokratikus strukturák keretei között fejlődtek ki.

A propagandisztikus értékelésekre azonban továbbra is szükség van, s így megmaradt az ellentmondás is, amelyet megpróbáltunk felvázolni.

A dialektikus materializmus sztálini változata (amelynek eredeti értelmét *Az SZK(b)P történetének* IV. fejezete adja meg), az úgynevezett *diamat** olyan elmélet, amelynek kifejezetten ideológizáló és edukatív funkciója van.

Egyrészt, a maga erőteljes dogmatikus jellegével a diamatnak meg kell akadályoznia a társadalomtudományok alkotó jellegű fejlődését (s egyúttal a kritikáit is — hiszen a dogmatikus és a kritikai olyan ellentétpár, amit már Kant is hangsúlyozott), de a diamat egyúttal alapját képezi minden társadalomtudomány kialakulásának (noha ezek nem mindig vannak közvetlen összefüggésben a diamat téziseivel), s keretét képezi a társadalomtudományok fejlődésének is (olyan keretét, amelyet soha nem lehetett átlépni).

Mint ahogyan a természettudományokban folytonosan fellelhetők és állandóan ismétlődnek a példák, amelyeknek igazolniuk kell a természet dialektikájáról szóló tézisek »igaz voltát«, ugyanígy a társadalmi életben és fejlődésben is elsődleges fontosságúak a példák, amelyek igazolni képesek a társadalmi fejlődésről szóló hivatalos elméletet és pszeudoteoretikus álláspontokat, valamint ezzel összhangban a »bölcs vezetőség« álláspontjait is.

Maga a szovjetunióbeli gyakorlat azonban egyre inkább csökkenti a diamatnak ezt a funkcióját.

A diamat másik fontos feladata, hogy hozzájáruljon a pártaktivisták és a széles néprétegek társadalmi tudatának kiépítéséhez, és ahhoz, hogy ez a tudat összhangban legyen az adott valóság szükségleteivel. A diamatnak ez a funkciója továbbra is elsőrendűnek tekinthető.

A tudat mely elemeit igyekszik kiépíteni a diamat?

A maga kifejezett pozitívizmusával és az objektív dialektika, a magán-való természet dialektikus mozgása hangsúlyozásával (hiszen a történelmi materializmus mint a társadalomról szóló tanítás csupán »kibővítése a dialektikus materializmus tézisének a társadalom tanulmányozására«, az embert, a társult embereket és társadalmi akciójukat úgy mutatja be, mint pusztán kifejezéseit és megnyilvánulásait annak a dialektikának, amely az emberen kívül megy végbe — az ember szemben áll ezekkel a természeti törvényekkel, egészen beléjük merül, s csupán része a természet játékának. Az ember alkotói szerepe, az emberi alkotás gyakorlata, ami lépésről lépésre változtatja a világot, itt negálva van, s az ember annyira lealacsonyodik, hogy tudatában már a fatalizmus meghatározott tünetei jelentkeznek. Így emelnek gátat a kritikai-forradalmi öntudat fejlődése elé (az embernek csak a tárgyról van tudata, de nincs tudata önmagáról, nincs öntudata).

Ilyenfajta tudásra, az élet (a természet és a történelem) ilyenfajta bemutatására csakis egy olyan rendszernek lehetett szüksége, amelyben az ember a maga társadalmi funkciójában csupán passzív objektum, megfosztva a társadalom fejlődésében betöltött alkotói szerepéről és aktivitásától.

Az utóbbi 20 esztendő során a Szovjetunióban olyan folyamat fejlődött ki, amelyik igazolja az elméletnek ezt a kettős funkcióját, amiről szoltunk. Bármennyire paradoxálisan hangzik is, egészen sajátos formában már maga Sztálin elindította a desztálinizáció folyamatát. Úgy tűnik, életének utolsó éveiben Sztálin is belátta, hogy új feltételeket és térségeket kell létrehozni a termelőerők gyorsabb és minőségileg kielégítőbb fejlődéséhez, amennyiben a Szovjetunió el akarja érni és túl akarja haladni az Amerikai Egyesült Államokat.

Egymástól eltérő feltételezésekről volt szó valójában, ide értve az elméletieket is, illetve az ideológiai természetűeket (s ez utóbbiak különösen jelentősek voltak egy olyan ország számára, mint amilyen a Szovjetunió). 1950-ben Sztálin maga is részt vesz egy nyelvi vitában, s cikket ír *Marxizmus kapcsán a nyelvészetről* címmel. Ebben az írásában, egészen ellentétben az SZK(b)P történetének IV. fejezetével, amellelt száll síkra, hogy a nyelv és a logika osztályon kívüli, tehát ezek szerint a formális logika épp annyira szocialista, mint amennyire kapitalista is, stb. Sztálin voltaképpen egy nyelvi vitát használt ki arra, hogy kifejtse új ideológiai álláspontját, ami messze túl mutat a nyelvészet keretein, hiszen kezdetét jelenti az új irányzatnak, amelyet maga a szovjet társadalom fejlődése kényszerített ki. A nyelv és a logika osztályon kívüli jellegének tézise mögött a tudományokhoz való másfajta, ideológiamentes viszonyulás szükségé áll, az a szükséglet, hogy a társadalomtudományok fejlesztésében érvényesíteni és fejleszteni kell a szcientista kurzust, az a szükséglet tehát, amelyet a termelőerők fejlődése hozott létre az adott termelési viszonyok feltételei között.

Hogy Sztálin új ideológiai álláspontja valóban éppen ennek a szükségletnek az eredménye volt, azt Sztálin utolsó nagyobb szövege is bizonyítja, amelynek címe: *A szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban* (1952.). Ebben az anyagban (ismét ellentétben az SZK(b)P XVII. és XVIII. kongresszusán kimondott saját téziseivel) azt hangsúlyozza, hogy a szocializmusban is létezik ellentmondás a termelőerők és a termelési viszonyok között (amivel az új, szcientista irányzat alapvető okait igyekszik szemléltetni), s hogy ezeket az ellentmondásokat az állam hozza összhangba. Ugyanezzel a kiindulási ponttal összhangban, vagyis abból eredően, hogy a termelési viszonyok nem azonos ütemben fejlődnek, mint a termelőerők, az addig érvényes álláspontoktól eltérően Sztálin rámutat az értéktörvény létezésének szükségességére a szocializmusban is, s ennek elsősorban kalkulációs funkcióját helyezi előtérbe.

E munkák után, párhuzamosan a dialektikus materializmusról szóló alapvető sztálini tézisek ismétlésével, a marxista tudományok egyes ágazatainak keretein belül kifejlődnek a humanista tudományok szcientista irányvételű tudományos ágazatai (a logika és metodológia, a szociológia és a különböző gazdaságtudományok egyes ágazatai stb. keretében), és ezeken belül számos metodológiai, formális-logikai, szociológiai, etikai, közgazdasági, illetve ökonometriai elemzés folyik. (P. V. Koprin, a kiemelkedő logisztikus és metodológus, valamint a logisztikusok egész kievi csoportja szembeszáll nem csupán a természet külön dialektikájának elméletével, hanem azzal is, hogy általános formákat és törvényeket alakítsanak ki a dialektikai logika számára, síkraszállva amellelt, hogy a dialektika kizárólag a »tudományos ismeretek konkrét haladását« tanulmányozza; B. Sz. Njemcsinyov 1958-ban igazi laboratóriumot hoz létre a gazdasági-matematikai módszerek alkalmazására a gazdasági kutatásokban stb.).

Ily módon a desztalinizáció időszakában, és később is, a Szovjetunióban párhuzamosan fejlődik két ideológiai irányzat a humanista tudományokban és általában a társadalmi életben. Az első az, amelyet az SZK(b)P történetének IV. fejezete tartalmaz, a diamat irányzata, amely a teljesség

igényével lép fel, absztrakt (de üres), s funkciója kifejezetten ideológiai jellegű. A másik hangsúlyozottan szcientista, racionális, a legkülönfélébb kérdések és problémák felé irányul (a totalitással való kapcsolat elvesztése árán is), s funkciója pragmatikus jellegű.

E két irányzat párhuzamos fejlődésének több oka is van. Elsősorban mindkét irányzatnak megvan a maga meghatározott funkciója a szovjet társadalomban. A diamat alapvető funkciója, mint már hangsúlyoztuk, ideológiai és szubjektív jellegű.

A szcientista irányzatnak a társadalomtudományok fejlődésében és általában a társadalomban más feladata van, ez az irányzat a tudományos kutatások gyakorlata és a szovjet társadalom irányítása felé fordul. Ez ugyanis egyrészt a termelőerők fejlődésére irányuló tudományos kutatómunka funkcionálásának feltétele és terméke, másrészt pedig egyre inkább feltétele a gazdaság, sőt a társadalmi mozgás irányításának is a Szovjetunióban. Ezzel kapcsolatban arra a megállapításra juthatunk, hogy amíg a diamat a klasszikus bürokrácia ideológiája, addig a szcientista irányzat a humanista tudományok fejlődésében a növekvő technokrácia ideológiája. (Ez az irányzat különösen az egyik legelismertebb szovjet fizikus, Andréj Zaharov *Intellektuális szabadság a Szovjetunióban és a koegzisztencia* című könyvében jut kifejezésre.)

Ilyenformán ez a két irányzat egyelőre nem áll ellentétben egymással, annál kevésbé, mivel egyiknek és másiknak is ugyanaz az alapja: a pozitívizmus. Ezek éppúgy feltételezik és kölcsönösen kiegészítik egymást, mint ahogyan kiegészítik és kölcsönösen feltételezik egymást a mai polgári gondolkodásban és világszemléletben a racionalizmus és az irracionálizmus.

Nagy József fordítása

(Folytatjuk)

J E G Y Z É T E K

19. Lükács György: *Lénin*. Magvető, Budapest, 1970, 14–18.
20. Muhamed Filipović: *Lenin — monografija njegove misli*. Veselin Masleša, Szarajevó, 1958. 59.
21. Herbert Marcuse: *Le marxisme soviétique*. Gallimard, Párizs, 1953, 184–185.
22. Uo. 193.

FIDEL CASTRO ÉS A MARXIZMUS-LENINIZMUS

A Jugoszláv Filozófiai Társaságok Szövetségének Koordinációs Bizottsága által szervezett *Dialektika és marxizmus ma* elnevezésű szimpozion folyamán (Ljubljana, 1973. VI. 28—29.) a *Materialista dialektika — a jugoszláv szocialista forradalom és az öngazgató szocializmus kiépítésének filozófiai alapja* című beszámolómban egyes tétéleivel kapcsolatban élénk vitára került sor.⁽¹⁾ Valójában — amint azt a szimpozion egyik ismertetője, prof. Dragoljub Živković kiemeli⁽²⁾ — egyetlen praxista* vitapartner sem kísérelte meg, hogy beszámolómban bármely alaptételét elméleti érvekkel vonja kétségbe, mert azokat jól megindokoltam. D. Živković kolléga szerint »dr. Stojković alapvető állítása az volt, hogy minden szocialista forradalom — így a mi forradalmunk is — a dialektikus materializmus, tehát a marxizmus elméletére alapult. Nálunk ő kísérelte meg először, hogy a jugoszlávságért folytatott mozgalom marxista filozófiai megalapozottságát kimutassa, valamint különösen annak az ismert ténynek a kimutatását is, hogy legkiemelkedőbb vezetőink mind a fogolytáborokban, mind a háború alatt, mind a háború után a marxizmust tanulmányozták; a marxizmusra alapozták a mozgalom szellemét és az öngazgató valóságot.« Igor Primorac után, aki A. Stojković beszámolójában »néhány logikátlanságra és ellentmondásra mutatott rá« (melyek, hogy megjegyezzük, konstruáltak voltak) — írja tovább Živković —, »csupán ismert etikusunk és antropológusunk, dr. Svetozar Stojanović fellépésekor mutatkozott meg, hogy nem is a beszámoló bírálatáról van szó, hanem a beszámoló csak paraván és eszköz gyanánt szolgált dr. Stojković filozófiai és emberi lelkiismeretével való végleges leszámolás elleplezésére.« »Az említett „leszámolást” célzó⁽³⁾ fogások segítségével — írja Živković elvtárs — dr. Stojanović kétségbe vonja Stojkovićnak azt a tételét, hogy minden szocialista forradalom a marxizmusra alapult. Ellenérvként Stojanović a kubai forradalomra hivatkozik.« Mindehhez hozzá kell tennem, hogy beszámolómban kitételéről, amely így hangzik: »...a világban minden eddigi szocialista forradalom a marxizmus-leninizmus alapján valósult meg és nem a praxizmus alapján. Már ez is bizonyítja, hogy olyan társadalmi törvényről van szó, amely minden egyes forradalomban sajátosan hat.«⁽⁴⁾ dr. Stojanović a következőket állította: először, hogy eddig még túlságosan is kevés számú szocialista forradalom valósult meg ahhoz, hogy belőlük valamilyen törvényt vonhatnánk le, másodsor pedig — valószínűleg P. Vranickit követve⁽⁵⁾ —, hogy az én említett álláspontom »ténybelileg direkte pontatlan«, mert állítólag Fidel Castro akkor »ment az erdőbe«, amikor »a marxizmusról még fogalma

* A szerző által használt terminus a Praxis c. filozófiai folyóirat köré csoportosuló gondolkodók megjelölésére szolgál. (A fordító megjegyzése.)

sem volt»; marxista csak a forradalom után lett, akkor, amikor (az USA fegyveres intervenciójának közvetlen veszélye következtében) a Szovjet-unióhoz kellett közelednie stb., ebben az értelemben.

Živković kolléga utal arra a kijelentésemre, amelyet a ljubljanoi szimpozion alkalmával tettem: »hogy az említett elvtársak (különösen Stojanović) némely kritikai megjegyzését igyekszem majd nyilvánosan és indokoltan megcáfolni«. Nos, dr. Stojanovićnak a »ténybeli pontatlansággal« és a kubai forradalomra való hivatkozásával kapcsolatban most kívánom mindezt megtenni. Erre többek között az is kötelez, mert úgy tűnik, hogy az említett megjegyzés a hallgatóságot is befolyásolta, és mert a ljubljanoi vita összefoglalója a sajtóban is napvilágot lát majd. Kötelességemnek tartom tehát, hogy állításaim helyességét az olvasónak is bebizonyítsam.

I.

Nehéz feltételezni, hogy dr. Stojanović nem ismeri a kubai forradalom valódi menetét, tehát hogy ez a tudatlanság szüli ellenérveit. Nehéz feltételezni, hogy a belgrádi egyetem egyik tekintélyes professzora, aki a politikai filozófiával és a politikával külön foglalkozik, nem tudja, hogy a kubai forradalomra (és nem »Castro erdőbemenetelére« — ahogyan annak értékét az új baloldal szellemében kívánja csökkenteni) nem kerülhetett volna sor előkészületek híján, mint valami tábornoki puccsra, hanem *Castro csupán* a kubai nép felszabadító s folytatásában szociális és szocialista küzdelmének *befejező aktusát végezte el*. Ez a harc egy egész évszázadig tartott s marxista ideológusai és vezetői voltak. Nehéz feltételezni, de sajnos mindenből ítélve igaz: dr. Stojanović nem Castrót, hanem a kubai forradalom nyugati interpretátorait olvasta; jórészt olyan polgári teoretikusokat, akiknek minden okuk megvan arra, hogy tagadják a kubai forradalom és a marxizmus, azaz a tudományos szocializmus minden kapcsolatát, s így azt a XX. század utóbbi három évtizedében állítólag egyedüli forradalmi erőinek — Ázsia, Afrika, Latin-Amerika elnyomott népeit és a nyugati új baloldal—megnyilatkozása gyanánt állítsák be. Így hát az igazság védelmében arra kényszerülünk, hogy tömören rávilágítsunk ennek a harcnak és e harc ideológiájának tényeire, dr. Stojanovićra és az olvasóra bizva annak belátását, — kinek van igaza — nekem, állításaimnak, avagy dr. Stojanovićnak és eszmei forrásainak.

Először is arra kell rámutatni, hogy Fidel Castro Ruz (1927) — képzése szerint jogász (a havannai egyetem jogtudományi doktora) — már egyetemi tanulmányai és doktori szigorlatának előkészítése közben megismerte a marxizmus alapvető tanait. Politikai-ideológiai nézeteinek fejlődő voltát ő maga emeli ki, valamint azt, hogy »július 26-a eszmei inspirátora volt«⁽⁶⁾; azé a forradalmi szervezeté, amely az ő vezetésével szervezte meg 1953. július 26-án a Moncada erőd elleni ismert támadást, majd a hadsereget, és amely kétévi fegyveres harc után 1959-ben megdöntötte Fulgentio Battista tábornok diktatúráját, s ezzel megszüntette az USA monopolizmusát a kubai területen. Ez olyan népfelszabadító, demokratikus és antiimperialista forradalom volt, amely (mutatis mutandis — Jugoszlávia népeinek népfelszabadító harca módjára) szocialista forradalom-má változott át, ami kezdettől fogva végső célja volt. Castro tehát forra-

dalmi harcának sodrában lett marxistává. Forradalmi-demokratikus eszméi ebben a folyamatban fejlődtek és alakultak marxista forradalmi programmá és ennek megfelelő elméletté. A forradalomból marxista-leninista gyanánt került ki. Ezt állapította meg a tények tudományos elemzése.

De hagyjuk beszélni magát Castrót; halljuk, mit mond saját fejlődésének útjáról. 1961. július 26-án, tehát az ifjú kubai hazafiak Moncada elleni fegyveres támadásának nyolcadik évfordulója alkalmából Castro a július 26-i forradalom jellegéről beszélt. Azt állítja: ő és harcostársai »proklamáltuk, hogy forradalmunk szocialista forradalom«, és azon az általános népgyűlésen, amelyen beszél, jóváhagyja a havannai deklarációt, »melynek minden alapvető pontja — a szocializmus álláspontja«. ⁽⁷⁾ Úgyanebben az évben, december 20-án Castro világosan tudtul adja, hogy *a kubai forradalom nem spontánul, nem elemi módon keletkezett, hanem Marx, Engels és Lenin tudományos szocializmusa vezérelte, azoké, akik nemcsak »a társadalom fejlődésének törvényeit fedezték fel (...), hanem egész életüket a munkásmozgalom megszervezésének szentelték, a forradalom megszervezésének és fejlesztésének«, amelynek tehát egyik része a kubai munkásmozgalom és a kubai forradalom is. Arra a kérdésre válaszolva, hogy »miként vált forradalmárrá«, Castro világosan azt válaszolja, hogy őt és harcostársait, akik nem a munkásosztályból származnak, először is »a forradalmi misszió«, másodszor pedig a »forradalmi becsület« — az igazságért folytatott harc — »tette forradalmárokká«. ⁽⁸⁾ Elméleti síkon, írja Castro, »az egyetemen először a polgári politikai gazdaságtannal ismerkedtem meg; mindig emlékszem rá, hogy már akkor ellentmondások ébredtek bennem, s már akkor forradalmi eszméket kezdtem magamba szívni. Azután, természetesen — ez még az egyetemen volt — első ízben ismerkedtünk meg a Kommunista Kiáltvánnyal, Marx, Engels és Lenin műveivel. Ez határozta meg fejlődésünket. És mondhatom, őszintén beismerhetem, hogy semmiképpen sem mi fedeztünk fel sok mindent, amit a forradalom alatt tettünk. Amikor befejeztük az egyetemet — részben magamról beszélve —, már ennek az elméletnek erős hatása alatt voltam; nem mondom, hogy már akkor marxista-leninista voltam, semmi esetre sem...«; mert akkor még »millió kispolgári előítélet és egyéb eszmécske« hemzsegett benne, amelyektől később megszabadult. Mindent összevetve, fejezi be Castro, »én abszolúte hiszek a marxizmusban« és »hittem benne január 1-én ⁽⁹⁾ (...) és július 26-án« ⁽¹⁰⁾, noha az említett »előítéletek« miatti nem tekinthette magát »teljesen kiforrott forradalmárnak, amikor 1953. július 26-án megindítottuk a felkelést«. Habár még néha akkor is az »imperializmus és a kommunistaellenes reakció propagandájának« hatása alá került, ez a nagy forradalmár őszintén elismeri, hogy »a kommunisták iránt mindig — az egyetemen is és másutt is — mint becsületes emberek iránt viszonyultam«. ⁽¹¹⁾*

Dr. Castro tudományos szocializmussal való minden kapcsolatának tagadásával dr. Stojanović arra törekszik, hogy őt legalább a kispolgári anarchizmushoz, az új baloldalhoz és korunk más elemi úton-módon keletkezett mozgalmához közelítse és azok hatalomra kerülésének ilúzióit Castro »gerillájának« eredményes kimenetelével táplálja. Dr. Stojanovićot azonban maga dr. Castro cáfolja meg, aki fáradhatatlanul kiemeli a kubai forradalom marxista-leninista lényegét. Castro abban látja »Lenin nagy érdemét«, hogy Marx »tudományos szocializmusát megvédte a revizionis-

táktól, megtisztította azoktól a deformációktól, minden revíziótól és magyarázattól, amelyeket Marx tanaiba kíséreltek bevinni» (tehát a korábban jelentkező új baloldali és hasonló anarcholiberalista álforradalmi frázisoktól is megtisztította); hogy »Marx elméletével felfegyverkezve Lenin kiépítette a pártot, harcolva minden kispolgári áramlat ellen«, »megtisztította a forradalmi hatalmat«, »a tant egész teljességében fejlesztette«, »kivételes nagyságú teoretikus gyanánt«. ⁽¹²⁾ Castro marxista-leninista, mert tudja, hogy a »marxizmus-leninizmus nem halott doktrína, nem katekizmus, nem séma« (ahogyan azt a praxisták a polgári antikommunista propaganda szellemében a sztálinizmussal azonosítva fogják fel), hanem »élő tan«, »módszer, útmutató, olyan eszköz, amellyel az előtte álló konkrét problémák megoldásakor a forradalmárnak tudni kell bánnia«. ⁽¹³⁾

Igy beszél és így ír dr. Castro a marxizmus-leninizmushoz való viszonyulásáról, arról az elméletről, amely öt és harcostársait a kubai forradalom mindkét fázisa — a népfelszabadító és a szocialista fázis-véghezvitelek vezérelte. Dr. Stojanović azonban nem így gondolja, mert mondottáiból ítélve nem Castrót, hanem Vranickit és a kubai forradalom nyugati »tolmácsolót« olvasta. Aztán pedig (bírálván, hogy Titóra hivatkoztam, aki a marxizmus-leninizmust forradalmunk és az öngazgató szocializmus ideológiájának nevezi) a ljubljanei szimpozionon azt a meggyőződését fejezte ki, hogy a forradalom vezetői tévedés áldozatai: forradalmunk vezetői csalódnak, ha azt hiszik, hogy a marxizmus vezérelte őket, közben pedig a sztálinizmus által vezettettek ⁽¹⁴⁾, ami azt jelentené, hogy Castro marxizmus-leninizmusról tett kijelentései is tévesek.

Hátramarad azonban annak megállapítása, hogy mi képezi praxistáink meggyőződésének alapját arról, hogy *ők nem tévednek* forradalmunk (és a kubai forradalom) jellegének és lényegének minősítése közben, amikor, íme, ezeknek a forradalmaknak a vezetői tévednek a forradalmak eszmei alapjainak és jellegének megítélésében.

II.

A másik kezdetben kiemelt kérdésünk így hangzik: vajon dr. Stojanović előtt ismeretlen (noha erről Vranickitől nem olvashatott), hogy a kubai forradalmat viszonylag hosszan készítették elő, s hogy Castro 1959-ben egy százéves folyamat befejező aktusaként végezte el történelmi feladatát? Az olvasó végett itt is szükséges elemi tényeket felsorolni a ljubljanei beszámoló tételének érvelése gyanánt.

Rögtön meg kell mondani, hogy »forradalmárokként«, elődjeiként maga Castro 1961. december 1-én Gitarezt, Martínez Villenát, Juan A. Mellát és különösen a »zseniális gondolkodású« ⁽¹⁵⁾ José Martí említi. Más helyen ⁽¹⁶⁾, mint a kubai »hősök és vértanúk« »dicső példáit« olyan neveket sorol, mint Céspedes, Agramonte, Antonio Maceo, Gómez és J. Martí. Mint dialektikus Castro tehát tudatában van, hogy az evolúció és a revolúció egymástól elválaszthatatlanok. 1962. január 2-i beszédében helyesen fejti ki, hogy a forradalom »nem ugorhat át meghatározott szakaszokat«, így hát a »kubai forradalmi folyamat a nemzeti felszabadulás szakaszával kezdődik«; a kubai forradalom folyamata a nemzeti felszabadulás feladatainak megvalósulása után lép a szocializmus kiépítésének szakaszába«. A

kubai »forradalmi erők« Castro szerint a »munkásosztály, a parasztok, az egyetemisták és a kispolgárság többé-kevésbé jelentős rétegei«. Az új baloldalnak annyira fontos gerilla így Castro szerint csupán egy a fegyveres harc sok formája közül, de nem forradalmi erő. Castro gyakran beszél és ír e forradalmi erők némelyikének a forradalom egyes szakaszaiban játszott szerepéről, külön kiemelve, hogy a »forradalom ereje lényegében paraszti, munkáserő volt«, hogy »az összes forradalmi erő egyesüléséből« keletkezett a »párt, a szervezet«, amely nem az »utópisztikus« hanem a »tudományos szocializmus« eszményképe szerint véghez vitt forradalom további menetében kapott jelentős szerepet.⁽¹⁷⁾ Castro, amint látjuk, előre megcáfolja az anarcholiberalisok kísérletét, hogy őt »magukévá tegyék«.

A marxizmus elfogadásának és fejlődésének társadalmi-osztályfeltételezettsége Kubán is a munkásosztály kialakulása és fejlődése volt, amelyre ebben az országban is körülbelül úgy került sor, mint nálunk — a XIX. század végén és a XX. század kezdetén. A kubai proletariátus harca egy időben összefonódott a kubai polgárság haladó részének harcával. Már 1863-ban kikiáltották a köztársaságot, de ez ugyanebben az évben megszűnt létezni. A forradalom új hullámát 1895-ben a forradalmi-demokrata José Martí vezeteti, akit — mint rámutattunk — Castro az 1959-es forradalom inspirátorának ismer el, s akit D. Nedeljković akadémikus közelebb állónak tart a marxizmushoz, mint a szovjet teoretikusok.⁽¹⁸⁾ Ez a forradalmi hullám 1898-ban a spanyol gyarmati rabságtól való függetlenség kikiáltásához vezetett, ám Kuba ezután is az USA monopolizmusától függött.

Jellegzetes és jelentős, hogy Castro minden írásában és beszédében a »marxizmus-leninizmusról«⁽¹⁹⁾ mint a kubai forradalom mindkét fázisának alapjáról tesz említést. »A kubai forradalom (...) lényegében igazi forradalom volt, a forradalom pedig lényegében igazán marxista«, noha »ilyennek formális szempontból nem mutatkozott be, ti. mint marxista-leninista forradalom«; »ez természetesen zavarokat és nehézségeket okozó ellentmondás volt«, de ez így van, míg »ma (azaz 1959-ben!) elméletileg is, meg gyakorlatilag is (a kubai) forradalom marxista-leninista«⁽²⁰⁾ és mint minden más forradalom, »a tömegek műve«, amelyek a történelmet alkotják«⁽²¹⁾ és nem mint ahogyan azt dr. Stojanović és az új baloldal többi ideológusa véli, mármint hogy a forradalmat a »szellemi elit« hozza létre.

Ezek a tömegek a kubai forradalom kezdetén José Martíban lelték meg vezetőjüket, akit Castro is — ahogyan említettük — mintaképének és elődjének tekint. Castro szerint⁽²²⁾ »Martí nem volt marxista-leninista« és »Marxról azt mondta, hogy csak azért érdemli meg tiszteletemet, mert a szegények oldalára állt.« De már ez is elegendő, hisz Martí nem szocialista, hanem »nemzeti felszabadító forradalmat vezetett a spanyol gyarmati rabság ellen.« Martinak már 1895-ben »zseniális meglátása volt«, ugyanis előre látta az imperializmus keletkezését az USA-ban, valamint az USA kubai intervencionizmusát is.

José Martí (1853—1895) Kuba népének forradalmi-demokrata felszabadító harcát 1892—1895-ig szervezte. 1892-ben alapította meg a Kubai Forradalmi Pártot. 1895-ben Kuba felszabadító hadseregének főparancsnoka lett, melynek a spanyol gyarmatosítók elleni rohamaiban még az év május 19-én életét áldozta. Amint látjuk, Kubán már akkor sem egyszerű gerilla működött, mint ahogyan azt az új baloldal ideológusai elképzelik,

hanem szervezett népi hadsereg harcolt. Marti nemcsak a polgárság forradalmi részének, hanem az egész kubai nép ideológiájának és harcosának tekinthető. Ha nem is jutott el a társadalmi fejlődés törvényeinek tudományos felfogásáig, hanem népe súlyos elmaradottságának feltételei közepette (a mi XIX. századi szocialistáink egész sorához hasonlóan) országának szociális problémáira a felvilágosításban és a nevelésben kereste a megoldást; habár pozitivista módon az idealizmus és a materializmus megbékítésére törekedett és más vitatható nézeteket is vallott, materialista volt. A filozófiát tudománynak tekintette, melynek egyedüli forrása a természet, tárgy pedig az ember, az a természet, melyet az ember megismer, valamint azok az eszközök, melyekkel a természetet megismeri. Noha nem különbözteti meg világosan a szaktudományok és a filozófia tárgyát, Marti hisz az emberi értelem erejében, a haladó társadalmi erők végső győzelmében és más olyan helyes nézetet képvisel, melyek a marxizmus klasszikusainak tanaihoz közeli. Materialista és forradalmi-felszabadító eszméi ezért inspirálhatták a kapitalizmus elleni harcosokat Kuba végső felszabadulásáig, amely 1959-ben Castróval következett be.

A viszonylag haladó gondolkodók egyike, aki nem volt marxista, de a maga módján fenntartotta a kubai felszabadító forradalom harcos ideológiájának folyamatosságát, a materialista Enrico José Varona (1849—1933), a havannai egyetem professzora volt.

José Marti tevékenységével párhuzamosan és azzal egybefonódva a szocialista eszmék Kubán az Enrico Roig által szerkesztett *El Obrero* (Munkás) és *El Productor* (Termelő) c. lapok hasábjain terjednek. 1900-ban Néppárt néven alakult meg Kuba marxista beállítottságú szocialista pártja. Ez munkáspárt volt; vezetője Diego Vincente Tejera. Majd megalakult a Szocialista Propaganda Klubja, melynek lapja a *La Voz Obrera* (A munkások hangja) Marx és Engels eszméit propagálta. 1904-ben, tehát egy évvel a Szerb Szociáldemokrata Párt után alakult meg Kuba Munkáspártja, amely 1905-ben a Szocialista Munkáspárt nevet kapja. A klubnak ezeket az akcióit a marxista Carlos Balino (1848—1926) vezette, akinek különös érdemként tudható be, hogy a marxizmus és a tudományos szocializmus eszméit Kuba-szerte terjesztette. Az 1917-es októberi forradalom meggyorsította ezeket a haladó mozgalmakat, úgyhogy a Szocialista Munkáspárt 1926-ban Kuba Kommunista Pártjává alakult át, hogy 1944-ben nevét a Népfelszabadító Pártra változtassa.

Balino mellett a kubai munkásmozgalom vezetője és teoretikusa ebben az időszakban Juan Antonio Mella (1903—1929) volt. Különösen Balino volt a marxizmus jó ismerője. Különös jelentőségű, hogy mindkét teoretikus arra törekedett, hogy a marxizmust és a tudományos szocializmust a kubai feltételekhez mérten alkotóan alkalmazza. Mella korán az imperialista ideológia és politika elleni harc áldozata lett.

Jugoszlávia Kommunista Pártjához hasonlóan, az illegális feltételei között harcolva, Kuba Kommunista Pártja a legálisan terjesztett elméleti lap, a *Fundamentos* (Alapok) oldalain szociális-politikai és elméleti — ami azt jelenti, hogy elsődlegesen az ország gyakorlati-politikai életét érintő — problémákat taglalt, előkészítve a kubai proletariátus népfelszabadító harcát. A munkásmozgalom fő vezetői és a marxizmus-leninizmus teoretikusai ebben az időszakban Juan Marinello, majd Martinez Villena és mások.

Ilyen hosszan és kitartóan végzett előkészületek jellemzik a kubai nép felszabadító-forradalmi harcát és munkásmozgalmát, amely 1959-ben véget vetett Battista generális diktatúrájának, megnyitva az utat a latin-amerikai népek harca előtt az USA kapitalizmusától, imperializmusától való nemzeti és szociális felszabadulás felé, attól, melynek közvetlen közelében játszódik le Kuba szocialista átalakulása.

III.

Előadásunkat összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg: A tények azt mutatják, hogy a kubai forradalom 1959. évi vezetője, dr. Fidel Castro nem spontánul és előkészületlenül, az új baloldal modelljei szerint és praxista-improvizált módon indult a forradalomba. A forradalmat így semmi esetre sem vihette volna győzelemre. A forradalom hosszú ideig, egy egész évszázadig érett, készült; katonailag is, káderezempontról is, ideológiailag és minden más tekintetben, hogy szakaszonként valósuljon meg. Ezt a forradalmat a kubai falu és város proletariátusa és annak pártja harcolta végig és nem az új baloldal, nem a »szellemi elit«; a marxizmus-leninizmus és tudományos szocializmus és nem a praxizmus szellemében. Ezt állítottam a ljubljani szimpozionon elhangzott beszámolómban. Maga Castro a marxizmust még egyetemista korában ismerte meg, hogy felszabadító-szocialista mozgalmának harcai folyamán tudatos marxista-leninistává váljék. Mindez még 1959. július 26-a előtt történt és nem utána, mint ahogyan azt dr. Stojanović állítja.

A felsorolt tények és a belőlük levont következtetések után dr. Stojanovićnak engedem át annak megkísérlését, hogy állításaim ellenkezőjét bizonyítsa be (de nem frázisokkal, hanem tényekkel), mármint azt a nézetét, hogy Castrónak fogalma sem volt a marxizmusról, amikor a forradalomba indult. De azt hiszem, ezt nehezen tudja bebizonyítani.

Bodrogvári Ferenc fordítása

JEGYZETEK

1. A beszámoló a *Savremenost* c. folyóiratban jelent meg. Újvidék, 1973. 4. sz., 6–18.
2. *Dialektika és marxizmus ma*. Povelja, Kraljevo, 1973. 8. sz. 11–14.
3. A praxistáknak a dialektikus materialisták ellen alkalmazott ilyen eljárásairól a dokumentáció elemzése érdekes eredményekkel szolgálhatna. A kérdéstről szóló gazdag irodalomjegyzékből ezen a helyen mutassunk rá például arra a vitára, amely A. Stojković és dr. Mihailo Marković között folyt a *Danas* c. folyóiratban (1963. II. 13. és 27., 46. és 47. sz.), az *Odjek* c. lapban 1963. IV. 1-én; majd a Zoran Zec, Dušan Pajin és más praxisták, illetve A. Stojković és Bratislav Petrović közötti vitára (Gledišta, 1970/7., 8–9. sz.) s végül a praxista dr. Zarko Puhovski pamfletjére, amely *Egy marxizmus tévutai* címen jelent meg (Student, 1973. I. 19., 2–3. sz.) Radivoje Davidović és A. Stojković feldolgozásai ellen (Davidović a Student következő számaiban válaszolt). Mivel a praxisták a dialektikus materialistákkal folytatott vitát már a jugoszláv filozófusok tudományos összefüggésén (Bled, 1960) a javukra eldöntöttnek kiáltották ki, később az ilyen »vitára« rendszerint egyetemistákat vagy asszisztenseket alkalmaztak az »ellen-tábor« professzoraival szemben, akiket ilyen és még minden lehető más módon igyekeztek diszkreditálni. Ezt a praxista »módszert« dr. Fuad Muhic a következőképpen jellemezte: ez tulajdonképpen praxistáink »párton kívüli marxista gondolkodásának platformja«, akik különösen 1968 után mérvadó, »igazi marxistáknak« kiáltották ki magukat és *intellektuális erőszak* révén (amely a nemzetközi körökben valódi terrorizmust vezetett be a hazai marxisták »officiális« és »neoszotalinistáké« denunciacióival, a belföldi vitákban pedig ezeket a marxistákat hisztérikus »besúgóknak«, »renegátoknak« és »zsdanovistáknak« minősítette)

magukat mint a »marxista gondolkodás párton kívüli vonalának« megtestesítőit mutatták be. Ennek alapvető intenciói a proletariátus pártjának destrukciójára irányultak mint bürokrata pártnak, és a politikai és társadalmi viszonyulás »nem közvetített« alakzatainak bevezetését célozták.« (*A proletár párt destrukciójának hírdetői*. Komunist, 873. sz. 1973. XII. 10. A monopolizmusról, a társadalmi intézmények privatizációjáról, csoportosulásról, destruktivizmusról és a konkrét praxis-társadalmi gyakorlat egyéb jellegzetességeiről már az 1968-as júniusi események előtt és után is alkalmam volt beszélni és írni; emiatt más marxistáinkkal együtt a praxisták üldözésének lettem kiszolgáltatója.

4. V. ö.: Savremenost, 14.
5. A *Marxizmus története* c. munkájában (Zagreb, 1971, II. 345–347.) Vranicki azt írja, hogy Kuba »teljesen nem marxista módon« fogott hozzá Marx eszméinek megvalósításához, mert ott »a gerillamozgalom képezte az uralkodó forradalmi erőt«. Későbbi fejtegetései során Vranicki egy szót sem ír a marxizmus kubai fejlődéséről; a kubai munkásmozgalom és proletár pártjának fejlődéséről sem beszél. Ily módon valóban úgy lehet következtetni, mint ahogyan azt dr. Stojanović is tette; hogy a kubai forradalom egy elemi módon keletkezett gerilla-rajtaütés eredménye stb.
6. Fidelj Kasztro: *Recsi i vüsztuplenija*. I. Moszkva, 1960, 24.
7. Uo. II. 1963, 233.
8. Uo. 455.
9. Castro 1959. január 1-re gondol, amikor mozgalma elűzte Battistát.
10. Uo. 458–459. A marxizmussal való megismerkedéséről Castro részletesebben ír: Fidel Castro: *Révolution cubaine*. Éd. F. Maspero, Paris, 1968, I. 191–200.
11. Orosz fordításban II. 486.; Francia fordításban I. 210.
12. Orosz fordításban II. 463.
13. Uo. 540. 1961. XII. 20-i keltezéssel.
14. Ezt dr. Stojanović mondta a ljubljanei szinpozicionon és már előtte is így írt; v. ö. a beszámolómat: Savremenost, 13.
15. Orosz fordításban, II. 480.
16. Francia fordításban t. I, p. 52, 206.
17. Orosz fordításban, II. 597–598. Francia fordításban I. 182–190, 210.
18. Dušan Nedeljković: *Hoze Marti*. Politika, 1962. III. 18. O. Sz. Ternovoj: *Vüdajus-csijszja kubinskij müszlitelj Hosze Marti*. Voproszú filozofii, 1959/2.
19. Orosz fordításban II. 521., 540. stb.; francia fordításban I. 239. stb.
20. Orosz fordításban II. 533.
21. Uo. 536., 538.
22. Uo. 480.; 1961. december 20-i keltezéssel.

Dr. Andrija B. Stojković, a Belgrádi Egyetem tanára a cikket folyóiratunk számára írta. Közlésének hármas célja van. A kubai forradalom évfordulójáról emlékezünk meg vele és igyekszünk ezzel forradalmi-nemzetközi elkötelezettségünknek is eleget tenni. Igyekszünk úgy ismertetni az olvasóval napjaink rendkívül időszerű és éles filozófiai konfrontációjának egyik sarkalatos oldalát, hogy a személyes élmény erejével és ne az átmeséléssel hassunk. Végül arra is törekszünk, hogy »kézfogásunkat« ne csak irodalmi téren, hanem a tudományos élet viszonyulásában is megvalósítsuk.

ALKOTÓMŰHELY

LÉVAY ENDRE

MŰVÉSZTELEPEK VAJDASÁGBAN

Vannak könyvek, melyeknek értéke a múlt évekkel hatványozottan nő. Ezekről írni nemcsak kötelesség, de öröm is, mert vele együtt gazdagodunk mind.

A monográfiák ilyen nagy áradatában, amikor képzőművészeti létünk két évtizede van mérlegen, nem csupán rendszerezett adatokban, hanem művekben, reprodukciókban is, akarva, nem akarva az a kérdés merül fel bennünk: ezt a fejlődést ki milyen mércével méri, mert más az alkotó mércéje (aki önmagáról is beszél), más a kritiké, más a művésztörténészé, és megint más azé a befogadóé, aki húsz esztendőn át sorra járta ezeket a művésztelepi tárlatokat, talán mint vendég egyik, vagy másik művésztelepen látogatást is tett és bepillantott a festők, a szobrászok, a grafikusok, a kerámikusok, a faliszőnyeg-készítők műhelyébe.

A Szabadkai Képzőművészeti Találkozó kiadásában nemrég megjelent *Vajdasági művésztelepek* című, csaknem kétszázötven oldalas kétnyelvű monográfia előszavában Szilágyi Gábor erről a számadásról a következőket írja:

»Az eddig kiadott művésztelepi monográfiák és a telepi kiállításokról megjelentetett beszámolók és kritikák mellett ez a mostani hozzáállás az első átfogó kísérlet a telepi alkotó munka fejlődésének bemutatására.«

Akár Bogomil Karlavaris nagy gondossággal összeállított *Visszapillantását* olvassuk, akár a reprodukciókban és a legpontosabb főljegyzésekben az előttünk táruló húsz év eredményeit nézzük, ez a kötet számunkra több mint kísérlet. Inkább azt mondhatnánk: az első átfogó mű, amely két évtized képzőművészeti, alkotói, úttörői és művészetbarátokat hódító vállalkozásairól beszél. Mert jelenvalósága sokrétűbb, szerteágazóbb — gondoljunk csak irodalmunkra, grafikai műintézet-

ink kifinomult ízlésére, fejlettebb formaérzékére —, mint ahogy az a művésztelepről »belülről nézve« tűnik. Az alkotóművész a saját munkájáról a legszívesebben nem beszél — »Beszéljenek erről maguk a képek!« mondta nem egyszer Milan Konjović —, vagy ha éppen szól is, hangjában mindig a »művés« szerénysége lép fel hangfogóul, s majd annyira lecsökkenti a történések, cselekvések, tettek súlyát, méreteit, hogy az olvasónak a monográfia újra meg újra tanulmányozásával kell kibontania képzőművészetünk »vajdasági boltozatának« emberöltőnyi körvonalait, hiszen — tudjuk — ezt a két évtizedet megelőzően is voltak korok, amikor ennyi, vagy még ennél kevesebb idő is hozott létre olyan eredményeket, amelyeknek igazi nagysága, vagy — mondjuk ki! — maradandósága csak évtizedek múltán lett a maga teljes valóságában felfogható.

Nálunk, a mi szántó földjeinknek, folyópartjainknak kis tanyacsoportokkal, falvakkal, csöndes városkákkal és most iparosodó nagyobb városokkal teleszórt vidékén a képzőművészeti életnek még soha nem volt ilyen termékeny, dúsan termő talaja. Nem voltak művésztelepeink, nem voltak — egy-kettőt kivéve — képtáraink, csupán alig fűthető műteremnek csúfolt kuckóban kuporgó, vagy országutakat járó festőink, költőink, de sokszor még ez a kettő is egy volt.

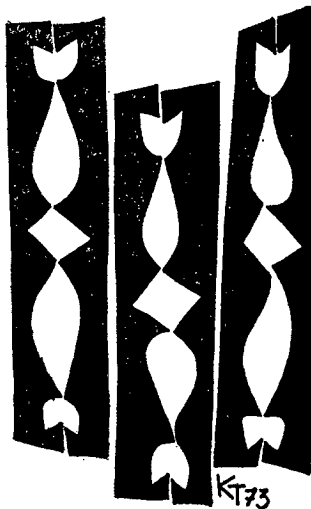
Ma, művésztelepeink útját kísérve — a megalakulásuktól kezdve évről évre máig —, hűsz esztendő után a fejlődésnek már ö t s z a k a s z á r ó l beszélhetünk. A mozduló idővel lépést tartott az alkotó hazai és nemcsak hazai viszonylatban is. Az indulás és a kibontakozás évei után az úgynevezett harmadik időszakban már »kivételes művészi eredményekkel« találkozunk, majd a beérés időszaka után az ötödik már a művésztelepek egyenkénti irányvételét jelzi. »Zentát elsősorban a kísérletezők csoportjának tevékenysége jellemzi, Topolyát pedig a képzőművészet és az építészet szintézisének számos kézzelfogható eredménye... Becse a motívumok meghatározottságának — a táj- és portréfestészetnek — az előnyeit szemlélteti, párhuzamosan a fiatal tehetségek támogatásának szándékával. Az écskai művésztelep az irányzatok sokféleségének otthona, de külön hangsúlya van a »Zrenjanin és környéke« témának. Ruma a szerémségi táj ábrázolásának első eredményeit mutatja be. Csatlakozott a kiállítókhoz a kerámikusok kishegyesei telepe is, valamint a faliszőnyeg-készítők adai telepe...«

Ez a pontos, tömör összefoglalás mondanivalójánál fogva külön tanulmánnyá mélyítést igényelne minden olyan mozzanat, megnyilatkozás feldolgozásával, amely már az ötvenes, vagy utána a hatvanas években — a Képzőművészeti Találkozó megalakulása után — minden eddiginél nagyobb visszhangot keltett itthon és külföldön is. A képzőművészetnek — akár a zenének — a nemzetközi nyelve az érintkezés és a közlés új lehetőségeit hozta létre, ma már messze meghaladva azt a kort, amikor a művész csak a mindennapi kenyérért festett a maga kis külön világába zárva, ahonnan csak ajándékba kapott reprodukciókon át láthatta a nagyvilágot, vagy a költő, aki a legjobb esetben vidéki sápadt újságokba írta verseit, vagy maga nyomtatta ki és házalt velük, mint nem egy festő a képeivel.

Ilyen és még hasonló más gondolatot ébreszt ez a monográfia, amely ma már nem csupán »katalógus«, és nemcsak afféle »emlékeztető«, amelyet a kiállító alkotó őriz meg legszívesebben, hanem egy kivételes értékű forrásmű művészettörténészeink, és mindazok számára, akik most és az elkövetkező esztendőkből tartományunk szellemi életének jelesebb megnyilatkozásait fogják feldolgozni, akár kiadásra írt művekben, akár disszertációkban is, amelyekben még mélyebbre ásunk.

De ha már a forrásmunkáknál tartunk, nem hagyhatjuk szó nélkül a Szilágyi Gábor bevezetőjében említett munkákat sem. Úgy véljük, minden, ami időt rögzít ebből a korból, figyelemre méltó. Az »első kísérlet« után a fennebb említett művet kiegészíthetik a kritikák, naplójegyzetek, tanulmányok és mindazok a közlemények, amelyek a vajdasági művésztelepek megalakulásával, a kibontakozásért folytatott küzdelmeivel, a fejlődés legkisebb jegyeivel is foglalkoznak, mert ha már ma ennyi értékkel és még több ígérettel számolhatunk, akkor nem elégedhetünk meg az alkotók (egyben úttörők) adatainak lexikális feljegyzésével: két évtized munkája és már közkinccsé vált termése ennél sokkal többet követel a kortárstól azért, mert »a művésztelepek rendkívül hasznosak az alkotók és a telepek szélesebb környezete szempontjából is«.

Ehhez még hozzáfűznénk azt is, hogy nemcsak a telepek szélesebb környezete, hanem a tartomány, az ország képzőművészeti élete szempontjából is.

AZ EMBERI KAPCSOLATOK ELSORVADÁSA

(Három vajdasági hangjáték)

Általános érvényű megállapítással kezdem: azzal, hogy a láthatatlan színház — jugoszláv viszonylatban vizsgálva ennek az aránylag új műfajnak a helyzetét — a jugoszláviai magyar irodalom terméke. Minősége, az elkerülhetetlen hullámvadásokat leszámítva, ismét országos viszonylatban nézve, tekintélyes, aminek szerintem érthető, tárgyi okai vannak. Ezeket szeretném érinteni nagy vonalakban.

Nincs kizárva, hogy mikorra e sorok napvilágot látnak, Újvidéken az érthetetlenül hosszúra nyúló huzavona után mégiscsak megtartja első bemutatóját a második jugoszláviai magyar hivatásos színház is. Tény azonban, hogy mindmáig egyetlen hivatásos együttesünk van, amely — időnkénti felbuzdulásaitól eltekintve — nem hatott serkentőleg a drámai irodalomra. Igaz, jó néhány író műve eljutott ugyan a megvalósítás, a színházi előadás fázisáig, de ezek a művek mégiscsak tisztavirágéletűek voltak, nem találtak nagyobb visszhangra. Jelentősebb fordulat csak Deák Ferenc fellépésével állt be, majd legutóbb Tóth Ferenc *Jóbja* hozta hullámvadásba a lelkeket mondanivalójának erősen áttételes, reális társadalmi helyzetre is ráillő jelképszerűségével.

A dráma formájában való közlésre ezek után a rádiószínház maradt mint lényegesen kedvezőbb kifejezési, megjelenítési lehetőség. A valóságos, a kőszínházzal szembeni előnye egyebek között, hogy a szerző szabadabban, technikai kötöttségek nélkül változtathatja a cselekmény helyét, kedvére futhat előre és hátra az időben, könnyebben kezeli a térhatásokat és még egész sor, a rádiózásban meghonosodott hanghatás áll rendelkezésére.

A színház és a színpadi szerző közötti kapcsolatok lazasága és esetlegessége, továbbá a hangjátékműfaj öntörvényű előnyei — könnyebben érvényesíthető modernsége is — hozzájárultak a rádiódráma viszonylagos felvirágzásához. E viszonylagosság legfőbb tényezője irodalmunk általános, minőségi gazdagodásán, magára találásán kívül kétségtelenül a dramaturg személye. Ebből a szempontból is fontos Deák Ferenc tevékenysége. Elődjét, Ivan Horovitzot, nem fűzték közvetlenebb kapcsolatok a rádiójáték vajdasági művelőjéhez. A vidékiesség posványától való félelme, a »mindenáron korszerűnek lenni« szándéka a rossz értelemben vett nyugatias hangjátékot karolta fel, amely — a profánnak vélt társadalmi problémáktól elszakadva — a halálközelségtől való rettegés szellemét, az élet sápadt visszfényét próbálta elfogadtatni azzal, hogy manapság ezek az elitértelmiség nagy gondjai.

A konfliktus ezek után elkerülhetetlenné vált. Hiába alakult ki a rádió kebelén belül egy sajátos arcélú színészgárda — a stúdiószínész számos kifejező eszköztől megfosztott, megcsönkített típusa —, a problémák, amelyeket ezek a művek vetettek fel, egyaránt távol álltak színésztől, rendezőtől, nem beszélve a hallgatóságról, amely értetlenül és bosszankodva fogadta az álértelmiségi exihibiciókat.

Nagyjából csak ennyit szerettem volna előrebocsátani, mielőtt — vázlatosan bár — foglalkoznék három vajdasági szerző: Gobby Fehér Gyula, Németh István és Szimin-Boschán Magda legújabb hangjátékával.

E három műnek — szembetűnő különbözőségük ellenére is — van egy közös vonásuk: Gobby Fehér is, Németh István is, de Szimin Magda is a társadalmi és családi életben jelentkező elidegenedéssel, az emberi kapcsolatok elsorvadásával foglalkozik.

Gobby Fehér Gyula *Mit csináljunk Ellingtonnal?* című rádiójátékának a drámai rugója egy képtelenséggel határos érzelmi kapcsolat, egy fiatalembernek a házi tyúk iránti ragaszkodása. De már maga ez a ragaszkodás is voltaképpen abszurdnak minősíthető, hiszen a saját ellentétéből, az egyoldalú táplálkozásból eredő útalatból jött létre, hogy végül is jelképpé alakuljon át: a szülőhelyétől elszakadt diáknak, majd egyetemi hallgatónak édesanyja iránti szeretetét szimbolizálja. A rádiójáték befejező mondatában azután a maga helyét sehogy sem lelő fiatalember és a ragaszkodása tárgya — a mindenhonnan kiutatlt tyúk — között megtörténik az azonosulás, az identifikáció: ő, Maróti Péter az, aki képtelen beleépülni a társadalmi valóságba. Egyik albréletből a másikba kerül, a szeretője-lakásadóője is kiutatlja otthonából, végül kitiltják az egyetemista otthonból is Ellington, a tyúk miatt.

A történet jókora időfeszítávon belül zajlik le kommentároktól, találóan vázolt karakterektől kísérvé. Ez utóbbiak és a főszereplő között — részben a gyermekkorban, a szülői házban, a mostohaapától elszenvedett sztrészek következtében kialakult befelé forduló lelki alkat, részben a társadalmi háttérben fellépő figurák szívtelensége, közönye miatt — óhatatlanul kialakul a válaszfal.

Az utóbbi évek egyik legsikerültebb rádiójátéka a *Mit csináljunk Ellingtonnal?* Ötvözete a ionescói, beckett-i antidráma-módszernek és egy nagyon is sajátosan tájunkbeli életérzésnek. Ez utóbbira a lírai színezetű, meghitt hangú vallomások alapján ismerünk rá. Váltalva a pontatlanságot, azt mondhatnám, hogy Ellington (Duke Ellington belgrádi vendégszereplése kapcsán kapta a dédelgetett tyúk a nevét) napjaink Nyilas Misije »heideggeri iszonnal a modern körülmények közé dobva«.

A mű erényeit a rendezés, Szilágyi László mesteri munkája is kihangsúlyozta. A hangjáték elengedhetetlen követelményének, hogy a hangok egymástól könnyen megkülönböztethetőek legyenek, hiánytalanul eleget tett. Nagyszámú művészt vonultatott fel. A főszerepet alakító Szkopál Béla külön méltatást érdemelne. Ezzel a szerepével bizonyította, hogy a stúdiószínészek élgárdájába tartozik. Hangja, a beszéd értelmi-érzelmi színezése nála híven követi a szövegből eredő tartalmat, beleértve a szövegalattiságot is. De jó színészi játékot nyúj-

tottak a többiek is: Sántha Sándor, Romhányi Ibi, Ferenci Jenő, különösen jó húzás volt a rendező részéről az enyhe reszelősségében is vonzó hangú Juhász Anna vendégszerepeltetése, mint ahogy a minőséges színészi alakítások közé sorolható még Kiss Júlia, Jordán Erzsébet és Lőrinc Lajos teljesítménye is.

Németh István *Születésnap* című hangjátéka a vakvágányra futott családi életet, pontosabban: a szülők és gyermekek közötti meg nem értés áthidalhatatlan szakadékát vetíti elénk. Itt is az elidegenedés, az alienáció feszegeti a társadalmi élet alapsejtjének, a családnak meglazult eresztégeit egy 18 éves lány, Éva születésnapja ürügyén. Szinte fölösleges megállapítani, hogy a szerző a fiatalok mellett áll ki, szinte az ő szemükkel mutat be egy, hibáiban és konformizmusában megrögzött házaspárt. Ez az aránylag rövid terjedelmű hangjáték a kritikai realizmus eszközeivel villantja elénk az önámításba menekülő kispolgárt, az olyan egzisztenciákat, akik legjobb akaratuk ellenére sem képesek már többé emberek lenni. Tragikus kilátástalanság bontakozik ki a párbeszédekből.

Az anya a külvilág neki nem tetsző behatásai ellen nyafogással, migrénnel és gyengélkedéssel védekezik; undorítóan önközpontú, aszszociális lényé torzult figura. De hasonló az apa is, akit hivatalában a szüntelen megalkuvás ugyancsak erkölcsi gnómmá aljasít. Ezek tudatában, e tragikus felismerés után a lány azzal teszi próbára szülei szeretetét, e szeretetnek a közöny hamuja alatt pisllákoló szikráit, hogy bejelenti: albérletbe költözik. De még ezzel az alapjában véve gyermeki ravaszkodással sem képes egy kis megértést vagy szeretetet kicsiholni belőlük. Végül is, hogy valamiképpen elszigetelődjön a két erkölcsi roncsból, ezeket mondja: »Rájöttem, hogy nálatok is lakhatok albérletben.«

Németh kitűnő ismerője az ifjúkor erkölcsi válságainak, ezt bizonyítják ifjúsági regényei is. A környezetrajz — természetesen ez esetben a párbeszédből és monológból kirajzolódó környezetrajzról van szó — nála távoli visszfényként, úgy mellékesen játszik bele a cselekménybe, de így is nagyjából megválaszolja az erkölcsi elferdülések társadalmi okait.

A hangjátékot Vajda Tibor rendezte. A figurák beállítása nem okozhatott neki különösebb gondot, hiszen a bajok okozói köztünk vannak. Hibája talán, hogy a szülők korlátoltságát már-már karikatúrává túlozta.

Az apa szerepét Nagygyellért János, az anyáét Kiss Júlia alakította. A két nagy tapasztalatú művész játéka mondhatni, hogy híven tükrözi azt a játéknívót, amely nálunk, hazai, magyar viszonylatokban a korrektséget jelenti. Nagygyellértné Kiss Júlia az anya figuráját vérlázítóan ellenszenvenné formálta.

Éva szerepét Várady Hajnalka játszotta. Nagybecsvágyú, intelligens színésznő, akinek alakítókészsége az utóbbi időben jelentékenyen gazdagodik, színesedik.

Szimin-Boschán Magda *Fivérek* című hangjátéka Saffer Pál kitűnő fordításában a háború lélekromboló erejének kései, máig érző gyűrűzését mutatja be.

A véletlen játéka egy orvosrezdes törvényes és törvénytelen fiának, továbbá az ezredes feleségének, a »vörös burzsoázia« képviselőjének, valamint a törvénytelen fiú feleségének a találkozását idézi elő. Megindul az »ügy«, vagy még inkább a sokszálú ügyek tisztázása, ami érthetően hiábavaló igyekezet már. A külön pályán futó életek már csak a rokonszenv és ellenszenv interferenciájában találkozhatnak egymással, mert az életet nem lehet második, javított kiadásában újrakezdeni.

A három ismertetett hangjáték közül Szimin Magda művének a legteljesebb a társadalmi beágyazottsága. Mai életünk egynémely jelensége bontakozik ki benne, mint amilyen a vezető posztion levők gyermekeinek kivételes, a plebs által megvetett helyzete, egyazon apa összkomfortban és a hadiárva otthonába felnőtt gyermekeinek, egy vérségi kapcsolatokkal összetartozó családnak a háborúval és a fokozatos elembertelenedéssel megkavart sorsa. A *Fivérekben* azonban felfedhetők erőltetetten ható kitérők is, de igazi asszonyszívvel megírt megható részletek is.

Ezt a három hangjátékot Varga Istvánnak, a rádió főrendezőjének az irányításával adta elő ugyancsak jól összeválogatott színészegyüttes: Fejes György (ügyeletes orvos), Sántha Sándor (orvosrezdes), Romhányi Ibi (az ifjabb Markovič dr. felesége), Tusnek Otília (az orvosrezdesné), Faragó Árpád (ifj. dr. Markovič), Nagyellért János (kórházigazgató) és ismét egy kitűnő alakítás Szkopál Béla részéről (az ezredes törvényes fia) sok egyéni ízzel, a megszemélyesítést szinte plasztikusan »látatató« játékkal.

A rendező is, a színészek is a nálunk kifogástalannak elfogadott színvonalat garantálják. A mesterség kitűnő ismerői valamennyien, ami egyben azt jelentheti, hogy ihletettebb óráikban a legtöbbre, a maximumra is képesek.

Végül néhány szót a megvalósítás névtelen hőseiről, szürke eminenciásairól is szólnom kell. Elsősorban Varga Éváról, aki zenei tanácsadói minőségében a rendező leghasznosabb munkatársainak egyike. Külön stúdiumot érdemelne az a végtelenül türelmes kutatást igénylő munka, amellyel Varga Éva remek hozzáértéssel ad zenei szárnyakat a szöveg érzelmi összetevőinek. A muzsika nála hol líraian ellágyuló, hol groteszkül gunyoros, hol meg megrázóan drámai, vagy éppenséggel gondolatindító.

Itt vannak továbbá a hangterek és hanghatások országos viszonylatban is ismert, a rádióban alig méltányolt dolgozói — a hangfelvevők: Stanislav Stepanovič, Ivan Fece, Morvai Károly, akik feleményen, önállóan kikísérletezett trükkökkel varázsolják életszerűvé, életteljessé az egydimenziós, a pusztán emberi hangra épülő láthatatlan színházat.

OLVASÓNAPLÓ

EGY ÉLETMŰ KORSZERŰ ASPEKTUSAI

Tanulmányok, 4. füzet, Petőfi.

Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványa, Újvidék, 1973.

Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének kiadványai közül a 4. füzetet a Petőfi-évforduló jegyében szerkesztették meg. Ismert irodalomtörténéseink, nyelvészeink, a tanszék előadói, szolgáltatnak adalékokat a szerteágazó Petőfi-irodalom gazdagítása céljából. Legtöbbször az eddig még figyelmen kívül hagyott szempontok járulnak hozzá a költő életművének értelmezéséhez, melynek egyik alaptételét Bori Imre így fogalmazta meg *Petőfi vershagyományáról* (7—20.) című tanulmányában: »Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy Petőfi költészetének irodalomtörténeti interpretációja nem maradhat eddigi vizsgálódásaink körében: Petőfit (mint ahogy minden alkotót) elsősorban nem a maga korának kell megszerezniünk, hanem a magunkénak (S. K. K. kiemelése), kamatoztatva az elmúlt százhuszonöt esztendő költészeti—irodalmi tapasztalatait is.« (7.) E tényező elfogadása, alkalmazása Petőfi életművének újbóli felmérésében nem a legendák Petőfijét hozza számunkra emberközelségbe, célja nem az eltávolodás, az elérhetetlenség, megközelíthetlenség, hanem annak igénye, hogy a XIX. század egyik legragyogóbb alakja mindennapjainkban, hétköznapjainkban újra otthonra találjon, a lüktető, eleven élet tartalmává nemesüljön. Éppen e Bori Imre által megfogalmazott szempont követése nyújthat alkalmat Petőfi újrafelfedezéséhez, újraértelmezéséhez, ezáltal válhat ismét élő valósággá, a XX. századi magyar irodalom szerves részévé, élettelen irodalomtörténeti anyag helyett napjaink irodalmának egyik kiapadhatatlan forrásává. S mi sem lehet méltóbb nagy költőelődünkhöz, mint szellemének állandó életben tartása merev kőszobrok felállítására, személyének misztifikálása helyett.

Bori Imre tanulmányában kísérletet tesz arra, hogy »Petőfi költői eredményeit, vershagyományát a XX. századi magyar irodalom főirányainak a tükrében« értelmezze. E célból költészetének »ismeretlenebb, kevésbé vizsgált rétegeit« elemzi, mivel »azok a költői vonások, amelyek „moderneknak” minősülnek manapság, leginkább ígéretként voltak csak meg a múlt század negyvenes éveiben«. (7—8.) Az elmúlt százhuszonöt esztendő magyar költészetének egyik megbocsáthatatlan hibájául rója fel a szerző azt, hogy nem ismerte fel »Petőfi versörökségét«, azokat a lehetőségeket, melyeket a költő egy-egy alkotása felkínált, »külföldi példák után nézett«, ahelyett, hogy »legnagyobbak tartott költője örökségét« igyekezett volna felhasználni. Tehát éppen azt tette, amire a legkevésbé szolgált rá a nagy előd; életművét befejezett, lezárt tényként, holt tőkeként kezelte, eleve kizárva annak lehetőségét, hogy a napi irodalmi gondok, »vers-törekvések« megoldási folyamatában aktivizálja azt.

Bori Imre dolgozatában biztos, az irodalomkritikus szubtilis érzékével mutat rá a magyar irodalomnak arra a korszakaira, amelyekben észrevételül elsikkadt a Petőfi-örökség, mindamellett, hogy a felvetődött problémák megoldásának egyfajta lehetőségét magukban hordozták.

A Petőfi-epigonok, a »nyugatos« költők és a magyar avantgarde időszakát jelöli ki Bori Imre mint olyan korszakokat, amelyekben észrevételül átlépték, megkerülték a Petőfi-hagyományt.

A legproblematicusabbnak az első korszakot tartja, mely mintegy eleve meghatározta a továbbiakra nézve is a Petőfi-örökség sorsát. »Arra a, Horváth János szavaival, „tárgyas lyrára” gondolunk, mi Petőfi versvilágában megjelent költészete nagy eredményeként, és a jövőendő költészeti törekvések zálogaként is« (9.), de amely elsőkélyesedett, miután »a nemzet és haladás« kettős problémájában az előbbi emelte magas piedesztálra a magyar líra, az utóbbi rovására, ami beszűküléshez, korlátozottsághoz, végső soron a provincializmusban való megrekedéshez vezetett a múlt század harmadik harmadában. Ugyanakkor döntően kihatott arra is, hogy a továbbiakban még inkább elhomályosuljon az a Petőfi, kinek huszonhat év elegendő volt arra, hogy életműve a jövőendő korszakok költészetének csárait is melegágyában tárolja.

Bori Imre elsősorban a *Felhők* és a *Tündéralom* költőjével foglalkozik. Körültekintő elemzéssel világít rá az 1846-os Petőfi és Baudelaire rokonvonalaira, és a Nyugat-nemzedéknek az »objektív líra« lehetőségeit kutató, de ugyanakkor Petőfítől való eltávolodására. Pedig »Petőfi versemléke átűt a modernebbnek vallott és érzett Baudelaire magyar szövegén, és az 1846-os esztendő Petőfiének verseit idézi emlékezetünkbe« (14.) — írja egy Babits-fordítás kapcsán.

A magyar avantgarde egyes, elsősorban formai kérdéseit boncolgatva, helyesen állapítja meg, »hogy ez a mozgalom sem kereste magyar „őseit”«, de éppen az avantgarde vers tette lehetővé *Az örült*, a *Felhők* c. ciklus egyes darabjainak és nem utolsósorban *Az apostol*nak az újraértelmezését. Ha tartalmilag nem is, de formailag »a vadromantikus monológvers típusa«, »a szabadversnek nevezhető költői alakzat« (18.) Petőfi említett műveiben nyomon követhető. Bori Imre ugyancsak felhívja a figyelmet *Az apostol* poémajellegére, amelynek — akárcsak a *Bolond Istóknak* — kevés köze van »a múlt századi magyar verses regényekhez és elbeszélő költeményekhez, de egészen közvetlenül kapcsolhatók Kassák Lajos „epozsaihoz”« (19.)

Bori Imre tanulmányában a Petőfi-kutatás újabb aspektusaira hívta fel a figyelmet. A Petőfi-életmű újraértelmezésének, revíziójának igényét, szükségességét sugalmazza írása, amely az egy évszázados mulasztás pótlására utal: a legundák Petőfije helyett egy élő, eleven, hatékony, lélegző Petőfi számára követel helyet napjaink irodalmi köztudatában, amit Bosnyák István itt közölt cikkében így fogalmazott meg: »szubjektíven termékeny viszonyt kell teremteni a költővel«.

Bosnyák István *Sinkó Ervin Petőfi-képéről* (21—51.) írt hosszabb tanulmányt, melyben az író Petőfiről szóló írásait elemzi, különös tekintettel arra, milyen módon viszonyult Sinkó életének különböző fázisaiban a Petőfi-életműhöz, melyek azok a problémák, melyek Sinkót különösebben foglalkoztatták Petőfivel való »termékeny« találkozásai során. E találkozások nem a Petőfi-portré megalkotását eredményezték, hanem Sinkó »saját Petőfi-képét« formálták meg, egy új megközelítési mód mellett tanúszkodva, amely tulajdonképpen Bori Imre már előbb idézett alaptételének, az újraértelmezések egyik variánsát konkretizálja, ti.: »mit jelent a mi számunkra — a mai élő én, te és ő számára — a Petőfi-vers?« (22., B. I. kiemelése). Bosnyák a saját értelmezés mellett foglalt állást.

A szerző végigvezeti az »Arany contra Petőfi« szálát Sinkó Petőfiről szóló írásaiban. Ifjúkori »tartózkodó álláspontját Petőfi költészetével szemben« nemcsak »akkori politikaellenességé«-vel magyarázza. »A forradalom mitizált szellemével való szervenvelyes«, állandó vitának, csatározásnak jelentős része volt abban, hogy Sinkó elérkezzen ahhoz a ponthoz, amikor Petőfi forradalmiságát nem tekintette többé »felelőtlenül disszidens, bünyösen előrefutó romantikus, nem naivan esetlen, történelmileg haszontalan

donquijotteriá«-nak (35.), hanem a forradalmi következetesség, a Forradalomhoz való hűség kivételes mintaképének.

A »költő és szerep« problémakör szintén foglalkoztatta Sinkót. E kérdés tisztázásával, a dilemma feloldásával, Bosnyák véleménye szerint, Sinkó adós maradt; konkrétan azzal: »lehetséges-e egyáltalán a közönséggel, a másokkal, a tömegekkel való *maradéktalan*, a szerepjátszás *legkisebb* jelenlététől is mentes azonosulás?« (37., B. I. kiemelése). A Petőfi és általában az alkotó művészek szerepjátszása nemcsak a »személyi gyengeség«-nek tudható be, de az »objektív sors következménye«-ként jelentkezett. Bosnyák helyesen világít rá Sinkó éles meglátására, aki »Petőfi nagyságát (...) többek között épp abban látja, hogy e sors viselőjeként, e sors *ellenére* is leginkább mégsem „vátész” és ragyogó pozór, hanem — költő tudott maradni«. (39.)

A sinkói Petőfi-kép harmadik problémáját Bosnyák »a vallomásnak tudatosan határt szabó s csak *részben* feltárulkozott lírikus«-i (39.) magatartásában látja. A Petőfi-életmű magában rejt egyfajta csalóka látszatot, mely a felületes olvasót könnyen félrevezetheti. Költészete azt a benyomást kelti, hogy Petőfi életében minden egyszerű, tettei, cselekedetei nyomom követhetők, rengeteg adatot tartalmaznak. S itt meg kell állnunk egy pillanatra. Az adathalmaz nem jelenti egyben azt is, hogy Petőfit, az embert könnyebben megismerhetjük általuk. Sinkó ezt a következőképpen fogalmazta meg: »verseiből csak az élete története szól hozzánk, de a világ egyik legnagyobb lírikusa legintimebb magáról sose szólt«. (42., S. K. K. kiemelése) S éppen ez a felismerés igazolja azt a tényt is, hogy ma mindannyian a legendák Petőfijét ismerjük, míg a hús-vér Petőfi egyre messzebb távolodott tőlünk.

Bosnyák István a sinkói Petőfi-portrérészletben »lényeges«-nek és »maradandó«-nak tartja azt a módot, ahogyan Sinkó »saját esztétikai érzékenységgel« az »autentikus Petőfi-költészet«-et megragadta, amely nem azonos a könnyen érthető, mindennapivá degradált és sekélyesített Petőfi-életművel.

A sinkói Petőfi-kép elemzése révén Bosnyák olyan időszerű igazságok megfogalmazásáig jut el (ami a mai irodalomtörténeti állásfoglalást illeti), melyeknek figyelembevétele nélkül korunk irodalomkritikusainak munkája terméketlen, élettelen adathalmazzal gyarapítja ugyan egy-egy műalkotás irodalmát, de döntően újat, termékeny forrást nem szolgáltathat.

E megközelítési mód első tétele az örök igazságok jelenlétének felismerése, melyek gyökerезhetnek egy-egy társadalmi valóságban, de a *megfogalmazás*, a *hogyan* az alkotó művész szubjektív, egyéni hozzáállásától függ. (S. K. K. kiemelése) Az örök igazságok kimondása vagy meghaladja a fennálló társadalmi körülményeket, s akkor a »mű több, mint a társadalom függvénye«, vagy pedig az alkotó csak a maga korának számára produkálja művészetét, s akkor az nem lesz más, »mint történelmi dokumentum«. (47.)

Az előbbiből logikusan következik Bosnyák István második tétele az »ezerarcú költői szó«-ról, mely »a vele dialógust teremtők szenzibilitásától, esztétikai-etikai érzékenységtől függően mindig újabb és újabb arcát mutatja fel, s ezáltal — és csakis ezáltal — teremt magának időállóságot, utóéletet, *élő* hagyományt«. (50.)

Énnek az irodalomkritikusai magatartásnak, hitvallásnak jegyében lehet csak újra emberközelségbe hozni nemcsak az elmitizált, ellegendásított Petőfi-életművet, de irodalmi örökségünk majd minden óriását, kiknek alakját, életművét elhomályosította, sokszor öntudatlanul is meghamisította az önkényes megszépítésre való törekvés, míg máskor a tudatos elferdítés tanúi lehetünk az egyes korszakok politikai hozzáállása jóvoltából.

A harmadik tétel pedig annak a ténynek megfogalmazása, hogy az irodalomkritikusnak eleve le kell mondania »az igazi«, »a végleges« igazságok meghatározásáról egy-egy alkotó vagy műalkotás esetében, az eleven, a termékeny hagyomány érdekében. Nem »öntudatlan temetési szándékra«, végleges, lezárt életművekre van szükségünk, hanem »nemze-

dékenként újra- és újrászülető, az egymást követő saját felismeréseivel, egzisztenciális problémáival, kérdéseivel és kételyeivel megtermékenyülő polifonikus«, megkérdőjelezett, »időtlen és habártalan« életművekre. (51. B. I. kiemelése)

Gerold László a *Kortársunk a drámaíró Petőfi* című inásával járult hozzá a *Tigris és hiéna* című egyetlen ránk maradt, és a Kazimir Károly-féle körszínházi bemutatóig majdnem teljes egészében elmarasztalt Petőfi-mű revíziójához (kivételt képez Meltzl Hugó kolozsvári tanár, aki »geniális« műnek tekintette Petőfi eme egyszülöttjét). Írásában kitért a majd több mint egy évszázad folyamán keletkezett Petőfi-tanulmányokra, melyek egyöntetűen, ha különböző aspektusokból is megítélve, e drámát a költő kisiklásának minősítették. Riedl Frigyes, Horváth János, Hatvany Lajos kritikáiból idézve, rámutat azokra a szempontokra, melyek hatással voltak a negatív vélemény kialakítására ezzel a művel kapcsolatban. He-lyesen világít rá arra a tényre, hogy Petőfi drámája nem tanulmányozható a *Felhők* költőjének alapos ismerete nélkül, hogy — mint ahogyan a klasszikus Petőfi-irodalom elmarasztalta a költő életének eme fordulópontot jelentő korszakát, mélypontnak tekintette azt — ezzel szoros összefüggésben van a dráma elítéltetése is. A körszínházi bemutató kapcsán Gerold részleteiben mutatja ki a mű korszerűségét, ugyanakkor utal azokra az elemekre, melyek a mű keletkezésének korát juttatják eszünkbe.

A mű sikertelenségének egyik oka az volt, hogy nem kifejezetten történelmi (még kevésbé nemzeti) dráma, habár annak stílusjegyei fellelhetők benne. Gerold »a történelem köntösébe bújtatott én-dramának« nevezi a művet, mely »a költő válságkorszakának terméke«. Mint ilyen, semmi esetre sem felelt meg a korában divatozó romantikus dráma követelményeinek. A mű lényegesen több, mint egy történelmi dráma. Gerold megállapítja: Petőfi önmagáról, saját problémáiról akart írni, »s éppen ebben válik kortársává napjaink drámaíróinak, akik nem ábrázolni akarják a világot, környezetüket, hanem magukból hozzák, vetítik ki azt a világrést, mely műveik életre hívója és alapja«. (90.)

Ebből következik annak a megállapításnak helyénvalósága is, hogy a *Felhők*-korszak válsága ezzel a kibeszéléssel, kiírással közelebb jutott a megoldáshoz, tehát e szempontból sem lényegtelen a Petőfi-dráma elemzése.

A *Tigris és hiéna* »a formai jegyek számbavétele« alapján — Gerold megállapítása szerint — »könnyen a romantikus művek közé sorolhatjuk«. (95.) Ennek mellőzésével azonban »korszerűbb kicsengést kap a szöveg, mai hangzásúvá válik«. (95.)

A Dersi Tamás- és Koltai Tamás-féle újraértelmezések kivonatos ismertetése mellett Gerold megkockáztatja annak a véleményének kinyilvánítását is, hogy Petőfi drámája a modern dráma szempontjából »Camus mellett Beckett és Sartre kortársává is válik«. (90.) Ennek igazolásául a szindarab egykor bizarrnak, groteszknak tartott részeire utal, a mű eme vonulatát tartja a »legközvetlenebb kapcsolat«-nak korunk modern drámairodalmával. A Shakespeare-rokonságot csak jelzi írásban a szerző. Annak kifejtését egy másik tanulmányában ígéri.

Gerold írása is az elmarasztalás revíziója jegyében született. Nem »a remekművet megillető dicsőítés« volt a szándéka. Azt igyekszik bizonyítani, hogy »a *Tigris és hiéna* tartalmaz olyan jegyeket, melyek napjainkban történő színpadraállítását jogossá teszik; eszközei, tartalmi és formai megoldásai közt szép számmal van ma is korszerű, élő kellék és gondolat is.« (85.)

Szerves egészét alkot Penavin Olga *Petőfi a jugoszláviai magyarok emlékezetében* (119—139.) című dolgozata (melyben egyfajta közvélemény-kutatás eredményeit összegezi), és Szeli István *Legenda és valóság* (141—155.) című írása, mely részben megmagyarázza az előbbi tanulmányban konstatált helyzetet.

Szeli István a Napló egyes évfolyamaiban igyekezett kikutatni a Petőfiről közölt cikkeket, megemlékezéseket, melyek döntően befolyásolták az

olvasók Petőfiről alkotott nézeteinek, véleményeinek kialakulását vidékünkön, s nem utolsósorban a költő alakjának ellegendásítására hatottak ki.

Víg Lajos Naplóbeli legendateremtő eredményeinek szálai éppen a Penavin Olga által összegyűjtött és felmért anyagig vezetnek. Az adatközlők ismereteinek felmérése ugyanakkor felhasználható a tévhitok eloszlására is az oktatómunka további folyamatában.

Szeli István tanulmánya Kohlmann Dezső zombori tanár Petőfivel kapcsolatos írásaira is felhívja a figyelmet, kinek »Petőfi-képe mentes a Napló egyéb írásaiban kifejezésre jutó káspolgári ízlésnek attól a tola-kodóan intim és bántó hangnemétől, közleményeitől, amelyek (...) anek-dotává silányítják ezt a nagyszerű életet(...)«. (144.) Különösen azért je-lentős Szeli István Kohlmann-felfedezése, mert felhívja a figyelmet arra, hogy amikor a hivatalos irodalomtörténet is legtöbb esetben a Petőfi-kér-dés periférikus problémáit boncolgatta, nem beszélve a vidékünkön dívó különböző epigon szemléletek elburjánzásáról, Kohlmann felhívta a fi-gyelmet »a költő valóságos értékeire, megbecsülésére, s noha következet-lenül, igazi kritériumok nélkül, de ő rajzolt nálunk először világirodalmi háttérrel és európai perspektívát Petőfi alakja mögé (...)«. (145., S. K. K. kiemelése)

A Magyar Tanszék tanulmánykötetéből elsősorban azokról az írások-ról szoltunk, melyek, úgy érezzük, a Petőfi-életmű megvilágításának újabb korszerű aspektusaira hívták fel a figyelmet: értem alatta a méltatlanul elmarasztalt *Felhők* költője újraértékelésének kérdését (Bori, Gerold), az időszervi irodalomkritikusi magatartás igényének hangsúlyozását (Bori, Bos-nyák). Szeli István tanulmánya pedig még egy adalék a majd egykor megírandó vajdasági irodalomkritika fejezetéhez.

STOJANOVIC-KÁICH KATALIN

KORRAJZ VAGY TÖBB ANNÁL?

GION NÁNDOR: *Virágos Katona*.

Forum, Újvidék, 1973.

Gion új regényére talán az a legjellemzőbb, hogy igen különböző ábrázoló eszközöket használ fel mondanivalója kifejezésére. Ezért az, aki azt tűzné ki maga elé célul, hogy meghatározza irodalomáramlati hovatartozását, nehéz helyzetben volna. Mégis ha röviden meg kellene határoznom, mi-lyen regény is a *Virágos Katona*, azt mondanám, hogy egy Bildungs- vagy Entwicklungsroman. Szerintem ez a germanisztika területéről kölcsönvett kifejezés nagyjából jól jellemzi. A szerző igyekszik művét a főhős fejlődé-sének bemutatására összpontosítani. Ezért a *Virágos Katona* e szempontból sokban emlékeztet a klasszikus polgári nagyepika egy olyan világirodalmi méretű és értékű alkotására, mint amilyen a svájci Keller Zöld *Henrikje*. Igazságtalanok lennénk azonban Gionnal szemben, ha nem térnénk ki alkotásának más összetevőire is.

Már az első mondatban pontosan definiálja a cselekmény helyét és időpontját: Szenttamás, a múlt század vége. A színhely a továbbiak folyamán is szinte mindig Szenttamás, kivételt képez a befejező rész, mely valahol Galiciában játszódik le. A hősök főleg szegény emberek, de felvonulnak a középréteg képviselői, például az iparosok, sőt az uralkodó osztály képviselője, egy magyar nemes is. A hangúly azonban inkább a társadalom szélén élő két fiatal sorsának ábrázolásán van. A két hős: a »mesélő«
Rojtos Gallai István és barátja, Török Ádám. Kettőjük életére az jellemző, hogy nem tudnak, vagy (az előbbi esetében) nem akarnak beilleszkedni környezetükbe. Rojtos citerázásból tengődik, míg Török, miután a pász-torkodásból elcsapják, magányos farkassá, majd útonállóvá válik. A cselekmény gyorsan perog, feszült párbeszédet váltogatják egymást, ezért a regény olvasmányos. Az író a korabeli társadalmat nem igyekszik teljes-ségében ábrázolni, emiatt műve csak súrolja a Veres Péter-i szociográfiát, az ábrázolt világ inkább csak keretül szolgál az eszmei mondanivaló kifejezésére. Elsősorban a társadalmi rajz élessége hiányolható, minden elmosódott, meseszerű, itt-ott anekdotikus, mitikusba hajló. Ezt a hangnemet valószínűleg a szerző nosztalgikus szeretete szülte, melyet az ábrázolt kor, annak hősei és légköre iránt érez. A felületes olvasó úgy vélheti, hogy ifjúsági regényről van szó, mivel a háttér laza és ködös ábrázolása, a meseszerűség erre utal. Gion regénye azonban sokkal több ennél, értéke másban rejlik.

Súlypontja eszmei üzenetén van. Az eszmei mondanivaló pedig a főhős fejlődéséből és a Virágos Katona e fejlődésben betöltött szerepéből fakad. Rojtos Gallai István szabad madárként él, idejének nagy részét a település közelében levő Kálvárián tölti el szemlélődve, figyelve a szegény földmű-veseket, akiket sajnál, de ugyanakkor le is néz földhözragadtságuk miatt. A Kálvária képei iránt különös vonzalommal viseltetik, elsősorban a kor-bácsos Virágos Katona alakja ragadja meg álmódosásra hajlamos lelkét. Úgy véli, arca mérhetetlen boldogságot fejez ki, s ez számára izgató, mert az őt körülvevő durva valóságban talán nincs is boldog lény. Egyedül az álmódosó falusi kanász boldog, de épp az ő szerencsétlen pusztulása vilá-gítja meg számára a Virágos Katona boldogságának titkát: »... el kell menni onnan, ahol a ronda dolgok történnek« (118.) — más szóval: a ne-hezen elviselhető valóság elől nem menekülhetünk el, de megmarad szá-munkra a gondolat szabadsága, a szellemi bezárkózás, elszigetelődés. Miun-tán hősrünk erre a megállapításra jut, még többet tartózkodik a gondolat festői megtestesítője, a Virágos Katona társaságában, közelében bizton-ságban érzi magát, »megvédve mindentől és mindenkitől«. (164.) Rojtos a fenti gondolatok alapján az összpontosítás oly magas fokát éri el auto-szuggestió útján, hogy csodálatos és meseszerű utazásokat tesz meg a kép-zelet világában, ahol boldogság és örök igazság uralkodik. Nem válik azon-ban ártatlan álmódosóvá és társadalmilag tétlen, szürke lényvé. Fejlődése tovább tart, a valóság durván behatol életébe: kitör a világháború. Kétség-beesetten tiltakozik ez ellen: »Márpedig én nem akartam tudni a hábo-rúról, és arról sem akartam tudni, hogy három nap múlva be kell vonul-nom« (211.), de barátja, Török Ádám szavai: »A dolgok léteznek akkor is, ha te nem gondolsz rájuk« (215.), végleg megtanítják arra, hogy hiába igyekezett elszigetelődni a valóságtól, elmenekülni tőle. Az ember társa-dalmi lény, tudata a korabeli társadalmi viszonyok összességének függ-vénye. Rojtos még tiltakozik: »De a Virágos Katonából soha életemben nem akarok kigyógyulni« (215.), azonban az események magával ragadják, visszatér a valóságba, fejlődése, tudatának formálása tovább folyik. Külö-nös paradox, hogy a töréspontnál Török Ádám fejlődése ellenkező irányú: ő teljesen kivonja magát a társadalom játékszabályai alól és igyekszik el-szigetelődni. Groteszkül, de ugyanakkor igen jellemzően hat vezeklése le-bukásakor: a korabeli társadalom azért bélyegzi meg, mert katonaszöke-vény, nem pedig azért, mert rabló. Rojtos tehát társadalmi lényvé változik újra, szerelemre gyúl és a regény végén, mint a mesében, elnyeri jutalmát, a német molnár lányának kezét. Beilleszkedése a valóságba teljes »siker-rel« jár. Hiába megy vissza a Kálváriára: »A Virágos Katona elment a Kálváriáról. Idejöttek ezek a nyomorult, jajgató emberek és elűzték.« (239.)

Az a benyomásom, hogy a főhős társadalmosítása kétes végeredménnyel jár: Rajtos még mindig álmodozó, a többitől elütő lény. Ezzel életútja az olvasó számára lezárult, Gion befejezettnek érezte írói üzenetét.

Számomra zavarólag hatott az »Ich-Form« (egyes szám első személyben való történet- és élménymesélés) keverése a tárgyilagos ábrázolással. A regény java részében az »Ich-Form« dominál, azaz csak arról kapunk információkat, amit a főhős átél vagy egyszerűen közöl. Vannak azonban részletek, amikor Gion »beavatkozik« ebbe a monológba és mint a mindent tudó elbeszélő kiegészítő információkat közöl arról, amiről főhősének egyszerűen nem lehetett tudomása. Véleményem szerint, amennyiben Gion végig Rajtost engedte volna beszélni, regénye meggyőzőbben hatott volna, sőt a művészi ábrázolás is magasabb szintre emelkedett volna. Ellenben Gionnak sikerült egy egyéni regényötvetet megteremtése, melyben tarkán keverednek a naturalizmus, realizmus, szimbolizmus, sőt a szürrealizmus elemei. Külön tanulmány foglalkozhatna ezzel az irányzatbeli keveredéssel, mivel valószínűleg érdekes eredményekhez vezetne.

A regényben maga a mű és annak eszmei mondanivalója közötti viszony a legproblematikusabb. A fentiekben igyekeztem elemezni az eszmei mondanivalót: az ember társadalmosítása egy részben antihumánus környezetben. Tudniillik vita tárgyát képezheti, amennyiben természetesen elfogadjuk a fenti megállapítást, hogy vajon a mű tartalmából fakad-e, azaz az egyedi sors (konkrétan Rajtos Gallai István alakulásának) végső tanulsága-e, vagy pedig az író e művét egyebek között az említett eszmei mondanivaló illusztrálása érdekében teremtette meg. Szerintem az eszmei mondanivaló gyakran nem a regénybeli események függvénye, hanem attól függetlenül létezik az író tudatában, s az szándékosan, kívülről iktatja be alkotásába. Ez sokat levon Gion regényének értékéből. A főhős belső monológjai gyakran olyan szinten vannak, amely esetében elképzelhetetlen, tekintetbe véve szellemi érettségét és társadalmi élményei által kialakított tudatát. Amennyiben az író én-regényt ír, csak a hős élményein és érzésein keresztül üzenhet az olvasónak.

Gion regénye friss színfolt irodalmi tájképünkön. Legnagyobb értékeit abban látom, hogy feleleveníti vajdasági múltunk egy eddig ritkán feldolgozott időszakát, e célból különböző ábrázoló eszközöket használ, dinamikus, egy-egy hős arcképe, ha vázlatban is, de jól sikerült, akárcsak a kor életérzésének érzékeltetése. Fogyatékosága viszont, hogy az eszmei mondanivaló nem fakad szervesen belőle.

VARGA ISTVÁN

A VERS TÉRBELI KONSTRUKCIÓJA

TOLNAI OTTÓ: *Legyek karfiol.*
Forum, Újvidék, 1973.

Tolnai Ottó költészete egy bonyolult metamorfózison ment keresztül. Egy, a hagyományokkal már szakítani igyekvő, de a múlt vonzását még legyőzni nem tudó alkotó verseit nyújtja e válogatás. Bár a szerzőt még foglalkoztatják a »megszokottnak« tudott emberi és alkotói témák, mint

amilyenek: az elmúlás, művészet, emlékezés, hitvallás; de a versanyag egé-
szének eredő-irányítottsága más költészeti vonulatok felé tendál. E termé-
keny válság egy igen izgalmas, furcsa dualizmusban kap formát: az absztra-
hált nyelvi, tartalmi, képi kifejezések és fogalmak szövevényesen kapcsol-
ódnak a hétköznapi tárgymítoszú világához. E jelenségek — reakcióba
lépve egymással. — merőben új jelentéshalmazok, valamint szokványosabb
tartalmak új megformálásának, produktumainak hordozóivá válnak:

*bizony
egykor őzek ugráltak
állványod körül
ma már csak az iniciálék
méregzöld kertecskéiben*

*s tojásdad gyertyádban
egy véres tollú madárka
majd végtelen fekete szárnyát
borítja föléd*

Bármennyire is bizarrnak tűnik a nyelvi megjelenítés, az elmúlás, a
dezillúzionáltság élményét maradéktalanul megjeleníti.

Bár nem könnyen megfejthetők, de sok hasonlatot, metafizikai síkra
transzformált szimbólumot, sőt elvonatkoztatott példabeszédet találunk a
versszövegekben. E forma a költő által tudatosan meghirdetett módszer
terméke:

*csak új hangot
űthetsz foghatsz
játékhangszereden*

Ez az *új hang* keresése nyomja rá bélyegét az új költői megnyilvánu-
lásaira. Tolnai mondta egy beszélgetésünk alkalmával: »Az író és az ember
eljut valahova, egy stádiumba, ahol minden körülötte nyüzsg és
mégis minden kifordul a kezéből. Keresek egy pontot, egy biztos, egyér-
telmű támasztékot, amelyre építhetek.« Annak idején e szavak a *Gogol
halála* című könyvével kapcsolatban hangzottak el. Azóta annyi történt,
hogy a költő eljutott a tárgyakig, azonban a kutatás még korántsem ért
véget. A verseket mint e megközelítési folyamat dokumentumjait is fel-
foghathatjuk. A vonzódás az objektív világhoz végzetesen komoly, mégis az
itt szereplő dolgok játékszerek is egyben. Költészetét hozzá-hozzáilleszti
a körülötte lebegő formákhoz. Fölvet gondolatokat, azonban a következte-
tések előtt megtagadja őket, vagy elveti. Széttépi-összeragasztgatja a
képeket. Eljátszik velük, azonban az eszmélés, a tudatos funkcionálódás
előtt már más felé fordul, más után nyúl. Egy hiányos mozaikból építi fel
újra a világot. A »szavak tiszta üvegén« lát jeleníti meg azt a világot,
melyhez csupán a szavakon keresztül tért vissza, vagy ha úgy tetszik,
jutott el és fedezte azt fel, s csak azokkal kapcsolódik hozzá. Am ezek az
egybetartozás szálai sokszor elvesznek, ezért néha úgy tűnik, a költő »ki-
lóg« a műveiből, a versek önállóan, az alkotó és az olvasó tudatától füg-
getlenül változnak, formálódnak új alakzatokba. A tárgyak, gondolatok
súlytalansági állapotban lebegnek, pályájuk fókuszában a költő áll.

E jelenlét-költészetre jellemző, hogy a költemények, mint óriás ten-
geri sünök, az értelemtér minden irányába döfik hangulat- és közlés-impul-
zuszustüskéiket. A mű kilép a síkból és térbeli konstrukcióvá formálódik.
Am e háromdimenziós vers-szobrokban határtalan úr tátong, mely önálló
(sokszor kapcsolatlan) szavakkal van körülhatárolva. Azonban nem mozdu-
latlan ürességnől, inaktív semmiről van szó, hanem energiával feltöltött
élő-holt anyagról. E légűres terek is szerves részei a műveknek, tehát nem
értelem-üresjáratok, hanem az emberi élet vakfoltjai: megtorpanások, ki
nem mondott szavak, elfojtott érzelmek. Erőterek vibrálnak a kohézió nél-
küli mondatrészek között (súlytalansági állapotban lebegő széttört szobor
darabkái, melyek csak emlékeztetnek a valamikori feltételezett formára),
mozgatják ezt a csillagközi teret. Ez az energia a vers, a mondat, a szavak

felboncolásából ered. A váz lazasága megengedi, hogy kitapintsunk mindent — a rostokig, sőt azon túl is: fájdalmas filozofálgatások, tanácstalan próbálgatások, elveszettség, önmagába visszatérő közlésrendszer, melyben a jelek teljesen konvencionálisak, máskor önkényesen variálódnak. Ennek az ellentétes irányítású kettősségnek és a tébláboló, reménytelen kutatásnak szülötte az úr. Gondolat- és érzelem-gejzirek törnek fel (vetítődnek ki), megőrizve az indulatok darabosságát, intellektuális ösztönszerűségüket, melyeket a realitás és a tudatosság csak ritkán fognak keretbe: szét-széthullanak. Így alakult ki a körpálya, melynek a központja csak elképzelt — nem létezik.

Az anyagi és belső világ ilyenfajta ábrázolásmódja azonnal keresztrefeszül az egy töből fakadó ellentétek miatt: tudatosság—ösztönösség; dinamizmus—botladozás; emlékezés—időtlenség; vers—szöveg; kép—kapcsolatlan szóhalom; objektív téma—metafizikus pangás; igenlés—tagadás. Az elemi erővel feltörő szavak mozgási energiájából táplálkozik a kötet dinamikaigénye. Hatáserejük óriási.

A sorok, helyesebben mondvá a szólánolatok nem mindig jelentenek tartalmat, néha csak a folyamatot ábrázolják: elindulás—felfedezés—tagadás, vagy túllépés—újból nekirugaszkodás a meghódításra. Hogy a szöveg így is közöl, élményt nyújt, az Tolnai montázstechnikájának köszönhető. A szavak nem fontosak — a vonulat ábrázolására részletek is elegendőek, az irány (az iránytalanság) adott. Bár a gondolkodás sokszor zaklatott, öncélú játékként hat, a »kiegészítés« nem szellemi, hanem inkább az érzelmi viszonyulásokban következett be (s részben annak a termékei a költemények), ami nem azt jelenti, hogy a versek nélkülülők az érzelmimpulzusokat. A kötetben végigvonuló, ötletszerű tartalomszimbólum, a *karfiol*, azért is ilyen abszurd jelentés hordozója, mert csak lehetőség, valami elvonatkoztatott, sűrített megnyilvánulási formája a költemények tárgyának. Univerzális, sematizált téma. Az elnevezés nem lényeges: »legyen az egy pohár víz« — vall a költő erről a *Gogol halálában*.

*

A rím mint elvetett forma néhol mégis föl-fölvillan, bár csörömpölve, torzán. Bántó, önsanyargató, öngúnyoló eszköz. Ez esetben ellenverskellék. A szövegek dinamizmusa meg-megakadozó. Azonban egyes versekben (*gyászmise a 300 leégett képert*) az elmélkedő és szétmorzsolódott versemlékek között már megtaláljuk a ritmus sodrását. A meg nem írt részek itt nem fékeznek, töltve vannak mozgással, melyet a vers előbbi részei által felgyorsított tudatunk kölcsönöz nekik. A ritmusélmény felfokozott továbbfejlesztése a *Valami tompa zöreje* című költemény. Itt rapszodikus jellegről is beszélhetünk. A többi verstől eltérően hangulatilag, formailag, szerkesztésmódját tekintve egyértelmű, komplett egész.

A már említett »klasszikus formát« —, illetve ihletettséget képviseli a *vitéz nagyanyám* című versegység, mely az emlékezést mint tématermelő tudatfolyamatot hívja elő. (Emlékkállító, illetve abból merítő költemények még a *Szirmai* és a már említett *gyászmise 300 leégett képert* is.)

Törpülő zsiráf-ciklus, mely ötvözi a bizarrnak és a gondolati elemeknek a kettősségét, s melyben az ellentétes töltésű gondolatki-sülések marcangolják a versek testét, mégis komplexnek hat. A két forma nem változtatja egymást, hanem egyidejűleg jelenik meg, majdnem párhuzamosan, s így is tűnik el, csak intenzitásuk variál, kiegészítve egymást az időben. Kihagyásokra találunk, meg nem írt részekre, melyeket nekünk kell folytatnunk (közhely, ám ebben az esetben helytálló), ha nem is tudatosan, szavakba öntve, de érezve, megsejtve a sebességet, a hangnemet, s azzal kiegészíteni a leírtakat.

*

Tolnai kísérletezik. Költészete a végletek közt csapong, olyannyira, hogy megtagadja néha önmagát is mint alkotót, az alkotást, a művészetébe vetett hitét, a költészetét:

köszörüs kinek már nem adnak
 ollót borotvát
 de még tölja kocsiját zsilett-szemétben

 miért keresed a régi masinád
 a csiptetőt megénekelted már

 ne köszöröld
 a karfiol mégse ékkő

Jelenlét-, momentum-költészet. Olyan ez, mint egy *mozgás*, például egy eldobott kő pillanatfelvétele: *mozdulatlanság*, tehát paradoxon. (Még egy kettősség.) A folyamatot megkövülve látjuk, de a változás irányát, a célt nem sejtetik a művek. Összetettebb, vagy egyszerű formák követik ezeket? Melyik utat választja a költő a kínálkozó lehetőségek közül?

A válasz várat magára.

KOPECZKY CSABA

EGY FORRADALMÁR ARCÉLE

URBÁN JÁNOS: *Haláltépett élet.*

Életjel Miniatűrök 25. Szabadka, 1973.

Hozzászoktunk már a gondolathoz, hogy ha az Életjel kiadásában kapunk kézhez egy-egy újabb forradalmárcélet, úgy abban a »szabadkai műfaj« irodalmi dokumentumriport jegyeit keressük, hogy szinte mint egy történelmileg hiteles életrajzi regényt próbáljuk azt végiglapozni. Ha ily gondolattal veszi kezébe az olvasó a könyvet, úgy érzem, tévedni fog. Urbán János jelenlegi könyve nem sorolható be minden további nélkül a jelzett műfajba: szakszerűbb igyekszik lenni annál, sőt adatszerűségében, adatainak bőséges gazdagságában már-már túlszárnyalna minden tudományos szakértekezést is, s itt-ott az adattári gyűjtemény, dokumentumtár műfajához közeledik — igyekezve egyúttal mégis az irodalmi stílus vonalán kellemes, vonzó, olvasmányt nyújtani, olvasmányos írást is nyújtani az olvasónak. Úgy érzem, ezzel

egy olyan határvonalra érkezett, amelyet már — jól vigyázzon — nemigen volna szabad, nemigen lehet túllépni, mert féltő, hogy — a tudományosságból itt-ott esetleg kicsöppenve — a tudákosság határát is átléphetné, odatévedhetne. Itt a határ, nem tovább!

A könyv alcíme: *Bakos Kálmán, a forradalmár*, és nyújtja is felénk a kivégzett forradalmár életrajzát, bizonyára mindazokkal az adatokkal, amelyek ez idő szerint felkutathatók voltak, s amelyeket a szerző, igen helyesen, beleilleszt a korba, odaiktatva e »haláltépett« életet egyúttal a kortársak sorába is: megadva ezzel Bakos életének a kellő történelmi távlatot és hátteret, legalább annyira, amennyire egyúttal mint egyént és embert is elének helyezi őt, néhol talán mégis túl kevés szint rakva palettájára.

A könyv olvasmányos, érdekesítő és vonzó. Kár, hogy a szerző itt-ott megszakítja Bakos életét, hogy kapcsolatainak seregét bemutassa szinte oldalszámra menő névjegyzék beiktatásával, nemcsak az olvasmányosság kárára (az olvasó beleélésének szempontjából tekintve azt), de azért is, mert — félek — ezáltal valószínűtlenné válnak a helyek — a való, igaz konspirációs pártműködés szempontját tekintve. Lehetett így, bizonyára így is volt, de felmerülhet bennünk a gondolat: nem válik-e feltűnővé az, akit vagy százan keresnek fel nap mint nap lakásán mint központi helyzetű pártembert?! És tekintet nélkül — a közbeeső pártszervezetekre, fórumokra?! Igaza lesz a szerzőnek: így volt, így lehetett Bakos esetében, Cseh Károly esetében. De ezt jó lenne valószínűbbé tenni, megmagyarázni. Ennyit a könyvről magáról.

De a »szabadkai műfaj« most tapasztalt új jegyein elgondolkodva, fel-felmerült bennem egy-egy olyan gondolat, amelyet a műfaj művelőinek meg kellene talán szívélniök.

Az egyik gondolatot talán így fogalmaznám meg: Egyre több dokumentumriport jelenik meg irodalmunkban — a dicső közelműltből. Vajon mindvégig, mindegyikben szükség van-e még — főleg lesz-e még? — az általános munkásmozgalmi keretre? Nem fogjuk-e ezáltal egyre inkább megismételni magunkat? Nem tesszük-e ezáltal hamarosan unalmassá a műfajts a forradalmi portrékat általában is? Hacsak nem mélyítjük el ezt a keretet; hacsak azt is nem tesszük emberivé, irodalomná! Akár magát a forradalmi portrét is, amelyet hamarosan már nem tudnék elképzelni a hős gondolatmenete, érzésvilága, lelki élete, élményei nélkül.

A másik gondolatot már írásom elején felvettem: szükség van-e a rengeteg névre, adatra, felsorolásra akár egy komoly történelmi tanulmányban is, ahol talán a lábjegyzetek közé tehetnénk java részét? Anál inkább egy szabadabb (szabadkaibb) műfajú életrajzírásban, dokumentumriportban.

Hacsak nem azért, hogy ezáltal is fényt vessünk hősünk életútjára, külső és belső harcaira.

LŐRINC PÉTER

EGYÜTT A FORRADALMI HARCBAN

MILENKO BELJANSKI: *Mađari somborskog kraja u borbi protiv fašizma.*
A szerző kiadása, Zombor, 1973.

A régi Jugoszláviában kisebbségi sorsban élő magyarság helyzetéből kell kiindulni, hogy teljes értékében fölmérjük azoknak a jugoszláviai magyaroknak az osztályharcban tanúsított magatartását és helytállását, akikről Milenko Beljanski *A Zombor környéki magyarok harca a fasizmus ellen* című könyvében ír.

A királyi önkényuralom, a súlyos gazdasági helyzet, a nemzeti megkülönböztetés, az egyoldalú földreform, a polgári pártok választási visszaélései és még számos más tényező állította az itt élő nemzeteket és a kisebbségeket szembe egymással. Az ellentmondások számon tartása mellett, másrészt mindvégig

jelen van ebben a világban az osztályharc, a munkásmozgalom, ahol találkozni a kizsákmányoltak, az elnyomottak és a munkástömegek.

Ilyen életkörülmények, életfeltételek között a tudatos osztályharc adja meg a választ arra, mi készítette a Zombor környéki — és az ország más területén élő — magyarokat arra, hogy fegyvert fogjanak a faszizmus ellen.

Nyilvánvaló az, hogy az osztályalapon végbemenő kiválasztódási folyamat úgy kezdődött, hogyan azt Milenko Beljanski megírja egy-egy munkásmozgalmi harcos forradalmár életrajzában.

Balla István már 1926-ban ott volt a bezárni mezőgazdasági munkások sztrájkjának szervezői között; 1942-ben kivégzik Zomborban. Nagy István életrajzában 51 év munkásmozgalmi és pártmunkáról ír a szerző.

Kiss Ernő 1932-ben lett párttag. Egy évvel később három évre ítéli. Életútja közös mindazokkal, akiket a Jugoszláv Kommunista Párt nevelt osztályharcosnak, forradalmárnak. Kiss Ernőt, a zombori körzeti pártbizottság titkárát Szegeden végezték ki. 1941. július 19-én 24 személyt tartóztattak le, kettő kivételével mind magyar. Szeptember 15-ig a letartóztatottak száma 196-ra növekszik. 1941. október 20-tól 1942. február 15-ig 335 személy ellen foganatosítottak eljárást, akik közül 113-at elítéltek. Beljanski nagy körültekintéssel felsorolja az üldözöttek, elítéltek és kivégzettek között a magyarokat. Ez a könyv a magyarokról szól, de nem elszigetelten, hanem a tragikus események és a népi forradalom történéseinek szerves részeként mutatja be a magyarok részvételét az osztályharcban és a faszizmus elleni harcban.

Milenko Beljanski könyvének nagy értéke — nemcsak a magyarság, hanem az itt élő nemzetiségek számára is — éppen az, hogy népi

forradalmunk harcosainak életrajzán át elmondja: a magyarság haladó része már a két háború között döntő szerepet vállalt az osztályharcban. Ez a tény hatványozottan érzékelteti ezt a feladatvállalást a magyarság életében. Ebben az osztályharcban a régi Jugoszláviában az államvédelmi törvénykezés, a királyi csendőrség, 1941-től pedig Horthy vérszírósága küldi halálba, börtönökbe, fogolytáborokba, büntetőszázadokba, a keleti frontra megölni a forradalmárokat.

A haladó szellemű magyarság valójában már a Híd c. folyóiratban, a Népszava, a Korunk, a Szabad Szó hasábjain harcot hirdet a faszizmus ellen és szervezője a Népfront-politikának. A régi Jugoszlávia népeket elválasztó politikája ellenére az 1941-es ellenállási mozgalom, a népfelkelés szervezői közül nem egy magyar. A több száz ember közül 14-et mindjárt a könyv elején mint bátor partizánt kiemel a szerző. Utána következnek azok, akik 1943-ban estek áldozatul.

Sorolhatnánk tovább az adatokat annak igazolására, hogy Milenko Beljanski harcostársi önzetlenséggel, fáradhatatlan kutatói munkássága eredményeként mondja el, hogy a jugoszláviai magyarság osztályharcos tagjai a JKP megalakulásától kezdve, a Petőfi-brigád és más harci egységek hadi tetteiben, részesei a forradalmi küzdelemnek. Az I., II., III. hadsereg kötelékében, majd a vajdasági brigádokban több mint 7000 magyar harcosról ad számot ez a kiadvány.

Megjelent egy könyv — ahogy a szerző mondta: szerbhorvát nyelven, cirillbetűkkel a magyarokról —, fel kell hogy figyeljenek rá és számon kell hogy tartsák mindazok, akik népi forradalmunk hagyományai nyomán a nemzetek és nemzetiségek békés, egyenrangú környezetében munkájuk eredményéből élnek.

URBÁN JÁNOS

KÉT MŰKÖZPONTÚ TANKÖNYV

SZARVAS JÁNOS—VAJDA JÓZSEF: *Magyar olvasókönyv a felnőttek általános iskolája számára III. és IV. évfolyam.*

Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Újvidék, 1973.

Az a tény, hogy a tankönyvek felnőtteknek íródtak, külön felelősséget és feladatokat rótt a szerzőkre. A munkaviszonyban levő felnőttnek nincs kedve, sem ideje fejből tanulni, magolni. Ott szeretne a tanfolyamon, magán az órán mindent megtanulni. Aktivizálni kell tehát, hogy minél többet gyakoroljon, gondolkodjon. A szerzők maradéktalanul magukévá tették ezt az igényt. Aktivizáló, önálló gondolkodásra készítő, nemes értelemben vett szórakoztató tankönyveket írtak.

A könyvek egyik legjellemzőbb sajátossága a szerzteágazó tematikai gazdagság. A legkülönbözőbb emberi érzéseknek és élethelyzeteknek adnak teret a szerzők az élet sokszínűségét idézve. A népdalokkal kezdődik a két könyv, majd a gyermekálmok, -vágycs, -képzeletvilágon át az emberi megértés, szeretet motívumai után a nehéz történelmi idők helyfoglalásai következnek, jellemrajzok, tájhangulatok után a munka örömről, lendületéről zenének a dalok. Múlt, jelen és jövőndő fonódik egységbe ezekben a jól szerkesztett könyvekben a jobbagyorstól az ürrepülésig.

Közben észrevétlenül belopja magát agyukba a könyv (könyvek) gazdag ismeretanyaga. Irodalomelméleti ismereteket nyújtanak, műfaji, stilisztikai, verstani elemzőkészséget fejlesztenek, csiszolják a tanulók nyelvhelyességi, helyesírásijártasságát. Külön erőssége a könyvnek a fogalmazási készség gyakoroltatása, szerkesztéstani feladatai. A tanulók történelmi tudása is gyarapszik, nem az adatok terén, hanem ami sokkal fontosabb, összefüggések, párhuzamok vonásával az írásk gondolkodásra, ítéletalkotásra készítetnek.

A szerkesztés tudatos felépítésére utal a különböző elemek rendkívül ügyes összeötvozése. A két

könyv történelmi ismereteket nyújt, emóciókat ébreszt, ideológiai nevelést biztosít, elemzőkészséget fejleszt olyan művészi egyszerűséggel, észrevétlenül, erőltetés nélkül, hogy a tanuló szórakozva szerez új ismereteket, épül jellemileg és szilárdul világnézete. A könyvek szerkezetét csak dicsérni lehet. Irodalmi, nyelvi, ideológiai anyagot dolgoznak fel nagyszerű egységben nemcsak azzal a céllal, hogy ismereteket nyújtsanak, hanem játékos, szórakoztató feladatokkal a szerkesztést, fogalmazást is gyakoroltatják.

A tudásanyagot nem bemagolandó meghatározásokkal adagolják, hanem gondolkodtató elemzésekkel igyekeznek fejleszteni.

Az írói életrajzok a könyvekben nem száraz adathalmazok, hanem segítenek kialakítani a tanulóban az írók, költők emberi arcélét, művészi hitvallását. Az írói életpályák tanulmányozásával igyekeznek megláttatni az irodalom és társadalom összefüggéseit.

A könyvek megfelelnek a modern pedagógiai követelményeknek. A régi tankönyvek többnyire kinyilatkoztatatták az irodalmi, nyelvi megállapításokat, szabályokat, s azután tényekkel, adatokkal illusztrálták ezeket az állításokat. Az irodalmi szöveg alárendelt szerepet játszott. Ezek a könyvek nem adatokat magoltatnak be, inkább gondolkodásra készítetnek a művek alapján. Az elemzőkészséget úgy fejlesztik, hogy az irodalmi szöveg az új ismeretek kiindulópontja, forrása. Ezek a tankönyvek abban segítenek, hogy a tanulók elemzéssel vonjanak le szabályokat, és ne szabályok alapján elemezzenek.

Az egyes anyagrészek után változatos, aktivizáló feladatok, gyakorlatok vannak. Ezek a kérdések gazdagítják a képzeletet, fejlesztik a helyes nyelvrészetet, begyakorol-

tatják a fogalmazást. Rászoktatják a tanulókat a művek önálló értékelésére.

A modern szemlélet a tanulók aktív bekapcsolását teszi szükségesé az oktatás és nevelés folyamatába. Nem fejből kell betanulni a leckét, olyan módszerekkel lehet tanítani és tanulni, amelyek maximális teret nyitnak a tanulói aktivitás érvényesülése előtt. Segítenek abban, hogy a tanár fő feladata a közös munka megszervezése legyen. Arra kell ügyelnie, hogy a tanuló megfigyelése alapján önálló ismeretszerzésre törekedjen.

Fontos követelmény az is, hogy tanulóinknak irodalmi élményeket szerezzünk az órán, ne legyen az anyag unalmas. Azt hiszem, ezek a tankönyvek nagy mértékben segítenek a munkaszervezésben, hogy az minél színesebb, érdekfeszítőbb legyen.

Olyan szerkezetűek, hogy a világnézeti és erkölcsi nevelés az irodalomtanításnak minden részletét, mozzanatát átható, irányító tényezője legyen. Nevelési tartalma a történelmi materialista világnézet, a jugoszláv szocialista hazafiság szoros kapcsolatban a nemzetközi szocialista erkölccsel. Hogy csak a legmarkánsabb lehetőségekre utaljak ezen a téren, ami a könyvek használható kincsrétegeit illeti ebből a szempontból: Felölelik a testvériség fejlesztését, jelen van a népek egymásra utaltságának tudata, a szabadságvágy elmélyítése, a szegénység nyomora a múltban, a kiszakmányolás meggyűlöltetése, a

proletársors keménysége, hogy juttunk a mába a jellemnyomorító, megalázó korból, a háború borzalmai, az új világ ígérete, az igazság szépsége, a barátság melege, a munka öröme, a merész vállalkozások (tudományok, űrrepülés) bátorsága, kitarása és ígéretei stb.

Minden fejezet élén egy képzőművészeti alkotás idézi a hangulatot, mutat rá a tematikai lényegre és fejleszti a tanulók vizuális kultúráját. Ezek a képek az irodalmi szövegekkel való tematikai párhuzamokkal, hangulati, emocionális töltésükkel intenzívebb elmélyülésre készítetnek. Elég nagy fogyatékoságuk ezzel kapcsolatban a tankönyveknek, hogy nem közölnek színes képeket. A színes tankönyvek elterjedtsége az egész világon és az a meleg fogadtatás, amelyben a tanulók részesítik őket, most már nálunk is követelő igény, amit a tankönyvszerkesztőknek (vagy más tényezőknél) akarva, nem akarva figyelembe kell venniük.

A népdalok dallamukkal együtt keletkeznek és terjednek, szövegük önmagukban nem teljes értékűek. A tankönyvek ezt a tényt is figyelembe veszik, ezért kottákat is közölnek.

A tördelés és a betűformák megfelelnek a mai követelményeknek, a papír minősége közepes. A fedőlapok ízlésesek.

Összegezve az elmondottakat: ezek a tankönyvek tartalmuknál fogva funkcionálisak, megfelelnek az újabb követelményeknek, megérdemelnék a színes illusztrációkat.

ERDÉLYI LÁSZLÓ

LÉNYEGLÁTÁS ÉS TÖMÖRSÉG

ORTUTAY GYULA: *Fényes, tiszta árnyak.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Ortutay Gyula majdnem minden évben megörvendeztet bennünket egy új könyvvel, ezek között van-

nak népköltészeti kiadványok, tanulmánykötetek magyar és idegen nyelven egyaránt. Nem is tudjuk

sokszor, hogy a sokoldalúságot vagy a hallatlan és egyetlenes termékenységét csodáljuk-e inkább. Szerzőnknek akár életelve, mottója is lehetne ez a mondata: »Különbösen is mindig szerettem optimistán nekikezdeni a munkának, nem nagyon aggasztottak a nehézségek« — írja Bartók Bélára emlékezve. (145.) Ez az önbizalommal telített bátor hit serkenti oly korán már írásra és tettek-re — e kettő nem válik el életében —, és mivel vitorláját mindig csak fényes szellőkre bontotta, »kezdő« és mai írásai között alig van érték- és stíluskülönbség, tartalmi-eszmei pedig éppen semmi: kevés tollforgató ember mondhatja el, hogy írásai évtizedek múltán is ilyen frissek és elevenek maradtak. (Pedig nem is akármilyen évtizedekről van szó!)

Mindenben hasonló a helyzet ezzel a vegyes válogatással is, melyet minden látszólagos sokfélesége ellenére is összetart Ortutay Gyula sokarcú egyénisége. E köteteket az irodalmi és a néprajzi kritika elismeréssel fogadta, többnyire részleteken »csemegézve«, holott a *lényeglátás* és a tömör összefoglalás éppenséggel a fő erénye. Bonyolult jelenségek értelmezésére éppúgy megtalálja a legtömörebb megállapítást, mint egy-egy művész, tudós vagy közéleti férfi jellemrajzában. A néprajz hajnaláról, indulásáról pl. így ír: »A nyugat-európai műveltség sajátos gondolatrendszeréből nézte ezeket a számára teljesen idegen kultúrformákat...« (14.); és később ennek éppen az ellenkezője, a Claude Lévi-Strauss-féle abszolutizálás, amelyet Ortutay magától a jeles elméleti kutatótól idéz: »... a néprajztudomány nem csupán egy a sok társadalom- és emberi tudomány közül, hanem minden, az emberrel kapcsolatos kutatásnak tudományos megnyilvánulása, amelynek a többi tudomány csak tapasztalati oldalát képviseli.« (364.) Talán még frappansabbak e megállapítások, amikor népköltészeti, irodalmi jelenségekről és személyiségekről esik szó. Megtudjuk pl., hogy »A mese valójában nem „mese”« (21.), már ti. amikor eleven életet él egy adott közösségen belül; Babits Mihály jól jellemzi e Tamási Árontól való idézettel: »Világítótorony volt ő és nem elefánt-

csonttorony« (334.); Devecseri Gábor pedig — saját vallomása szerint — »... az elmúlással játszott fogócskát« (342.)

E könyv eligazít: tudománysszakok, művészetek, korszakok és személyiségek »iránytűje«. Oldott stílusban fogalmazva kapjuk az igazán bonyolult kérdések vagy az elentmondásos, összetett egyéniségek »kulcsát«. A népköltészeti kutatás örök dilemmáját Ortutay így jellemzi: »Merőben idegen eszközökkel akarja megrögzíteni, állandó, változatlan formában megörökíteni azt a mesetípust, mesét, amely sohasem ugyanaz, mindig új változatokban bővelkedő«. (29.) (Nem véletlen, hogy éppen ő jutott el a »szájhagyomány filológiája« kérdésének elméleti általánosításáig.) A sokat vitatott, kétségtől sok eredményt is felmutató ún. földrajz-történeti finn iskolát tömören így jellemzi: »... szinte mechanikusan „tökéletes”. (18.) Helyére teszi az ősi—népi—régii—idegen—érdekes fogalmakat és megtalálja ellentétpárjaikat is; ilyen módszer segítségével interpretálja pl. a mesében jelentkező „új” motívumokat: „Ebben a mesében a *repülőgép* nem is kiugró új elem: éppen oly titokzatos, mágikus hatalom, mint a boszorkány szénvonója.”« (35.) Repülőgép és szénvonó, esetleges kicsinységükben, látszólagos összeférhetlenségükben is így kapnak helyet a népmesében, ebben a nagy gyűjtőmedencében és innen meríti ki ezeket, és helyezi el megfelelő módon a kutató éles tekintete, illetve biztos keze.

Kedvelt módszere a vitatkozó kifejtés (Radnóti-ról szólva pl. a 180. oldalon), a különféle nézetek és eszmék közvetlen ütköztetése (pl. az iskolai nevelés szerepéről szólván a történeti visszapillantásban) és általában a sarkítás, mely a lényeglátás és -látatás igényéből fakad. Ez a különböztetés az élet jelentős és jelentéktelen dolgai között adja szájába vagy a tollára — ez nála egyre megy — a pozitív töltésű, haladó és előremutató mozzanatokat. Arképei látszólag retusáltak, valójában csak a múlt esetlegességektől vannak megtisztítva, vagyis fényes, tiszta árnyak, mint ahogyan mai tudatunkban élnek, és amilyenek voltak ők a valóságban is. De-

rékhadukról, a Szegedi Fialokról, Erdei Ferenc fogalmazta meg ezt a végérvényesen bölcs igazságot: »A munkásosztály, a munkásmozgalom és a szocializmus ideáljaival sorakoztunk fel mint akkori egyetemisták, akár értelmiségi, akár paraszti származásúak voltunk.« (265.) Közéjük tartozott — és tartozik ma is — Ortutay Gyula is.

Ez a kis buktatókon könnyedén átlépő kedv és szándék tartja lendületben és jó szinten minden írását. Optimizmusa, élénksége, tudományos és művészi »eufóriája« azonban nem feledteti el vele a nehézségeket, ahogyan Voigt Vilmos tanítványa és kollégája oly találon írta róla: az élet bajait és bajait egyaránt észreveszi. Hangulatos és hatásos képekben vázolja például a szabolcsi szegényparasztság, agrárproletárság helyzetét; több helyütt utal a népköltészet elmúlására is, tételesen megfogalmazza pl. a mese megváltozott szerepét: »A mesemondás, mesehallgatás: a meseörzés már elveszítette régi szociális és etnikai funkcióját népi kultúránkban« (30.); társadalmias látásmódja segíti tovább árnyalni ezt az általában helyes megállapítást: »... nagygazda nemigen szokott mesét mondani, inkább valami zsellérember, szegény ember hivatása az...« (31.). A változásokból több szakmai, politikai tanulságot is leiszúr, az egyik: »... a legsürgetőbb társadalomtudományi feladatok közé tartozik« a néprajzi gyűjtés és feldolgozás. (365.) Segítségül és érvelésül nagy kedvvel idézi Bartók Béla és Lévi-Strauss sürgetéseit: egyikük a harci repülőgépek árából, a másik pedig a csillagászati — látzólag teljesen haszontalan — költéségekből fedezné a néprajzi »mentő« gyűjtőket. A tudomány nem nézheti tétlenül, hogy »eleven társadalmak, kultúrák egy sora szűnik meg szemünk láttára.« (365.) Ortutay Gyula, a kultúrpolitikus arra is gondol, hogy a feledésbe merült hagyományok ne porosodjanak valahol a múzeumok raktáraiban, kéziratok, kép- és hangarchívumaiban, hanem irodalmi, zenei és tánc- »anyanyelvünket«, vagyis »magas« kultúránk szilárd alapját képezzék. Ortutay a népi kultúra értékeinek minden mély elismerése és szeretete mellett is bartóki elveket vall: a

népi kultúra éppúgy nemzeti, amennyire nemzetközi is, szükségtelen volna bűvös kört vonnunk önmagunk köré, ellenkezőleg: mindenkor, minden nép valamennyi kultúrája felé ki kell tárulkoznunk. Az esetleges, maradi, múltba néző és múltban gyökerező elemeket le kell hántanunk és (ismét csak) fényesen és tisztán áll majd előttünk a népek, a magyar nép művészete — fejt ki számtalan helyen, számos írásában.

A mindent átfogó változás több tényező: egy részről »A magyar nép, a parasztság és munkásság ropant tömegei várják és kéri a szellem embereitől az útmutatást, a szabad, tiszta magyar szót« (150.), másrészt pedig főként ifjúságunk, de művészetünk minden ága is (Ortutay maga is szállít építőköveket pl. a filmművészetnek, a színháztudásnak stb.) vágyik megismerni a népi kultúra gazdag kincsesátját. Ortutay Gyula mindkét irányba figyel és segíteni is tud: tevékeny részese a feudális iskolatípus átalakításának, a művészetek és a tudomány szervezeti és egyéb feltételei megteremtésének, ugyanakkor elméleti összegező, aki közvetít és sokunk tapasztalatait képes általánosítani; tájékozatlan korokban igyekszik a jó ösvényt meglelni, megtalálván hangosan hirdetni. Sokféle szakág, művészeti ág, baráti kör és egyén mondhatná magáénak, vitatkozhatna — vitatkozik is — vele, de valamely irányzatnak aligha sikerülne valaha is őt kisajátítani, egyetlen helyre elhelyezni. Én a néprajzi, népköltészeti kutatót látom benne elsősorban, mások egyénisége, illetve érdeklődése más vonásait, jellemzőit emelik ki, és mindegyikünknek igazunk is van. Aki költő, akár költői sorsokat is idézhetne tőle, például Nyírségről: »Ahogy homokos halmai hallgatag őrei régi kultúrák csonkjainak, halottas emlékeinek« (9.), de csak kevesen tudják, hogy hajdan volt ifjúkorában versírással is próbálkozott; ő maga is elárulja valahol, hogy irodalmi érdeklődését szándékkal korlátozta a tudomány szigorú parancsára. (Szerencsére, mégsem volt annyira szigorú ez a »parancs«.)

Azért írtam ilyen sokat magáról a szerzőről, mert érzésem szerint e könyve is legalább annyira önar-

kép, mint »idegen« emberek, tájak és népek fényképe (vagy inkább festménye), és mégis valós; kétszeresen az: tudományos és művészi hitele van! Péter László barátom — nálam jóval buzgóbb és alaposabb ismertető és bíráló — tréfás-derrús-pedáns szokása, hogy minden Ortutay-kötetet a válogatás szempontjai és sok más oldalról is mérlegre tesz és helyette még jobb megoldást talál. Én azonban úgy vagyok vele, hogy nem éppen ezek és így fejezik-e ki legjobban Ortutay Gyula objektivitásában is szubjektív (vagyis elkélezett), szubjektívitasában is objektív (vagyis valóságisztelő) egyéniségét?! Utólag mindnyájan okosabbak lehetünk, én

inkább azt irigylem, hogy »menet közben« minden ilyen jól sikerült. (De jó lett volna csak ennyit tévedni!)

Még egyet — talán csak néhányunknak, dél-alföldi, észak-bácskai szülötteknek fontos —: Szabadka és Szeged a két kiröppenő és egyben meghatározó város, sokunk szépséges szerelmei, »akikhez« Ortutay Gyula sem lett soha hűtlen, pedig az értől (vagy tótól) ő is eljutott néhányszor már a nagy óceánokig. Mozgékony, tettekre, valóságsszerető és valóságalkító viharsarki szülötteinknek egyik jellemző típusa ő, akinek jó tulajdonságaiban idevaló népünk magára ismerhet.

KATONA BÉLA

HŰSÉG ÉS HITVALLÁS

SÜTŐ ANDRÁS: *Istenek és falovacskák*.
Kriterion, Bukarest, 1973.

Sütő András neve néhány éve lett népszerű olvasóközönségünk körében. Az *Anyám könnyű álmot ígér* írója ma egyike a legismertebbeknek, és nemcsak szűkebb hazájában, Erdélyben.

Nemrég jelent meg *Istenek és falovacskák* c. könyve. A kötetben található írásokat így jelzi: esszék, újabb úti tündéresetek. Kezdhetnénk az új mű méltatását e felől a műfaji meghatározás felől, sokkal izgalmasabbnak tartjuk azonban, ha a könyv közepe felé található írói beszélgetés címével indítunk.

Mi dolgunk a világon? — teszi fel az írónak Hajdú Győző a kérdést. A kérdés általános érvényű, koron és tájakon át ível, öregek és fiatalok, munkások és értelmiségiek száján hangzik fel minden időben. S keresték is rá a feleletet, mert nincs ember, nincs művész, akit ez ne érdekelne. Hogy csak nagy írókat idézzünk: Vörösmarty, Petőfi, Madách, Goethe és Tolsztoj, József Attila és Majakovszkij, de még sokan mások is megfogalmazták és fogalmazzák a létünk értelmét kutató, vallató kérdéseket.

Ebben az esetben íróról, művészről van szó, tehát a válasz is izgalmas: »... mert valahányszor fehér papír elé ülünk, annyiszor vizsgálunk és felelünk arra, hogy mi dolgunk a világon?«... Így kérdez Hajdú Győző, és a felelet rá:

«... úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk.»

És érezzük a könyvből, hogy Sütő András következetes hűséggel vallja: szülőföldünk csak egy van, de iránta rengeteg a kötelességünk. Ezzel a kötéttel is adósságot kíván törleszteni, amikor a közelmúlt emlékeit idézi Tamási Áronnal kapcsolatban, akit mesterének vall, de akit nem utánoz a szó egyszerű értelmében, hanem akinek írói útján halad tovább, helyesebben tovább építi egy megváltozott szabadabb világban, szocialista emberséggel, humanista hitvallással, újból elkötelezve magát az irányzatos irodalomnak.

Ami az *Arcképvázlatok* első fejezetében Tamásiról elmond, az rá is ugyanúgy illik: »... azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne... Szembenézni az új

történelmi viszonyokkal és önma-
gunkkal.»

Tamási után Kemény Zsigmond-
nak, egyik méltatlanul elhanyagolt
nagy regényíróknak emlékét idézi.
A törlésztés itt két irányban halad,
figyelmeztet az elfeledett nagyságra:
»... hogy valamiképpen előmoz-
dítsam Kemény Zsigmond emléké-
nek ápolását«... ugyanakkor a zse-
mik sorsát is elének tárja. Kemény
ismerte saját képességeit, műveltsé-
gének értékét és a kort, amely ad-
dig fojtogatta, amíg nem végzett ve-
le. »Mint regényírót még éltében el-
felejtették.« A sok csalódás, az áb-
rándok teljes csődje a magányba, s
végül az örületbe kergette.

Sütő András igyekszik olyan ösz-
szefoglalót adni Kemény értékeiről,
hogy abba beleférjen mind a polgá-
ri irodalomtörténet nagyjainak
(Gyulai, Péterfy, Horváth János),
mind a marxista irodalmi értéke-
lésnek több lényeges gondolata. Ezt
bővíti, ezt teszi teljesebbé a saját
szép mondatával: »S amiként a gyö-
kér a lombot szolgálja, a történel-
mi múlt is a jelen érdekében ontja
súlyos tanulságait. Kemény Janus-
arca (...) egyidejűleg előre és há-
tra tekint, de léptét a korszellemhez,
a haladás igényeihez igazítja, bizo-
nyos lévén afelől, hogy vissza már
nem vezet út. Múltidézése mentes
mindenfajta nosztalgiaától.«

Ezzel a visszaemlékezéssel tanít
bennünket, magyarokat egy fontos
tételre: tanuljuk meg az életet em-
berségközpontúan szemlélni, ne ma-
gyarságközpontúan, mint ahogy ezt
tették elődeink századokon át. S
mondjuk itt ki az ebből kívánczó
következtetést: minden nemzet
annyit ér, amennyire más népek
értékeit becsülni tudja, s nem any-
nyit, amennyire önmagát dicséri.

Akikre Sütő felfigyel ebben a
fejezetben, azokról ugyanúgy, mint
róla, az derül ki, hogy a valóság
szeretete, az igazság hirdetése, a
néphez, a jövőhöz való hűség, elkö-
telezettség a jellemzőjük. Tamásit
és Keményt, a regényírókat ugyan-
úgy, mint Nagy Imrét, a festőt ez
a közös hitvallás kapcsolja össze.

Nagy Imre és Zsögöd, a művész
tusculanuma úgy elevenednek meg
előttünk, mint ahogy a festő tanít
meg látni, aki színeivel zuzmarás
télidőben is tud tavaszt »varázsol-
ni.«

»Ha én azt mondanám, hogy nem
látok el a tavaszig, letenném az
ecsetet« — mondja Nagy Imre. Sütő
a továbbiakban így summázza
véleményét alkotásairól: »... aki az
életet keresi oly fáradhatatlanul,
mint ő, annak stílusa, egyénisége,
utánozhatatlan hangja is oly észre-
véltlenül alakul ki, ahogyan a virág
nyeri el színét a föld tápláló ned-
veitől.

Az ő állandó mondandója a vi-
lágról: annak a népek mindenna-
pi küszködése, amelyből vétetett.«

Az *Istenek és falovacskák* nem
egy írásából Sütő András életéről,
írói fejlődéséről is sok mindent
megtudunk. Tamási Árontól Gaál
Gáborig, a Korunk nagy tudású
szerkesztőjéig, kik segítették előbb-
rejutását. Nagy István és Asztalos
István társaságában járta Erdélyt,
tartották az irodalmi eseteket, ame-
lyeken ő eleinte csak a »nagyok«
könyveit árusította. Olykor az anek-
dota modorában elevenedik meg éle-
tének egy részlete. Nagy Istvánnak
nem merte eleinte bevallani, hogy
milyen célokat melenget magában,
hogy maga is szerelmese lett már a
tollnak, ezért kapta biztatásul egy
alkalommal ezt a mondatot: »Jó
könyvkereskedő lehetne magából,
fiatalember.«

Emlékezik a Falvak Népe szer-
kesztőségében eltelt időszakra, meg-
idézi Thomas Mann emberségét
ugyanúgy, mint Szabó Pál írói és
emberi példamutatását. Ír Balogh
Edgárról, majd a fiatalon elhunyt
román költőről, Nicolae Tauturól,
»a román nép s az együtt élő nem-
zetiségek őszinte testvériségének
egyik legrokonszenvesebb képvisé-
lőjéről.«

A kötet egyik legérdekesebb írá-
sa a címadó *Istenek és falovacskák*,
ez is beszélgetés, de Huszár Sándor-
ral. Itt egy állandóan vitatott kér-
dés kerül előtérbe: mitől lesz valaki
modern művész. El kell-e mennünk
ezért inaskodni az egzisztencialis-
tákhöz vagy Tristan Tzarához, a da-
da (falovacská) izmusának megte-
remtőjéhez?

Kitörni akarunk-e mi irodalmi
síkon valamerre, avagy *betörni* va-
lakihez, valami miatt?

Sütő válasza: »... fölkurjant-
hatunk időnként, hogy betörtünk
Európába — miközben az öreg föld-
rész a füle botját sem mozgatja —,
attól még nem leszünk korszerűek.

Saját földünkbe kell markolnunk, ha beletörük is a körmünk.

A banális realizmus eszközei elavultak. Az újítás igénye általános és jogosult; ami jogtalan: a pusztábecsvágy, a bukfenc, az öncélú formabontás, amikor a szerző pontosan tudja, hogy mit *nem* akar, de fogalma sincs arról: mit akar. Nézz csak körül: van ilyen.«

Így, ilyen böhmören, világosan fogalmaz Sütő.

Az írói hitvallás, elkötelezettség, feladatvállalás problémái mellett sok jeles román író nevével is találkozunk. Ezek vagy műveikkel hatottak Sütőre, vagy barátságukkal segítettek elő írói érlelődését. A sok szerzőtárs közül ragadjunk ki néhányat: Ion Creangát, Ion Alexandrut, vagy Petőfi lelkes román fordítóját, Eugen Jebeleanut, akik a közös bölcsőhely más anyanyelvű, de

közös jövőért küzdő alkotóművészei. A róluk szóló emlékezésben is felhangzik H. Gy. kérdése: »Miként fogalmaznád meg — a magad számára — a testvériség írói-művészi szolgálatának örömét? Sütő válasza: »Mint minden tisztességes szándéknak és munkának, ennek is öröme van: a jó lelkiismereté.«

Sok tanulást vonhatunk le ebből a könyvből. Számos értékes gondolatot nem foglalkozhatunk, hisz a könyvismertető erre nem is vállalkozhat. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy az elején feltett kérdés nem maradt megválaszolatlan. Az olvasó azzal a jó érzéssel teszi le a könyvet, hogy ismeretei gyarapodtak, tanult és tapasztalt, bepillantott a romániai magyar írók életébe, alkotóműhelyébe. Esetleg felébred benne a vágy, hogy az említett írókkal meg is ismerkedjen, meggyőződjön Sütő András igazáról, vagy vitába szálljon vele.

CSETEI MÁRIA

A MŰVÉSZETRŐL — TUDOMÁNYOSAN

Művészetpszichológia. Válogatta és szerkesztette: Halász László.
Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1973.

Egy pszichológiai mű bemutatása elsősorban tudományos folyóiratokban, vagy legalábbis a lapok tudományos rovataiba kívánkozik. A *Művészetpszichológia*, ez a Halász László válogatásában megjelent tanulmánykötet kivételt képez. Olyan írásokat tartalmaz ugyanis, amelyek a szakemberek érdeklődésén kívül méltán számíthatnak a művészettel, elsősorban az irodalommal és a képzőművészettel foglalkozó érdeklődésére is. A válogatás sokrétűsége folytán a kötet mind a művészetek aktív művelőinek, mind a műalkotások élvezőinek érdekes olvasmányává válhat még akkor is, ha némelyik tanulmány bizonyos előzetes pszichológiai ismereteket feltételez. Ez főleg az empirikus kutatások eredményeit ismertető tanulmányok kutatásmódszertani aspektusaira vonatkozik. Véleményünk szerint az olvasói figyelemnek a módszerről

a vizsgálat eredményeire és a konkrét lúziókra való áttevődésével ez a nehézség könnyen leküzdhető, úgy, hogy az olvasmányok éppoly intellektuális élményt nyújthatnak a metodológiában kevésbé jártas olvasónak, mint e terület szűkebb értelemben vett szakemberének.

A Gondolat Könyvkiadónak nem ez az első ilyen jellegű kiadványa. (Eddig megjelent a *Pszichofiziológia*, *Behaviorizmus*, *A pszichoanalízis és modern irányzatai*, *Szociálpszichológia*.) Mint az előbbieknél, a *Művészetpszichológia* esetében is bevezető tanulmány hozza közelebb a közreadott tanulmányokat az olvasóhoz. Halász László tanulmánya nemcsak hogy megértésbeli eligazítást nyújt, hanem nagymértékben hozzájárul egy aktív olvasói beállítódás kialakításához, fokozva ezáltal az olvasó érdeklődését és az odafigyelés éberségét. A bevezető ta-

nulmányból tudjuk meg, hogy az eddigi művészetpszichológiai kutatások kérdései négy vonatkozási pont körül helyezkednek el, mintegy négy, egymást átszövő területét képezve a művészetpszichológiának. Ezek: az eredményes műalkotó tevékenységet biztosító alkotóképeségek kérdései, a műalkotó tevékenység pszichológiája, a műalkotások elemzésének kérdései és a műalkotás átélésének pszichológiája. A kötetben, amely huszonnégy szerző összesen huszonhat tanulmányát tartalmazza, a tanulmányok csoportosítása is e szempont szerint történt. A szerzők irányulását illetően találkozhatunk a pszichoanalitikus iskola kimagasló képviselőinek munkáival éppúgy, mint a modern személyiséglelektani kutatások reprezentánsainak tanulmányaival.

Az első részben közreadott tanulmányok a művészi alkotóképeség kérdéseit, a művészi tehetség összetevőit vizsgálják meg. Mely személyiséggjegyek teszik az egyént műalkotóvá? Miben különbözik az alkotóművész a nem alkotó személyiségtől? Mennyiben öröklöttek és mennyiben az egyéni tapasztalat termékei a művészi tehetség összetevői? Megvonható-e éles határ a zsenialitás és az elmebetegség között? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához nyújtanak adalékot Révész, Barron és a többi szerző tanulmányai. Bár a kérdések megközelítésének szempontjai és módjai igen különbözőek, és a végkövetkeztetések tekintetében sem találkozhatunk azzal az egyértelmű meg egyezéssel, amely számunkra az értelmezés munkáját kényelmesebbé tenné, az olvasó megbízható választ találhat az előbb felvetett kérdésekre. E munkák sorában figyelmet érdemel az alkotóképeségek kérdésének faktoranalitikus megközelítése (Guilford), amely a művészi alkotást meghatározó tényezők egzakt feltárásának lehetőségével kecsegtet. Ugyancsak érdeklődésre tarthat számot Révész tanulmánya a zsenialitás és a pszichózis, illetve a neurózis viszonyáról, amelynek lényege, hogy »... a nagy tehetség és az elmebaj közötti szoros korreláció tana szöges ellentétben áll a tényekkel«.

A műalkotás folyamatának természetét megvilágító tanulmányok közös vonása a tudattalan szerepé-

nek kiemelése, amelyet az a műalkotó tevékenységben betölt. Csak-hogy a tudattalan a szerzők többségénél nem freudi értelemben jelentkezik, továbbá szerepét illetően is különböző nézetekkel találkozunk. Míg Freud szerint a költői alkotás a korai, legtöbbször gyermekkori élmények által determinált és egy aktuális élmény által kiváltott ábrándozás másokat is gyönyörködtető formába öntése, Jung szerint pedig a műalkotó folyamat lényege a kollektív tudattalannak — az archetípusnak — nem tudatos megélése, megformálása és kifejezése a korra jellemző nyelven, addig más szerzőknél a tudattalan inkább mint az egyébként tudatos alkotói folyamatot kedvezően befolyásoló tényező szerepel. Úgy tűnik, hogy Wallas sémája az alkotó folyamatról (Wallas e folyamatnak négy fázisát különbözteti meg: az előkészítés, a lapangás, a felvillanás és a kivitelezés fázisát) általában elfogadásra talál, és a kutatókat a részletek felderítésére inspirálja. Az is szembe-tűnik viszont, hogy a szerzők óvakodnak e séma merev értelmezésétől, mind egy-egy fázis természetének megvilágítását, mind azok sorrendiségét és egymáshoz való viszonyát illetően.

A művészet alapproblémáinak megközelítését szolgálhatják, egyebek mellett, a műalkotás elemzésével foglalkozó tanulmányok is. Úgy látszik azonban, hogy a műalkotás elemzése legkevésbé különíthető el szigorúan a művészetpszichológia más területeitől, ugyanis a harmadik részben között öt tanulmány, miközben a művészi alkotás elemzésének kérdéseit tárgyalja, szükségszerűen érinti a műalkotás eredetének kérdéseit és a műélvezés problémáit is (pl. a katarzis Perverzev tanulmányában). Ezekben a tanulmányokban a műalkotás elemzésének, alapjában véve, kétféle megközelítésével találkozhatunk: a pszichoanalitikus megközelítéssel és az információelméleti modellel. A pszichoanalitikus megközelítés azonban nem minden esetben viseli magán a hagyományos jegyeket. Dracoulidés tanulmányában ugyan még a freudi terminológiát használja fel, amikor a műalkotást a tudattalan tendenciák kifejezésének eszközeként írja le, és amikor a szürrealista alkotásokat a kisgyermeknek,

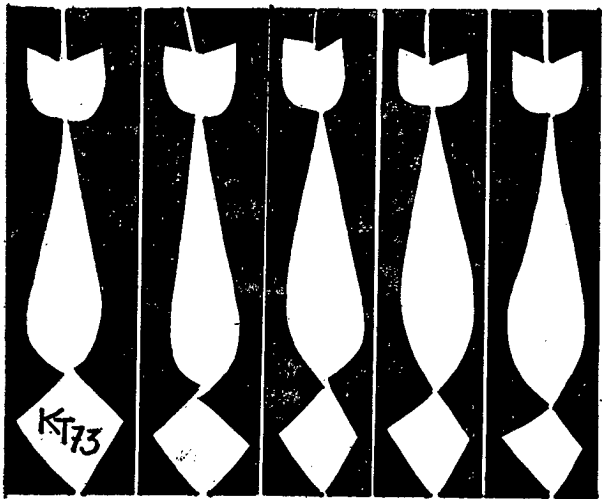
a primitív embernek és az elmebe-
tegnak a tudatának legautentiku-
sabb művészi kifejezését jelentő al-
kotásaival rokonítja. Weber és nem
kevésbé Morris tanulmányában
azonban a gyermekkori élmények-
nek, amelyeknek egyébként döntő
jelentőséget szánnak a műalkotás
elemzésében, nincs az a túlhangsú-
lyozott szexuális színezete, amilyen-
nél a pszichoanalízis klasszikusai-
nál találkozunk. Az előbbi szerint a
műalkotás esztétikai hatása abban
áll, hogy megidézi és feltámasztja a
gyermekkort, azokat az érzelmi él-
ményeket, amelyek a korai gyer-
mekkori vizuális és auditív érzéke-
léshez kapcsolódtak. Morris pedig a
képkészítés filogenetikai fejlődését
taglalva, a majmok, a kisgyermek és
a modern festők alkotásainak össze-
hasonlítása révén eljut a képkészí-
tés biológiai elveinek gondolatához:
a szerző szerint a képkészítést, mind
az embernél, mind a majomnál u-
gyanazon biológiai elvek vezérlik. In-
formációelméleti megközelítés jel-
lemzi a másik két tanulmányt. Az
esztétikai információ fogalmának be-
vezetése és a szemantikai informáci-
ótól való elkülönítése az olvasóban
azt a benyomást kelti, hogy a műal-
kotás értelmezésében új, nagy ered-
ményeket ígérő távlatok nyílnak
(Moles tanulmánya). Pereverzev a
marxista-leninista esztétika alapjai-
ból kiindulva építi fel tételét a mű-
vészi képmás kibernetikai természete-
téről. Azaz a művészi képmásban a
közlési elemeknek egyaránt van áb-
rázoló és kifejező funkciója, bár a
kettő egymástól elválaszthatatlan.
Így a műalkotás, legalábbis a festé-
szet területén, nemcsak a viselkedés
vezérlésének, hanem az emocionális-
pszichikus állapot vezérlésének
funkcióját is betölti.

A műalkotás átélésének pszicho-
lógiaja a műélvezés természetét és
a műélvezésnek főleg a személyiség-
ben gyökerező feltételeit kívánja
megvilágítani. Ez tükröződik a ne-
gyedik részben közzétett tanulmá-
nyokban is. Habár a műélvezés
emocionális természetét nem von-
ják kétségbe, a szerzők a problé-
ma megközelítésének többféle lehe-
tőségét tárják fel. Így találkozha-
tunk olyan nézettel, mely szerint az
esztétikai élmény az öröm, a kín, az
affektusok, valamint a szellemi té-

nyezők megfelelő arányú keveréké-
vel azonosítható. Majd a pszicho-
analitikus iskola jeles képviselőinek
nézeteivel ismerkedhetünk meg
Baudouin tanulmányában. A műélve-
zésnek — a pszichoanalitikusok sze-
rint — katarzisz (megtisztulás) jelle-
ge van; a mű átélése indulati fe-
szültségek feloldódását, egyfajta
megtisztulást eredményez. A szí-
nész—néző kapcsolatáról, az élmény-
közösség jelentőségéről és megte-
remtésének feltételeiről ír Villiers
igen érdekesen. Tanulmánya bizo-
nyára számíthat a színművészettel
foglalkozók külön érdeklődésére. A
statisztikai módszer, különösen a
faktoranalízis betörése a művészet-
pszichológiai kutatásokba egészen új
irányt ad az effajta vizsgáldások-
nak. Lényegében olyan törekvéssel
állunk szemben, amely empirikus
anyagot, a statisztikai technika fel-
használásával az esztétikai élmény,
az esztétikai ítélet, a »szép«, a »jó
ízlés« mögött rejlő tényezőket igyek-
szik megállapítani. A faktorok vo-
natkozhatnak mind a személyiség
tulajdonságaira, mind az inger (azaz
a műalkotás) valamely fizikai tu-
lajdonságára. Eysenck pl. kutatási
eredményei alapján azt a hipotézist
állítja fel, hogy a »jó ízlés«, más
szóval az esztétikai ítélet meghatá-
rozója a központi idegrendszernek
egy biológiailag determinált, tehát
örökletes sajátossága. Ez a vizuá-
lis művészetek minden területére
kiterjed. Ma már igen sok munka
foglalkozik, pl. a különféle prefe-
rencia vizsgálatok, a műalkotást
érintő faktorok és az egyes szemé-
lyiségjegyek összevetésével. Az
eredmények azonban mintha nem
lennének arányban a befektetett
energiával és a kutatási technika
tökéletességének magas fokával.

Végezetül hangsúlyozni kíván-
juk, hogy a *Művészetpszichológia*
elsősorban pszichológiai mű. Az írá-
sok többségére jellemző a pszicho-
lógiai fogalmak és kifejezések hasz-
nálata. Néha ez a fogalom- és kife-
jezéstár szokatlanok, helyenként
nehezebben érthetőnek tűnik majd
az e területen kevésbé jártas olva-
só számára. Mindez nem kell hogy
elkedvetlenítse az olvasót. Az aka-
dályok lelküzdésébe fektetett ener-
giáért bőségesen kárpótol bennün-
ket a könyv nyújtotta élmény.

CZAPÁR JÓZSEF

AZ ÉLETJEL MINIATÚRÓK — szellemi életünk dokumentumai

1. LÉVAY ENDRE: ÚJ LÉLEKINDULÁS
(Tanulmány)	elfogyott
2. SÁFRÁNY IMRE: ZSOMBÉKOK
(Vallomás Vinkler Imre művészetéről)	elfogyott
3. DESI ABEL: KORTÁRSAIM
(Versciklus)	elfogyott
4. KOLOZSI TIBOR: ÖRTÜZ FÉNYEBEN
(Szabadkai folyóiratok és könyvek)	4 dinár
5. BALÁZS G. ÁRPÁD: BOLYONGÓ PALETTA
(Önéletrajz)	3 dinár
6. DÉR ZOLTÁN: AZ ARNY ZARÁNDOKA
(Csáth Géza emléke)	4 dinár
7. LÉVAY ENDRE: FELÁLOM UTÁN
(Monodrámá)	elfogyott
8. BURKUS VALÉRIA: IBOLYA
(Ferenczi Ibi rivaldafényben)	elfogyott
9. GAJDOS TIBOR: A CSILLAGOS HOMLOKŰ
(Hangya András életútja)	4 dinár
10. GARAY BÉLA: A KULISSZÁK VILÁGÁBAN
(Önéletrajz)	elfogyott
11. BARANYI KÁROLY: IKAROSZ SZÁRNYÁN
(Önéletrajz)	5 dinár
12. DÉR ZOLTÁN: AZ ELSŐ MŰHELY
(Kosztolányi Dezső önképzőköri éve)	5 dinár
13. PETKOVICS KÁLMÁN: A TIZENNYOLC NYÁRFA
(Dokumentumriport)	6 dinár
14. SOMOGYI PÁL: MÁGLYA
(Egy életrajz vajdasági fejezete)	6 dinár
15. BARANYINÉ MARKOV ZLATA: VERGODES
(Farkas Béla napjai)	5 dinár
16. SCHWALB MIKLÓS: A SZÉN
(A mártír költő versei)	6 dinár
17. FEKETE LAJOS: A BUJDOSÓ VISSZANÉZ
(Önéletrajzi jegyzetek)	4 dinár
18. CSUKA ZOLTÁN: *MERT VÉN SZABADKA, ÁLDALAK...
(Emlékezés két életkorszakra)	7 dinár
FEHÉR FERENC: SZABADKAI DIÁKÉVEIM
(A költő kibontakozásának első szakasza)	elfogyott
20. LANG ÁRPÁD: IDŐ ÉS MŰVÉSZET
(Aktivista írások)	6 dinár
21. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: NEGYVENNEGY LEVÉL
(Költő családon belül)	9 dinár
22. DÉR ZOLTÁN: A TUDÓS TANÁR
(Toncs Gusztáv élete és munkássága)	15 dinár
23. KOLOZSI TIBOR: ERZSÉBETLAKTÓL A MAGLAJIG
(Kizur István forradalmi életútja)	22 dinár
24. PETKOVICS KÁLMÁN: APRILISTÓL NOVEMBERIG
(Dokumentumriport)	15 dinár
25. URBÁN JÁNOS: HALÁLTÉPETT ÉLET
(Bakos Kálmán, a forradalmár)	8 dinár

*Megrendelhető az ÉLETJEL szerkesztőségében (Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15) személyesen vagy utánvétellel, vagy az összeg előzetes befizetésével a következő folyószámlára: Radnički univerzitet — Munkásügyetem — Életjel — 66600-603-061
Postadíj: 2 dinár fizetendként.*

Megjelent az Életjel Miniatúrók 25. kötete

URBÁN JÁNOS

HALÁLTÉPETT ÉLET

(Bakos Kálmán, a forradalmár)

Közös múltunk feltárásának nagy munkája állandóan folyamatban van. Soha ilyen méreteket nem öltött, mint ma, és a kutatók eddig még nem nyúltak ilyen mélyre a gyökerekig.

Urbán János a múlt feltáróinak élvonalába tartozik. Ha csak a *Tűzsziget*et említjük, a Tiszatáj letűnt emberöltői elevenednek fel előttünk.

Ezúttal Bakos Kálmán forradalmas életének történetével ismerkedhetünk meg. Ezzel a könyvvel a vajdasági agrárproletariátus életének s tőle elválaszthatatlanul az egy és oszthatatlan munkásmozgalomnak olyan részletei kerülnek az olvasó elé, amelyek eddig ismeretlenek voltak, vagy csak egészen tömören — egy-egy megemlékező mondatban — a forradalmár nevéhez fűződtek. Hogy e sorok között a legapróbb részletek is feltárulnak, éppen ez teszi ezt a történelmi vissza pillantást a munkásmozgalom története szempontjából kivételes értékűvé.

Az évtizedek mögött a zsiros fekete föld, a kemény, szikes talaj sokat verejtékezett és még többet szenvedett földmunkásai tűnnek fel, és esztendőről esztendőre érik bennük a forradalom tüze: a készülődés arra a nagy vállalkozásra, amikor az élet javaitól megfosztott dolgozók végre elérkezhetnek a szabadság valóra váltásának napjáiig. Urbán János Bakos Kálmán családját, környezetét, világát fogta vallatóra, hogy a legrejtettebb történések, beszélgetések, cselekedetek között megjelje azt az érlelő erőt, amely egy vasszorgalmú család csöndes, szelíd, kemény akaratú gyermekéből a földtúrók mozgalmából a kiemelkedő alakot neveli fel s állítja a kezdeményezőre, vezetőre: harcosra várók élére.

Az író könyvébe temérdek anyagot, adatot sűrített bele. Ha olvasása közben jobban belemélyedünk a drámai részletekbe, s képzeletünkben követjük a csupán sejtetett emberi lépteket, akkor egy forradalmár életregényének körvonalai bontakoznak ki. Az író egyéb szép erényei mellett ezért kapta meg Bakos Kálmán életéről szóló művéért a harcoszövetség Dragojlo Dudić-díját, amely munkájának értékes elismerését jelenti, és figyelemre méltó ajánlást is az olvasónak, aki ezt a könyvet a befogadás legnemesebb szándékával lapozza fel.

A 100 oldalas, tizenkét értékes dokumentumot közlő könyv ára 8 dinár.